

Донецький державний університет внутрішніх справ
Луганський навчально-науковий інститут
імені Е.О. Дідоренка

КРИМІНОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований у 2006 році

Випуск 13

Міжнародні злочини російської федерації на території України

Івано-Франківськ – 2023

УДК 343.1/0.8: 341.3; 341.4

К 82

Редакційна колегія:

головний редактор – канд. філос. наук В. Поклад
(м. Івано-Франківськ, Україна)

Члени редакційної колегії:

Є. Головаха, д-р соц. наук (м. Київ, Україна); О. Дудоров, д-р юрид. наук (м. Київ, Україна); О. Костенко, д-р юрид. наук (м. Київ, Україна); Г. Курі, д-р психології (м. Фрайбург, Німеччина); О. Литвинов, д-р юрид. наук (м. Івано-Франківськ, Україна); О. Мартиненко, д-р юрид. наук (м. Київ, Україна); Є. Назимко, д-р юрид. наук (м. Кропивницький, Україна); Ю. Орлов, д-р юрид. наук (м. Харків, Україна); Є. Письменський, д-р юрид. наук (м. Івано-Франківськ, Україна); І. Руценко, д-р соц. наук (м. Харків, Україна); Н. Хайруліна, канд. філол. наук (м. Івано-Франківськ, Україна).

Кримінологічні дослідження : збірник наук. праць / [гол. ред. В. Поклад, канд. філос. наук]; Луган. навч.-наук. інст. імені Е. О. Дідоренка Донецьк. держ. універ. внутр. справ. – Івано-Франківськ-Кропивницький: РВВ ДонДУВС, 2023. – Вип. 13 : Міжнародні злочини російської федерації на території України. – 384 с.

К 82

Збірник містить доповіді й наукові статті, представлені на міжвузівській науково-практичній конференції «Міжнародні злочини російської федерації на території України» (м. Івано-Франківськ, 28 жовтня 2022 року), а також роботи учасників конкурсу кримінологічних досліджень молодих учених (2022 р.). Збірник розрахований на вчених, ад'юнктів, аспірантів, курсантів і студентів, а також тих, хто зацікавлений у дослідженні причин та умов злочинності й заходів її попередження.

Усі статті представлено в авторській редакції

*Рекомендовано до друку вченою радою
Донецького державного університету внутрішніх справ
(протокол № 15 від 27 квітня 2023 року).*

УДК 343.1/0.8: 341.3; 341.4

ISBN 978-617-616-114-1

© Луганський ННІ імені Е.О. Дідоренка
Донецького державного університету
внутрішніх справ, 2023

ЗМІСТ

Від редактора: Міжнародні злочини агресора
під кутом міждисциплінарного аналізу 7

СВІТОГЛЯДНІ ЗАСАДИ АГРЕСІЇ Й ВІЙНИ ТА ФІЛОСОФСЬКА ГУМАНІСТИЧНА КОНТРАРГУМЕНТАЦІЯ

Єременко О. Несумісність концепту пасіонарності
Л. Гумільова з теорією і практикою
правової держави.....10

Калініченко З. Орієнтація на європейські цінності
в післявоєнному розвитку України 19

Литвинов О. Про культурний код росіянина як
міжнародного злочинця (спроба емпатичного
наближення до досягнення світогляду представників
«російського світу») 28

Медвідь Ф. Гуманітарна безпека України в умовах
деокупації: питання теорії та історіографії.....44

Пилипенко В. Політичні та воєнні цілі
російсько-українських війн 1917-1918 років та
2022 року: спроба порівняльно-правового аналізу 65

Сабадуха О. Психологічні причини
соціально-політичного хаосу в людському суспільстві..84

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ АГРЕСОРА

Карчевський М., Поклад В. Обчислювальне кримінологічне аргументування як сучасна методологія оцінки ефективності протидії злочинам.....	99
Колосов І. Медико-трудова проблема жертви злочинів агресії.....	112
Медицький І. Соціально-гуманітарні та економічні наслідки збройної агресії проти України: кримінологічний вимір.....	123
Омельяненко О. Науково-методичні аспекти оцінювання збитків від військових дій на основі визначення втрат людського капіталу.....	140
Поклад В. Кримінальна субкультура як фактор детермінації воєнних злочинів.....	165
Рущенко І., Зубар Н. Акустичний терор проти цивільних в умовах повномасштабної війни: до постановки проблеми.....	178
Тимофєєва Л. Воєнні злочини російської федерації на території України.....	197

**МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО:
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ В КОНТЕКСТІ АГРЕСІЇ
ПРОТИ УКРАЇНИ**

Feltes T. The role and function of the council of Europe's "Anti-torture commission" (CPT) in interstate conflicts and war crimes.....	211
Броневицька О. Концепція злочину в міжнародному кримінальному праві.....	226
Іваницький А. Правовий статус та юрисдикція Міжнародного кримінального суду в контексті агресії проти України	243
Марін О. Проблеми імплементації норм міжнародного кримінального права в законодавство України	261
Мовчан Р. Про деякі дискусійні положення кримінально-правової новели про виправдовування збройної агресії російської федерації проти України (ст. 436-2 КК України)	277
Хавронюк М. Проблеми імплементації міжнародного гуманітарного права в перспективне кримінальне законодавство України	291

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ

Богомаз Д. Органи влади в умовах воєнного стану	307
Головков Д. Психічні наслідки від російської агресії у жителів м. Сєвєродонецьк	310
Дудник А. Права людини під час збройного конфлікту	316
Ісаєв А. Умисні обстріли загальноосвітніх шкіл м. Сєвєродонецьк під час російської агресії	319
Коростельова Л. Технології розпізнання облич як інструмент вивчення особи військового злочинця...	324
Морозюк Н. Сексуальне насильство як прояв агресії, вчиненої військовослужбовцями російської федерації.....	332
Рукіна Д. Вчинення сексуального насильства російськими військовими як кримінального злочину та інструменту геноциду українського народу.....	347
Трень Т. Реформування кримінального законодавства в умовах воєнного стану	368
Щербак В. Застосування вогнепальної зброї цивільними під час воєнного стану	381

ВІД РЕДАКТОРА

МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ АГРЕСОРА ПІД КУТОМ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО АНАЛІЗУ

Уже втретє звертаємось ми до проблеми війни, яка триває на теренах України більше як вісім років¹. Але якщо раніше воєнна проблематика взагалі і вплив війни на злочинність зокрема здебільшого була в центрі рефлексій науковців із територій, захоплення яких унаслідок «гібридних» операцій відбулось ще у 2014 році, то тепер, після повномасштабного вторгнення військ російської федерації в Україну, війна та її вплив на різні сторони функціонування суспільства примусила переорієнтувати дослідження представників практично всіх галузей української науки. І не тільки української. «Кримінологія війни», – пише В. Дрьомін, – у сучасних умовах стає центральною темою для міжнародної наукової спільноти та міжнародної кримінології². От і в нашому збірнику представлені роботи науковців з багатьох міст України (Одеса, Дніпро, Івано-Франківськ, Київ, Житомир, Харків, Нікополь, Суми, Львів, Хмельницький, Вінниця,), а також Німеччини (Бохум).

Традиційною особливістю наших збірників є розгляд тієї чи іншої проблеми, пов'язаної зі злочинністю, представниками різних галузей наукового знання. «Немає сумнівів у тому, – зауважує В. Дрьомін, – що

---

¹ Кримінологические исследования: сб. науч. труд. / [гл. ред. В.И. Поклад, канд. филос. наук]; Луган. гос. универ. внутр. дел; Луган. гуман. центр. Северодонецк: РИО ЛГУВД им. Э.А. Дидоренко, 2018. Вып. 10 : Луган. ученые о луган. событиях; Кримінологічні дослідження: збірник наук. праць / [гол. ред. В. Поклад, канд. філос. наук]; Луган. держ. універ. внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка; Луган. гуман. центр. Северодонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2021. Вип. 11: Війна та злочинність.

² Дрьомін В. М. Кримінологія війни: методологічні засади. *Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів)* : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 07 вересня 2022 р.) / [редкол. : Вербеньський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін.]. Київ : ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін. 2022. С. 17.

дослідження взаємозв'язку «війна – злочин» повинно бути міждисциплінарним»¹ Поєднання зусиль філософів, істориків, психологів, соціологів, правознавців створює певний кумулятивний ефект, що сприяє формуванню більш цілісної картини об'єкта спільного пізнання.

Війна як акт утилітарної дегуманізації не може залишитись поза увагою представників соціально-гуманітарних наук. Світоглядні засади агресії і війни та філософська гуманістична контраргументація представлені в збірнику в першу чергу як суперечність між ідеологічними концептами «російського світу» та орієнтацією українського суспільства на європейські цінності у вирішенні проблем воєнного часу та післявоєнного розвитку країни. Знайшли своє місце в розумінні сучасної ситуації також історичний та психологічний аналіз.

Кримінологічна характеристика міжнародних злочинів агресора не обмежувалась у представлених дослідженнях традиційною презентацією даних щодо стану, динаміки, детермінації, географії злочинності, її віктимологічних аспектів тощо. Автори аналізували також сучасні методи кримінологічних досліджень та оцінювання збитків від військових дій, звертали увагу на появу нових видів злочинів проти людяності («акустична агресія»).

Агресія російської федерації проти України стала міцним викликом для міжнародного кримінального права. Нові реалії примушують правознавців до ретельного аналізу діючих норм і пошуку напрямків їх удосконалення відповідно до сучасного досвіду, починаючи із загальних проблем визначення агресії, злочину, діяльності міжнародних кримінально-правових інституцій, імплементації норм міжнародного кримінального права в законодавство України. Усі ці проблеми знайшли своє відображення у матеріалах збірника.

Традиційним для наших збірників є також залучення до дискусії молодих науковців – курсантів, студентів, аспірантів. Серед досліджень здобувачів ми бачимо роботи з найрізноманітнішої тематики –

---

¹ Дрьомін В. М. Кримінологія війни: методологічні засади. *Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів)*: матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 07 вересня 2022 р.) / [редкол.: Вербенський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін.]. Київ: ДНДІ МВС України; Харків: Мачулін. 2022. С. 18.

від соціально-гуманітарних та загально-правових до конкретно-кримінологічних. Дуже важливо для розвитку вітчизняної науки те, що молодь теж робить спроби зробити свій внесок у пізнання проблем, що хвилюють наше суспільство.

Хочеться сподіватись, що матеріали збірника сприятимуть кращому розумінню того, що відбувається, і виробленню перспективних напрямків вирішення наших сучасних проблем.

Василь ПОКЛАД,
головний редактор збірника «Кримінологічні дослідження»

**СВІТОГЛЯДНІ ЗАСАДИ АГРЕСІЇ Й ВІЙНИ ТА
ФІЛОСОФСЬКА ГУМАНІСТИЧНА
КОНТРАРГУМЕНТАЦІЯ**

УДК: 355.426 (477.6)(091)

Єременко О. М.,

доктор філософських наук, професор

Національного університету

«Одеська юридична академія»

(м. Одеса, Україна)

e-mail: alyeremenko@gmail.com

ORCID ID : <https://orcid.org/0000-0002-2922-0643>

**НЕСУМІСНІСТЬ КОНЦЕПТУ ПАСІОНАРНОСТІ Л. ГУМІЛЬОВА
З ТЕОРІЄЮ І ПРАКТИКОЮ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ**

Анотація. Проаналізовано агресивно-мілітаристські інтенції, які містить концепт пасіонарності в теорії етногенезу Л. Гумільова. Показано, що цей концепт приводить до апологетики завойовників та недооцінці ролі видатних діячів культури історії людства. У підтексті теорії пасіонарності можна помітити певну зневагу до культурних досягнень як таких. Характерні риси в способі ведення війни агресором викликають занепокоєння щодо розповсюдженості та укоріненості гуманістичних цінностей у сучасній свідомості. Доведено, що концепт пасіонарності, по-перше, позбавлений справжнього наукового підґрунтя; по-друге, є загрозою для сучасних гуманістичних цінностей.

© Єременко О. М., 2023

Ключові слова: пасіонарність, етногенез, війна Росії з Україною, гуманізм, раціоналізм, Л. Гумільов.

У пізньорадянський час, насамперед у часи Перебудови, Л. М. Гумільов був однією із знакових фігур мислячої спільноти, особливо соціально-гуманітарної. Теорія етногенезу сприймалась як цікава альтернатива офіційному історичному матеріалізму. Деякі реверанси, які Гумільов робив у бік марксизму, сприймалися із розумінням, адже це були ритуальні жести в сторону ще пануючої ідеології. Певні натяжки, які наочно переглядалися в теорії етногенезу, пробачались її автору саме на фоні альтернативності марксизму в розумінні світової історії. Але в перспективі подальшого розвитку російської ідеології і російського суспільства виявились не тільки натяжки, унаочнилась хибність деяких принципових концептів теорії етногенезу, навіть їх приховані злочинні конотації. На перше місце серед таких концептів можна поставити вчення про пасіонаріїв.

Ми далекі від думки, що воєнний злочинець Путін штудював роботи Л. Гумільова, і малоймовірно навіть, що він переглядав їх. Але безсумнівно, що він щось чув про пасіонаріїв та пасіонарність, адже ці слова інколи лунають в його виступах.

Пасіонарність, як її зображує Гумільов, є своєрідним еквівалентом харизматичності. Згідно з Л. Гумільовим, деяким людям притаманне ставити перед собою великі цілі та мати величезну енергію для їх досягнення. Такі люди і є пасіонарями. Особливо важливо те, що пасіонарії спроможні заражати вірою у велич своєї цілі, а також своєю енергією близьких і далеких оточуючих – аж до

всього етносу. Початок етногенезу пов'язується з появою в етнічній спільноті достатньої кількості пасіонарних особистостей. Саме тоді етнос, так би мовити, «вдирається» на арену світової історії і здійснює «великі справи» аж до настання акматичної фази, у якій відбувається надлом етносу. Після цього відбувається поступовий і повільний спад етногенезу. Між іншим, цей спад обумовлений зменшенням кількості і «якості» пасіонаріїв, а також зміною в ставленні до них етнічної спільноти. Тепер спільнота вже не захоплюється пасіонаріями, навпаки, вони сприймаються як небезпечні й неадекватні особистості, яких слід приборкувати [1, с. 273].

Характерним у концепції Гумільова є те, що найбільшими або «справжніми» пасіонаріями є релігійні пророки, полководці, державні і політичні діячі, революціонери і реформатори, але ніяк не митці та науковці. Останні є, так би мовити, «квазіпасіонаріями», яких Гумільов іменує «атраکتивними особистостями». Вони теж націлені на великі цілі, але виключно у сфері творчості та пізнання, вони позбавлені справжньої пасіонарної енергії [1, с. 98]. Тобто, справжній пасіонарій – це, скажімо, не Ньютон, а наприклад, Чингіз-хан.

Приймаючи до уваги це розрізнення, підходимо до небезпечних аспектів концепції пасіонарності. Хотілося б зосередити увагу не стільки на хибності концепції пасіонарності, скільки на її небезпечності і навіть шкідливості, особливо в сучасних умовах. В аспекті хибності, м'яко кажучи, дивною виглядає гіпотеза Гумільова про якесь незрозуміле «космічне випромінювання», яке виявляється «першоджерелом» появи пасіонаріїв [1, с. 131]. Видається як не дуже вдала наукова фантастика.

Усе ж таки, у концепції пасіонарності можна знайти певне раціональне зерно (раціоналіст спроможний у будь-чому знайти раціональне зерно). Важко заперечувати, що пасіонарні особистості або подібні до них існують і здійснюють великий вплив на історію. Проте ця констатація не спростовує ірраціонально-шкідливий потенціал самого концепту пасіонарності.

Концепт пасіонарності має явну агресивно-мілітаристську інтенцію. Вона виявляється інколи в підтексті, а інколи в тексті його робіт. Наприклад, у статті «Хунни в Азії и Европе» [2] Гумільов зіставляє Аеція й Аттілу та їхню роль у битві на Каталаунських полях. Він зауважує: складається таке враження, що військові контингенти, які брали участь у цій битві, проявляли більшу войовничість, ніж полководці. У сучасних громадян може виникнути питання: якщо цих людей не гнали в бій королі, чому вони охоче йшли на війну? Відповідь Гумільова дещо приголомшлива для сучасної гуманістичної свідомості: «Нам зрозуміла ситуація, коли люди хочуть сидіти вдома, а начальники гонять їх у бій. При підйомі пасіонарності, навпаки, люди гонять у бій королів» [2, с. 119]. Якщо пригадаємо, що пасіонарність є основною енергією, яка рухає історію, що фаза підйому це, зрештою, добре, що пасіонарії є, так би мовити, «гарними хлопцями» історії, то цей уривок набуває зловісних конотацій.

Нами вже було зазначено, що найбільшими пасіонаріями для Л. Гумільова є релігійні пророки та полководці та не випадково протиставили Чингіз-хана Ньютонові. Гумільов ніде прямо про це не говорить, але між рядками його текстів проглядається явне захоплення монгольським завойовником. Складається враження, що для сина

Миколи Гумільова і Ганни Ахматової Чингіз-хан – найбільший пасіонарій усіх часів і народів ... Олександр Македонський, Юлій Цезар та Наполеон, так би мовити, «відпочивають».

На фоні намагання сучасних російських пропагандистів обґрунтувати доцільність і навіть необхідність путінського вторгнення в Україну цікавою виглядає апологія Л. Гумільовим Чингіз-хана як завойовника. На думку Гумільова, докори Чингіз-хану в прагненні до світового панування є несправедливими: проводир монголів всьогонавського прагнув об'єднати під своєю владою племена Великого Степу заради шляхетної мети досягнення миру, спокою та порядку. «Всі інші його війни мали вимушений характер. Інша річ, що політика об'єднання і, говорячи сучасною мовою, колективної безпеки в Степу сприймалася його противниками як пролог до світової експансії, проте сказати, що такою була і внутрішня мотивація великого полководця, було б, на наш погляд, неправильно» [3, с. 7]. Не будемо намагатись проникнути в глибину душі великого полководця. З цього приводу хотілося б звернути увагу на наступне. По-перше, жоден із завойовників не висуває в ролі *casus belli* звичайну жагу влади та прагнення до грабування. Мета завойовництва завжди має виглядати шляхетно. По-друге, розуміючи приблизність будь-яких історичних паралелей, усе ж таки, гумільовська апологетика щось нам дуже нагадує.

Поряд із прихованою або явною апологетикою війни та войовничості знаходимо в теорії етногенезу деякий, так би мовити, дух вітальності. Знову-таки, прямо про це не говориться, але можна помітити певні сигнали став-

лення до людини як насамперед біологічної істоти, а потім уже культурної. Так при порівнянні переваг і недоліків середньовічної Європи та кочовиків Великого степу знаходимо цікаве зіставлення кочовницької юрти з європейським середньовічним замком. Гумільова не дуже надихає архітектура європейського середньовіччя. Він звертає увагу на те, що лицарський замок був холодним, і лицар, або граф, або герцог мерзли взимку. А кочовницька юрта дуже зручна й тепла, і монгольський воїн у ній не замерзав навіть узимку [4, с. 336].

Не будемо заперечувати цей факт: здається, що тут Гумільов цілком правий, але виключно в такому вузькому аспекті. І ми не заперечуємо певну культурну цінність кочовницької юрти. Але будемо відверті й назвемо речі своїми іменами. Крім архітектурної вишуканості, в інтер'єрі замку могли бути фрески, мозаїка, гобелени та інше. Мало ймовірно, що подібні речі існували в інтер'єрі юрти.

Ми готові викликати на себе обурення колег і навіть звинувачення в прихованому расизмі і фашизмі (на наш погляд, хибні), але наполягаємо: цивілізації нерівноцінні, культури нерівноцінні. Це неможливо заперечувати, це навіть більш достовірний факт, ніж факт існування пасіонаріїв. І він стане незаперечним, якщо ми визнаємо більшу цінність для людства атрактивних особистостей, ніж пасіонаріїв. Гаразд, нехай Чингіз-хан буде найкращим пасіонарієм усіх часів і народів, але в Європі поряд із замками бачимо Леонардо, Шекспіра, Моцарта, Гете ... І список можна ще продовжувати. А тепер спробуємо навести подібний список відносно кочовницьких культур ...

Зрештою, верховенство права, правова держава, правове суспільство – усе це є надбаннями Західної цивілізації. Якщо ми погодимось, що суспільство є система, отже, і його культура, і менталітет мають системний характер (а це важко заперечувати), то ми зрозуміємо, що феномен правової держави міг виникнути лише в раціоналістичній та осілій цивілізації. Зрозуміло, що є ще багато чинників його формування, але вони, так би мовити, більш атрактивні, ніж пасіонарні.

Українську спільноту дивує не тільки рабська покірність росіян злочинному путінському режиму. Ще більше нас дивує, і навіть бентежить, прийняття російським населенням негативних і трагічних наслідків війни, яку розв'язав Путін: випадки, коли батьки майже радіють загибелі сина, тому що на «гробові» гроші можна придбати, наприклад, автомобіль «Лада» тощо. Проте, насправді, подив заслуговує зовсім інше. Якщо неупереджено подивитися на історію, то побачимо, що гуманістична свідомість, притаманна сучасному цивілізованому людству, – явище нещодавнє. Переважна частина людства протягом більшого часу свого існування думала і відчувала так, як Лев Гумільов, і так, як зображені ним пасіонарні етноси. Навіть європейські народи думали і відчували таким чином аж до ХІХ століття, навіть до середини ХХ ст., коли закінчилась Друга світова війна. Гуманістичні цінності, зокрема цінність окремого людського життя, це дуже тонка «плівка» у свідомості сучасного людства, і вона може бути розірвана більш-менш масштабною воєнною авантюрою. Під цією плівкою вирує погано приборкана агресивність, яка виплескувалась упродовж усієї історії і яка

не тільки загрожує гуманістичним цінностям сучасності, але й буде загрозувати в найближчому майбутньому.

Незважаючи на загрозову інформацію, нам не дуже вірилося в реальну можливість російського вторгнення в Україну. Таке враження, що мало хто з політиків, журналістів та фахівців-суспільствознавців серйозно сприймав таке. Зрозуміло, що загальний скепсис був ущент зруйнований 24 лютого.

Однак чому існував цей скепсис? Його суттєвою основою був раціоналізм сучасної гуманістичної свідомості. Раціоналіст не тільки сам мислить раціонально – підспудно він усіх оточуючих вважає раціоналістами. Йому здається, що будь-який сучасний політик керується *ratio*, що він, щонайменше, здатний підрахувати вигоди та невигоди своїх дій, врахувати ризики тощо. І йому здається, що *ratio* сучасної людини є, так би мовити, добрим і людським. Тому він ніяковіє й бентежить, стикнувшись із ірраціональними діями того чи іншого політичного діяча. Маємо розуміти, що агресивний ірраціоналізм людини погано приборканий сучасною культурою, що він зовсім не подоланий. Мусимо бути напоготові до бурхливих виблисків агресивного ірраціоналізму в найближчому майбутньому. У суспільстві, яким керують пасіонарії на кшталт Чингіз-хана, не можлива ідея і практика прав людини. «Права людини? А що це таке?» – здивується будь-який войовничий пасіонарій.

Л. Гумільов претендував на те, що його теорія етногенезу й, зокрема, концепт пасіонарності мають науковий характер. Вочевидь, він помилявся. Його теорія є філософсько-історичною теорією з усіма наслідками, які випливають з цієї констатації. Наприклад, вона навряд

може бути верифікована. Безперечно, це досить оригінальна й цікава теорія, шкідливість якої набагато перевершує її цікавість.

Список використаних джерел:

1. Гумилёв Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. Санкт-Петербург : Кристалл, 2001.
2. Гумилёв Л. Н. Хунны в Азии и Европе. *Вопросы истории*. 1989, № 6. С. 112-123.
3. Гумилёв Л. Н., Ермолаев В. Ю.. Чингис-хан: неожиданный ракурс. *Э. Хара-Даван. Чингис-хан как полководец и его наследие*. Алма-Ата, 1992. Предисловие.
4. Гумилёв Л. Н. Древние тюрки. Москва : Наука, 1967.

Yeremenko O. Incompatibility of L. Gumilyov's concept of Passionarity with the theory and practice of legal state

The aggressive-militaristic intentions contained in the concept of passion in L. Gumilyov's theory of ethnogenesis are analyzed. It is shown that this concept leads to the apologetics of the conquerors and the underestimation of the role of prominent cultural figures in human history. In the subtext of the passion theory, one can notice a particular disdain for cultural achievements. Characteristic features of the aggressor's way of waging war cause concern about the prevalence and entrenchment of humanistic values in modern consciousness. First, it is proved that passion lacks a factual scientific basis; secondly, it threatens modern humanistic values.

Keywords: passion, ethnogenesis, russia's war with Ukraine, humanism, rationalism, L. Gumilyov.

УДК: 343. 34

Калініченко З. Д.,
кандидат економічних наук, доцент
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ
(м. Дніпро, Україна)
e-mail: kalina.donntu@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4790-7745>

ОРІЄНТАЦІЯ НА ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ У ПІСЛЯВОЄННОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Анотація. Проведено аналіз концептуальних підходів до управління в умовах ринкової конкуренції та, у залежності від особливостей і стадій розвитку, визначено, що необхідним є орієнтація на європейські цінності, а також забезпечення досвіду досягнень і розвитку, використання відповідних управлінських технологій для відбудови повоєнної економіки.

Мета дослідження полягає в доведенні необхідності формування та запровадження досвіду інших країн для відновлення повоєнної економіки України. Поставлені завдання відносяться до визначення місця і ролі системи заходів орієнтації на європейські цінності та розвиток; виявлення кризових ознак; створення системи фінансування програм та оперативного реагування держави на ключові потреби громадянського суспільства.

Методологію визначають застосовані системний підхід, методи аналізу і синтезу. Інформаційною основою

© Калініченко З. Д., 2023

служує нормативно-правова база та звітні дані Державної служби статистики України.

Результати. З використанням результатів досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців продовжено розробку механізмів оперативного реагування як основи формування принципів, методів та інструментарію управління й антикризових заходів. Зазначено, що кризи ліквідуються як у нормальному режимі відпрацювання дестабілізуючих чинників, так іноді і в неналежному режимі, коли чинники негативно впливають на кінцеві результати, вводячи країну в кризу.

Проведене дослідження дозволило: по-перше, вказати фактори, що обумовлюють важливість інтеграції для майбутнього економічного зростання економіки України; по-друге, відстежити формування фінансових можливостей повоєнного відновлення.

Розгляд підходів до фінансування програм відтворення базувались на характерних особливостях процесів ліквідації кризових явищ та використанні досвіду інших країн. Проведено оцінку ефективності застосування залучених фінансів для здійснення заходів і програм з орієнтацією на європейські цінності та розвиток. Викладено науково-теоретичну сутність інструментарію державного управління в нових умовах.

Ключові слова: європейські цінності, розвиток, інтеграція, гуманістична інтерпретація, фінансування програм відтворення, керування змінами.

Україні після війни буде необхідний масштабний багатасекторний проєкт, націлений на відновлення об'єктів критичної інфраструктури, відбудову пошкоджених

виробничих об'єктів і відновлення інституційних можливостей органів державного управління.

Внесок ЄС у відбудову можливий через інституціоналізацію за допомогою спеціальних програм і фондів. Основними напрямками діяльності за такими програмами є надання гуманітарної допомоги, реконструкція транспортних мереж, житлового фонду, енергетичних об'єктів, телекомунікацій, секторів освіти і сільського господарства. Програми мають бути сфокусовані на проблемах економічного розвитку, громадянського суспільства і налагодження регіонального співробітництва.

Програми післявоєнної реконструкції, які впроваджувалися в різних країнах в останні десятиріччя, засвідчують, що досягнення позитивних результатів вимагає наявності, перш за все, стабільного безпечного середовища (завершення воєнних дій) та стратегічного бачення шляхів розвитку країни.

Основною передумовою для проведення післявоєнної відбудови національної економіки є отримання надійних гарантій безпеки з неможливістю відновлення бойових дій на території України. Очевидно, що стійке економічне зростання і розвиток можуть мати місце лише на міцному безпековому фундаменті. Безпека за своєю природою є суспільним благом, що має забезпечуватися національною державою та міжнародним співтовариством. За відсутності цього суспільного блага приватні інвестиції прямують до нуля, економічна діяльність гальмується, а безпекові витрати покладаються на бізнес, що збільшує витрати діяльності та підриває конкурентоспроможність бізнесу.

Ключовими цілями післявоєнної відбудови економіки мають стати: а) відбудова знищених або пошкоджених унаслідок війни майна та інфраструктури; б) швидке відновлення економічної діяльності; в) повернення в Україну біженців, внутрішньо переміщених осіб та включення їх до економічних процесів; г) формування засад для стійкого економічного зростання. Післявоєнне відновлення економіки має відбуватися за такими основними напрямками:

- відбудова і модернізація фізичної інфраструктури (включаючи транспортну) та подолання екологічних проблем;

- реконструкція житлового фонду;

- реабілітація постраждалих, відновлення соціальної інфраструктури та сфери соціальних послуг;

- підвищення якості державного управління та посилення інститутів ринкової економіки;

- відродження промислового сектору, створення нових робочих місць та підтримка малих і середніх підприємств;

- створення виробничих потужностей та формування державних замовлень для посилення обороноздатності країни.

При цьому секторна спрямованість міжнародної економічної допомоги може виглядати таким чином: 1) екстрена допомога та реконструкція: продовольча допомога, тимчасове житло для постраждалих від військових дій, інші рятувальні заходи; 2) соціальна інфраструктура та публічні послуги: освіта, охорона здоров'я, система водопостачання, державне управління і соціальні послуги;

3) економічна інфраструктура: транспорт і логістика, зв'язок, енергетика, бізнес-послуги, фінансові послуги; 4) виробничий сектор: промисловість, сільське господарство, будівництво, туризм, торгівельні заходи і регулювання; 5) військово-промисловий комплекс: розбудова і модернізація матеріально-технічного забезпечення збройних сил України; 6) мультисекторальна підтримка; 7) підтримка громадянського суспільства.

Найбільш вагомими джерелами фінансування відбудови повинні стати репарації від країни-агресора та допомога міжнародної спільноти. У формуванні пулу міжнародної допомоги ключову роль мають відіграти ЄС, уряди країн-партнерів (США, Великобританії, Канади, Польщі, Швеції, Австралії, Чехії, Словаччини, ін.) та міжнародні інститути – Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Європейський інвестиційний банк, Європейський банк реконструкції та розвитку.

Зважаючи на політичні заяви та конкретні заходи від початку військових дій, найбільш вагомими джерелами фінансування відбудови України в післявоєнний період стануть: Фонд солідарності з Україною Європейського союзу; Трастовий фонд Світового банку; Конфісковані активи Банку Росії, Фонду національного добробуту та російських олігархів; Капітальний бюджет України або фонд відбудови в межах державного бюджету України.

Європейська Рада в офіційному документі від березня 2022 року заявила про наміри створити Фонд солідарності з Україною (Ukraine Solidarity Fund) та запросити міжнародних партнерів до участі в його формуванні. При цьому Платформа з реконструкції України має об'єднати

«під одним дахом» підтримку ЄС та інші ініціативи партнерів, такі як Трастовий фонд Світового банку та рахунок допомоги Україні адміністрований МВФ [2].

За планами Єврокомісії фінансова допомога Україні буде покриватися або цільовими внесками країн-членів до Фонду відбудови України, або збільшенням бюджету ЄС, або ж наповненням і переструктуруванням діючих у ЄС програм і фондів. Нові джерела фінансування можуть також передбачати надання Україні позик із Фонду відбудови, ресурси для яких надходять від прямих позик ЄС або ж Уряд України залучатиме позики безпосередньо, але під гарантії держав-членів ЄС.

Для відродження та посилення пріоритетних галузей украї важливо включити до Плану післявоєнної відбудови України компоненти кредитного та пайового фінансування підприємств (як діючих і пошкоджених під час війни, так і нових підприємств). При цьому програми з кредитної підтримки підприємців повинні мати належний фінансовий потенціал і передбачати кредитування інвестиційних потреб підприємств – їх модернізації та реструктуризації.

При розробці Плану відбудови економіки значна увага має приділятися також питанням кредитної підтримки та активізації приватних інвестицій в малі та середні підприємства. Саме такий вектор забезпечить створення робочих місць для населення, включаючи мігрантів, що повертаються, і демобілізованих військовослужбовців. МСП сфери послуг і допоміжні виробничі підприємства можуть відіграти суттєву роль у забезпеченні зайнятості та генеруванні доходів.

Після закінчення військових дій в Україні об'єктивно найбільші темпи приросту досягатимуться в галузях, які працюватимуть на відновлення внутрішнього ринку, відбудову зруйнованих об'єктів житлового фонду і критичної інфраструктури, а також відновлення старих позицій та завоювання нових ніш на експортних ринках. До них можемо віднести: будівництво; сільське господарство і виробництво продуктів харчування; оптову та роздрібну торгівлю; інформаційні технології та телекомунікації; транспорт і складське господарство; виробництво хімічних речовин і хімічної продукції; виробництво машин і устаткування; ремонт і монтаж машин та устаткування; виробництво меблів; збирання, оброблення й видалення відходів; відновлення матеріалів.

Для запуску механізмів економічного розвитку в Україні за вказаними напрямками та з опорою на ресурси міжнародних донорів у рамках Програми відбудови України можуть бути засновані різні інституційні організації.

Список використаних джерел:

1. Інфографіка: історія економіки України за часів незалежності URL : <https://businessviews.com.ua/ru/ukraine-in-data/id/istorija-ekonomiki-ukrainy-2327>. (дата звернення: 10.07.2022)

2. Українці vs держава: що буде, якщо українці й надалі ігноруватимуть обов'язок будувати країну. URL : <https://strategies.id/ukraincy-vs-gosudarstvo-cto-budet-esli-ukrain-cy-i-dalshe-budut-ignorirovat-objazannost-stro-it-stranu-2266>. (дата звернення: 10.07.2022)

3. Воєнні злочини Росії проти культурної спадщини. URL : <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko>

ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/yaki-zlo-chyny-sko-yuye-rosiya-v-ukrayini. (дата звернення: 10.07.2002)

Kalinichenko Z. Humanistic interpretation of the years of independence of Ukraine: orientation on European values and development

Analysis of conceptual approaches to management in the conditions of market competition and depending on the features and stages of development determines that it is necessary to perform all necessary management functions carefully, ensure the achievements established by forecasts, focus on European values and development, and use appropriate management technologies.

The purpose of the study is to prove the need for the formation and introduction of a warning and response system as one of the country's strategic management methods. The tasks set concern the determining of the place and role of the system of orientation measures on European values and development; identification of crisis signs; creation of a response system in the state.

The methodology is determined by the applied system approach, methods analysis and synthesis; the legal framework and reporting data of the State Statistics Service of Ukraine were used as an information basis.

The results. Using the results of research by domestic and foreign scientists, the development of operational response mechanisms was continued as the basis for the formation of principles, methods and tools for management and anti-crisis measures. It is noted that crises are eliminated both in the normal mode of working out the destabilizing

factors, and sometimes in the improper mode, when the factors negatively affect the final results, introducing the country into a crisis.

The conducted research made it possible to differentiate the approaches: first, to indicate the factors that historically cause crises; secondly, to trace the formation of factors under the influence of the uncertainty of future development.

The review of existing approaches to constructing the management concept was based on the characteristic symptoms of crisis phenomena and the establishment of dependencies between crisis phenomena. Furthermore, the effectiveness of applying approaches to the regulation of measures with an orientation to European values and development was assessed. Finally, the scientific and theoretical essence of management tools is outlined.

Keywords: European values, development, humanistic interpretation, prompt response, change management.

УДК: 340.12 +343.97

Литвинов О. М.,

доктор юридичних наук, кандидат філософських наук,
завідувач кафедри Луганського навчально-наукового
інституту імені Е. О. Дідоренка Донецького державного
університету внутрішніх справ

(м. Івано-Франківськ, Україна)

e-mail: llittvnn@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2257-2224>

**ПРО КУЛЬТУРНИЙ КОД РОСІЯНИНА
ЯК МІЖНАРОДНОГО ЗЛОЧИНЦЯ
(СПРОБА ЕМПАТИЧНОГО НАБЛИЖЕННЯ
ДО ОСЯГНЕННЯ СВІТОГЛЯДУ ПРЕДСТАВНИКІВ
«РОСІЙСЬКОГО СВІТУ»)**

Анотація. Розглянуто варіант обґрунтування фундаментальних світоглядних засад культури громадян росії як актуалізованих у процесі воєнної агресії проти України форм міжнародного кримінального злочину, що принципово суперечить гуманістичним началам права, сформованим у модерний період (Новий час). Звернення до категорії «культурний код» у методологічному контексті структуралізму і, зокрема, семіології, дозволяє виявити чинники формування світогляду сучасного росіянина та інших представників «російського світу» як штучно створеного концепту ідентифікації національної належності на підставі використання людьми російської мови. Історичний та релігійний аспекти проблеми дозволяють конкретизувати ці чинники як апеляцію до

середньовічних поглядів і цінностей та прийняття й усвідомлення їх як актуальних. Таким чином відновлюються в ретроспективі первісні витoki агресивності населення рф, а в перспективі (у відношенні до часів середньовіччя) – витoki перспективні у вигляді радянського тоталітаризму. Цей погляд запропоновано як один із варіантів пояснення налаштованості росіян на скоєння дій, які з часів формування ідей прав людини та правової держави винесено за межі культури як дій злочинних, включаючи й міжнародні відносини та сучасне міжнародне право, що дозволяє визначати росіян як міжнародних злочинців. Дослідження здійснено в предметному полі філософії права й подано в полемічному й провокативному викладі як запрошення до дискусії.

Ключові слова: культурний код, росіянин, міжнародний злочинець, історія культури, «радянська людина», «російський світ», «люди з обмеженими інтелектуальними можливостями та моральними якостями» («лоіммя»).

Постановка проблеми. Запропонована до розгляду проблема поставлена самим життям як плином подій, що потребують якомога швидшого осмислення та переосмислення. Тому точніше буде говорити не про «постановку» проблеми, а її «формулювання» в актуальному для нас аспекті. Щоб не повторювати те, що з початку відвертого і масового вторгнення військ росії на нашу територію стало вже звичним (хоча від цього не менш страшним), запропонуємо хоча би у вигляді тез свій варіант пояснення (та, відповідно, формулювання) тієї атаки тваринного минулого на прагнення людського майбутнього, що було як пропедевтика зазначеного кола

питань накреслено в попередніх працях автора цих рядків [1; 2]. Коротко суть питання полягає в з'ясуванні тих засад дикунства, що проявилися в діях росіян у XXI столітті, щоб мати варіанти відповідей не тільки стосовно них самих, а й тих, хто хоч і в різному ступені емпатичності чи то навіть зухвалості підтримує (або просто не засуджує) ці рудименти минулого, що є за визначенням неприйнятними в нашому сьогоденні. Останнє є, із зрозумілих причин, найважливішим для нас, оскільки таких персонажів, подібних представникам «російського миру», маємо й серед наших співгромадян. І це останнє виглядає як загроза існуванню української держави та її народу, бо внутрішні недолугі світоглядні орієнтири є не менш загрозливими, ніж сама агресія найактивнішого та найжорстокішого ворога всього українського останніх століть.

Але спочатку потребують пояснення та визначення ті поняття, що їх використано в назві цього тексту, оскільки йдеться не тільки про філософське (а значить, найбільш адекватне) їхнє осмислення, а й викладення в науковій – у цьому випадку юридичній – формі. Тоді і сама така форма, і акцентуація юридичного аспекту, що, згідно зі своєю предметною сферою передбачає філософія права, потребує якщо не однозначності їхнього визначення, то, як мінімум, прагнення такої однозначності. Тут ми опиняємося в полоні уявлень і стереотипів, що формувалися у свідомості людини не тільки пересічної та далекої від наукової рефлексії, а й у багатьох науковців.

Метою нашої розвідки буде спроба подолати хоча б частину таких стереотипів і, водночас, перевірка позиції,

що формується та подається як певне узагальнення попередніх досліджень, насамперед у філософії права. Тоді уточнена й скорегована спроба визначення проблеми може бути, хоча б у вигляді запитання, такою: що в тому типові мислення та світоглядних орієнтацій представників російської культури в самій росії та за її межами (російського типу культури, «російського миру») є засадничим у хронотопному (тобто просторово-часовому) значенні? Тоді поняття ментальності та, відповідно, нею спрямованої діяльності стають частковими в такому розумінні, а головне – вихідними чи то похідними з цього.

Утім, розгляд цієї проблеми в цілому не може бути здійсненим у роботі, що має обсяг однієї статті, і тому головним завданням цього тексту буде спроба виокремлення тієї її складової, яка стосується негативних боків або частин взаємодії представників цієї спільноти (росіян за своїм культурним кодом) зі спільнотами іншими. А в цій взаємодії стрижневим виступає насамперед складова, що є пов'язаною з порушенням загальних правил, вироблених у межах гуманістичної культури декількох останніх століть. Останнє означається зазвичай як порушення (порушення домовленостей – договорів тощо), а особливо лаконічне втілення в понятті міжнародного злочину. Відразу проведемо розмежування між поняттями міжнародного злочину та злочину міжнародного характеру, оскільки саме останнє визначається як «...суспільно небезпечні умисні посягання на життєво важливі інтереси міжнародного співтовариства, основи існування держав і народів – міжнародний мир і міжнародну безпеку. Такі посягання є порушенням державою між-

народно-правових норм, що мають основоположне значення для забезпечення міжнародного миру і безпеки, захисту людської гідності та довкілля» [3]. Далі в наведеному джерелі йдеться про те, що, на відміну від злочинів міжнародного характеру, що за ступенем суспільної небезпечності становлять дещо меншу загрозу, кримінальна відповідальність фізичних осіб за вчинення міжнародних злочинів пов'язана зі злочинною діяльністю держави – суб'єкта міжнародно-правової відповідальності, що відбито і у відповідних документах [4].

На такому доволі розлогому викладенні загального контексту визначеної проблематики можна зробити спробу більш концентровано висловитися й суто в межах визначеної теми цього тексту. А найбільш загальний контекст зазначеного в площині правознавства надає, як удається, насамперед філософія права, зважаючи на її універсальні можливості передусім методологічного спрямування. Тоді є зрозумілим, що ключовим його запитанням стає «чому?», а не «що?», «коли?», «де?» і «як?» Тобто, йдеться про те, що є за констатацією фактичності в певній системі взаємовідношень, у тій чи іншій історично зумовленій системі координат, включаючи й координати юридичні. Ми їх маємо розуміти як найбільш розповсюджене, включаючи й вітчизняну філософсько-культурологічну думку, тлумачення культури: це є спосіб людського буття [5, с. 6]. Культурно-історичні підмурки розуміння «культури» як «покращання» (Ціцерон) тут можна сприймати як загальну констатацію переваги «людського» над суто «природним», стосовно самої людини, як персоналізованої істоти, «природне» може бути вираженим через поняття «тваринне». Тут доречною є й

апеляція до найвідомішої з найдавніших функціональних систематизацій людини (за Арістотелем): «рослинне», «тваринне», «людське». Останнє є втіленням «розумного» як поєднання інтелектуального з моральним, сьогодні ми називаємо це «культурним».

Переважно таким пропонується й розуміння «культурного» як предиката ключового поняття «культурний код» в осягненні його смислу та його ж конотацій (про аберації не йдеться, оскільки це є окремим питанням).

Ключовою категорією в заданому контексті є «світогляд», і це є пов'язаним із поняттями «історія», «філософія», «соціологія», «лінгвістика», «міжнародне право», «кримінальне право» та деякі інші, зокрема «злочин», «катастрофа», «політика», «паразитизм» чи то «соціальний паразитизм».

Ключовим висновком, який пропонується попередньо, це природність мислення, поведінки та дій примітивізованих людей та дикунських народів, які мають за ідеал минуле, та визначення цього (як за очевидністю, тобто емпірично, так і раціонально-теоретично) з позицій теперішнього та майбутнього як «злочинне». Йдеться про неприйнятність у сучасному світі раціоналізованих культур та відповідних загальних правил (тобто «права») «злочинного мислення», «злочинної поведінки» та «злочинних дій», оскільки воно очевидно є вираженням і втіленням зазначеного «рослинного», але насамперед «тваринного». Іншими словами, розвиток культури як гуманізації людських відносин виводить за її – культури – межі все більшу кількість дій через їх негативну оцінку.

Тому виглядає необхідним стисле пояснення, наскільки це є можливим, інших ключових запитань і понять

(і категорій) із відповідними посиланнями на джерела та постаті, чиї дослідження дозволяють як мінімум наблизитися якщо не до вирішення, то хоча б до більш адекватного розуміння низки питань і зазначених понять.

Другим необхідним кроком виглядає необхідність доведення причетності або просто дотичності зазначених проблем до домінуючих у сучасному світі правових понять і категорій, коли останні можуть бути чи то виступити в якості пояснювальних принципів цих проблем. Тут ми знаходимо виправдання використанню поняття «емпатії» як проникнення духовно-екзистенційне в суть питання у вигляді прояснення процесу, явища чи речі мов би зсередини, незалежно від саморефлексії суб'єкта.

Пояснення звернення до запитання «чому?», на відміну від «що?», «коли?» тощо пов'язане із подоланням певної обмеженості суто юридичного підходу до правових ситуацій як до констатації фактичності та відповідності / невідповідності чинному вітчизняному законодавству і навіть міжнародному праву. Запитання «чому?» потребує виходу на інший рівень абстракції, тобто узагальнення більшого масиву різноманітного матеріалу, що має надати концептуального рівня й відповідним висновкам.

Такому рівню може відповідати категорія «*культурний код*», що має втілення надзвичайно широке: від рівня особистісного до соціального. Водночас вона має наповнення також надзвичайне: від генетично-біологічного до конкретно-дієвого аж до рівня державної політики. Правовий аспект є обов'язковим як ступінь ро-

зуміння нормативності, а якщо його визначати як головний, то відразу слід нагадати про більш широкий обсяг поняття права в порівнянні з поняттям закону.

Лінгвістична наука семіологія, як і структуралізм у цілому, розглядає всі явища культури як знакові системи, які є водночас і феноменами комунікації. На цьому базується математична теорія інформації, концентруючись на понятті сигналу. Будь-який факт культури є фактом комунікації, а через сигнал як знакову систему ми, зокрема, потрапляємо в сферу соціології. Сенси, поєднані в сигналі, можна розуміти як втілення основних принципів розуміння світу, тобто світогляді, який сконцентровано в тому, що і отримало визначення «культурного коду» (з точки зору філософа Умберто Еко та інших мислителів останніх приблизно 100 років, які є представниками зазначеного напрямку). Ці сенси і спрямовують розуміння людини та, відповідно, її діяльність.

Дещо спрощене тлумачення формування «культурного коду» може виглядати так. Це уявлення про світ, що формується свідомо і несвідомо в ранній період життя людини, враховуючи спадковий вплив як генетично обумовленого рівня, так і рівня «культурного коду» соціального, тобто впливу життя безпосереднього оточення. Особливістю цього коду є його якість, що спрямовує життя і людини, і спільноти в певному напрямку, включаючи й ціннісні орієнтири.

Тут ми закінчуємо ці доволі складні пояснення рівня філософського і перейдемо до конкретизації на рівні історичному.

Усі названі спочатку доповіді категорії, що формують світогляд як втілення «культурного коду», є також його

ж відбиттям, оскільки втілюють зазначену спрямованість мислення та дій і людини, і спільноти. Для більш адекватного розуміння спільноти, що має назву російський народ або росіяни, слід звернути увагу і на таку рису, як ставлення до «нового», тобто як такого, що виходить за межі сталих й звичних уявлень про світ.

На прикладі тлумачення історії як історії культури питання ставлення людини до оточуючого світу та до самої себе робить стрижневою позицію наявності чи то ступеня наявності креативності як створення «нового», культурне значення якого витікає зі смислового наповнення поняття культури як насамперед «покращання». У комунікаційній площині таке «покращання» сприймається як очевидне в процесі втілення в матеріальне. Ідеальне втілення (або втілення духовне) виконує роль опосередкування, якщо спиратися знов на очевидність. Комплексна нормативність як поєднання буденного (повсякденного), релігійного (міфологічного) та інших втілень норм у сфері формування правил взаємодії, які зазвичай сприймаються та визначаються як правові. У будь-якому випадку комунікативність як взаємодія спирається на правові постулати, що є вираженням та втіленням сили та/або вираженням раціональних уявлень чи то раціоналізованого досвіду. Культурна межа історично просувалася в бік виведення силових дій біологічного гатунку за межі прийняттого або за межі самої культури, як уже зазначалося. Таким чином, усе більше коло Інших ставало під захист не тільки кривно або конфесійно обмежених спільнот, а й поширювало раціонально сформовані смисли на всіх істот, які розуміли і сприймали ці смисли.

Біологічна примітивність обмеженої комунікації та притаманній їй агресивності долалася гуманістичними культурними орієнтирами, що робило можливим природну різноманітність сприймати також як норму, що має такі ж природні засади. Переведення цих позицій до сфери права з наступним формуванням універсальних правил і їх юридичним закріпленням на раціональних підставах договору стає принциповим фундаментом міжнародного права. У контексті вище викладеного це можна визначити як історичну перемогу культурних смислів над біологічними інстинктами.

Відповідними мають бути й оцінки ситуацій втрати цих культурних смислів. Це є проявами стагнації у розвитку індивідів і спільнот, коли тиск інстинктів біологічного (тваринного) гатунку залишається таким, що переважає, а відновлення та закріплення таких ситуацій та станів у культурних кодах є свідченням певної інтелектуальної та моральної неповноцінності таких індивідів (істот) і соціумів (загалів). Ступінь узагальнення досвіду та знань, тобто ступінь абстракції є відверто незадовільним як то для сучасного рівня розвитку культури і цивілізації, тому представників таких спільнот є всі підстави називати так: «люди з обмеженими інтелектуальними можливостями та моральними якостями» (скорочено «лоіммя»). Для ситуації чергового нападу російського населення на терени України такий стан доволі виразно продемонстрували керманічі та значна частина мешканців Донецької та Луганської областей. Тепер, після лютого 2022 року не буде перебільшенням таке скорочення використовувати для носіїв культурного

коду, що визначає «радянську людину», а також представників «російського світу» незалежно від місця їх знаходження.

Тоді апелювання російської православної церкви до ранньосередньовічних цінностей як світоглядних орієнтирів має бути конкретизованим у певних визначальних поняттях, що формують культурний код. Можна говорити про культурний код національний, якщо вважати росіян однією нацією, насамперед тих, хто і є представниками цієї конфесії. Слід означити два основні принципові чинники, що мають допомогти розуміння й основної думки цього тексту. Перший, характеру пропедевтичного, який є культурно-політичним, – це фактично отождоженні саме в сенсі культурному) російського і православного (у зазначеній конфесійній версії). Навіть у сучасній правознавчій російській літературі маємо втілення цього підходу, наприклад у вельми неординарній концепції А. Полякова, якщо до в цілому доволі ретроградного і застиглого в ленінсько-сталінській версії марксизму мислення російських юристів-науковців. Другий, характеру вже резюмуючого, який є екзистенційним, це постійний загальний стан страждання, на який налаштовують дві стрижневі складові життя росіянина: держава і церква, причому йдеться про постійне навіювання настроїв природності чи то навіть необхідності стражання і психологічного, і фізичного.

Така резюмуюча констатація і є конкретизацією зазначених цінностей, серед яких перед ведуть смерть, війна, бідність і безправність. Іншими словами, те, що є протилежним тому, що відомо сьогодні як права людини,

і сформульовано в західноєвропейській гуманістичній думці Нового часу, насамперед у теології та філософії.

Цей примітивізм є основою як російського неонацизму, що доволі природно оформив відповідного штибу шовінізм, так і того мовно спрямованого «російського світу», що декларує свою відданість середньовічним орієнтирам і ідеалам, інтенсивно втілюваним відповідною ортодоксальною конфесійною комунікацією та єдністю. Відкидання критичного мислення раціонального спрямування є водночас і причиною, і наслідком такого стану, що і відновлює постійно відповідний культурний код.

Тоді визначення такого типу індивідів та спільнот як міжнародних злочинців є лише аспектом їх загального природного стану, де злочинна складова може вважатися такою, що переважає складові інші, тобто культурні.

Висновки. До міркувань, що можуть мати певне підсумкове значення в контексті теми цього тексту, як удається, є підстави сформулювати наступні.

1. Культурний код, як показник підстав мислення і дій, є вельми точним індексатором і їх спрямованості, що дозволяє робити висновки з великим ступенем вірогідності.

2. Для культурного коду мешканців рф є характерним прояви наслідків первісних та середньовічних традицій тощо, які на сучасному етапі людства принципово суперечать гуманістичним досягненням людства, що проявляється насамперед в агресивному ставленні до Іншого.

1. Історично це може бути поясненим впливом збиральництва та кочівництва як способів життя, що домінували на території росії багато століть і залишаються впливовими й на сьогодні. Додавання психологічного чинника, що орієнтується на ці примітивізовані способи

взаємодії з оточуючим середовищем й іншими людьми, створює й орієнтація панівної конфесії християнства, що постійно відновлює середньовічні ментальні стереотипи східного (азійського) типу.

2. Культурно-історична єдність зазначеної конфесійності із засадами комунітарного (комуністичного, тоталітарного) світогляду вносить агресивне ставлення до Іншого як в персональному, так і в соціальному вимірах, що стає природним ґрунтом для такого ж ставлення до відповідних способів взаємодії. У сучасних умовах існування сталої системи міжнародного права це знаходить вираження в низці дій на рівні загальної організації таких спільнот у вигляді так само примітивізованих держав, що продовжують спиратися на розуміння права як жорсткої сили. Запропонована конкретизація такого типу індивідів в понятті «радянська людина» відбиває викладений комплекс культурно-історичних засад їх формування, де розуміння злочинів, включаючи й злочини міжнародного характеру та масштабу, є природними.

5. Іншим концентрованим термінологічним втіленням зазначеного примітивізму, який в умовах сучасного світу виведений культурою людства за свої межі у сферу злочинного, є поняття «російський світ», де родо-племенні відносини та їхній подальший шлях існування в історії також демонструє, відповідно, первісним уявленням про світ агресивність з продовженням сталих для «радянської людини» уявлень про використання культурних і цивілізаційних досягнень інших народів проти них же, що є ще однією з сутнісних ознак таких індивідів як міжнародних злочинців.

6. До висновків також слід додати таке. Особливо небезпечним для України є факт наявності вельми великої кількості людей з саме таким культурним кодом, що дозволяє їх також зараховувати до типу «радянська людина» та визначати як представників «російського світу». Це не є висновком, що безпосередньо витікає з теми наданого короткого нарису, але стосується більш загальної проблеми російської агресії проти України та спроб осмислення можливостей протидії їй. Виокремлений культурологічний аспект, як удається, дозволить більш адекватно реагувати на різноманітні конкретні прояви мислення та дій, що спираються на певні особливості населення рф, що формуються їх культурним кодом, включаючи й наявність у ньому агресивної злочинної складової.

Список використаних джерел:

1. Литвинов Олександр. Про денацифікацію росії як проблему України (філософсько-правові аспекти в культурологічній площині). *Фундаментальні проблеми юриспруденції IV. Право і світ. Мир і право: Тези доповідей Всеукраїнського круглого столу з міжнародною участю (18 червня 2022 року, м. Харків) / уклад.: Н. Сатохіна*. Харків : НЮУ імені Ярослава Мудрого; НАПрН України, 2022. С. 22-28.

2. Литвинов О. М. Денацифікація росії як проблема України: деякі питання для обговорення (філософсько-правовий ракурс). *Вісн. Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка*. Івано-Франківськ, 2022. № 2. С. 42-76.

3. Яцелко С. С. Міжнародні злочини. *Енциклопедія Сучасної України : енциклопедія [електронна версія] / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН*

України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. Т. 20. URL : <https://esu.com.ua/article-65159>.

4. Архипов О. М. Співвідношення понять міжнародний злочин та злочин міжнародного характеру. *Правова держава*. 2002. № 4. С. 110-114.

5. Феномен української культури : методологічні засади осмислення / [відп. ред. В. Шинкарук, Є. Бистрицький]. Київ : Фенікс, 1996. 478 с.

Lytvynov O. About cultural code of russian as an international criminal (an attempt of empathic approaching to understanding of the world view of representatives of the «russian world»)

The variant of grounding of fundamental worldview principles of russian citizens' culture as actualized in the process of military aggression against Ukraine forms an international criminal offense, which fundamentally contradicts the humanistic beginnings of law formed in a modern period (New time) have been considered. Addressing the category of a "cultural code" in the methodological context of structuralism and, in particular, semiology allows us to find out the factors that are forming the worldview of modern russian and other representatives of the "russian world" as the artificially created concept of authentication of national belonging based on the use of the russian language by the people. Historical and religious aspects of the problem allow us to specify these factors as an appeal to the medieval views and values, acceptance and awareness of them as urgent. Thus, the primi-

tive sources of aggressiveness of the population of rf are recovering in a retrospective view and a prospect (concerning times of dark ages) – sources perspective in the form of soviet totalitarianism. This view is offered as one of the variants of explanation of russia's intention to commit actions.

From times of forming ideas of human rights and legal state are taken away outside culture as criminal actions, including international relations and modern international law that allows determining russians as international criminals. Research is carried out in the subject field of philosophy of law and given in polemic and provocative kind as an invitation to the discussion.

Keywords: philosophy of law, cultural code, russian, international criminal, history of culture, "soviet man," "russian world," "people with limited intellectual possibilities and moral qualities" ("loimmya").

УДК: 325.455: 351.862 (477)

Медвідь Ф. М.,

доктор наук в галузі політології,
кандидат філософських наук, професор,
академік Міжнародної академії безпеки
життєдіяльності, Міжрегіональна академія
управління персоналом
(м. Київ, Україна)

e-mail: fedirmedvid86@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1302-3530>

**ГУМАНІТАРНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ
В УМОВАХ ДЕОКУПАЦІЇ:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРИОГРАФІЇ**

Анотація. Досліджено гуманітарну безпеку як сукупність суспільно-політичних заходів, спрямованих на забезпечення захищеності культурних, освітніх, наукових, духовно-релігійних та інших життєво важливих інтересів та цінностей особи, суспільства, держави, на виявлення та подолання загроз та викликів у сфері культури, освіти, науки, релігії, що сприятиме досягненню єдності та соборності Української держави. Розкрито політику національної безпеки в гуманітарній сфері. Осмислено механізми реалізації тріади основних рушійних сил системи забезпечення національної безпеки в гуманітарній сфері (національні цінності – інтереси – цілі) Української держави.

Ключові слова: гуманітарна безпека України, політика національної безпеки України в гуманітарній сфері,

деокупація, система національних інтересів України, національні цінності, тріада основних рушійних сил системи забезпечення національної безпеки в гуманітарній сфері (національні цінності – інтереси – цілі).

Вторгнення російської федерації на територію України стало новою стадією війни, яка триває вже дев'ятий рік, а також гібридної агресії, закоріненої в неготовності Кремля й значної частини росіян під впливом пропаганди сприйняти незалежність нашої держави і навіть саме існування українського народу. Історико-правової оцінці гібридної війни, рашизму як політичної ідеології та соціальної практики сучасного фашизму, що продукується владною елітою тоталітарного режиму Росії кінця ХХ – початку ХХІ ст., заважає таке: незавершеність нюрнберзького процесу; слабкість міжнародних організацій; гібридизація норм міжнародного права; вихолощення національної історії держави і права з вузівського навчального процесу, що вимагає випрацювання синтези історичного процесу в нових історичних реаліях та нових концептуальних підходів до національно-патріотичного виховання молоді і громадян. У цих умовах особливого значення набуває правовий фронт протистояння агресору, бо юристи й політологи покликані творити нові смисли, виваженою науковою мовою обґрунтовуючи наше право на існування, а також цілісність і суверенітет – на противагу дискурсу агресора, ладного виправдати своє порушення всіх принципів права і норм моралі та своїми узагальненням і юридичною кваліфікацією – величезної кількості злочинів, проблем і ситуацій, викликаних вій-

ною. Своїми висновками і рекомендаціями юристи й політологи створюють фундамент захисту і відновлення прав та інтересів людини і держави. Право не діє так швидко й ефектно, як військова сила, політичний та економічний тиск, але в тривалій перспективі воно є не лише більш ефективним, а і єдиним надійним засобом відновлення справедливості [1, с. 8]. Деокупація виступає як процес в царині політико-правового фронту з питань протидії російській агресії, відновлення територіальної цілісності України, захисту прав громадян України в умовах війни й окупації та притягнення до юридичної відповідальності держави агресора, а також осіб та організацій, винних у скоєнні воєнних злочинів, колабораційній та іншій антидержавній діяльності [1, с. 1 224].

В умовах зовнішньої агресії, російської культурної експансії та реалізації Українським народом свого права на європейський вибір забезпечення гуманітарної безпеки є стратегічним пріоритетом національної державної політики. Саме гуманітарні чинники – освіта, наука, культура, релігія, мова – мають непересічне значення для формування ціннісних засад суспільного розвитку, консолідації нації, утвердження національної ідентичності української громади. Гуманітарна безпека виступає важливою складовою системи національної безпеки держави. Політика національної безпеки в гуманітарній сфері виступає як сукупність суспільно-політичних заходів, спрямованих на забезпечення захищеності культурних, освітніх, наукових, духовно-релігійних та інших життєво важливих інтересів і цінностей особи, суспільства, держави, на виявлення та подолання загроз і викликів у сфері культури, освіти,

науки, релігії тощо [2, с. 503-509; 3; 4; 5; 6; 7, с. 697-707]. Функціональну модель політики національної безпеки в гуманітарній сфері, на думку Л. Чупрія, можна представити таким чином [8, с. 16; 9; 10, с. 178-180]:

Звідси головною метою політики національної безпеки Української держави в гуманітарній сфері є виявлення, подолання та попередження загроз і викликів у сфері культури, освіти, науки, історичної пам'яті тощо, що сприятиме досягненню консолідації, єдності та соборності Української держави, збільшенню її інтелектуального та історико-культурного потенціалу [11, с. 171-174; 12, с. 266-276].

Експерти виділяють такі рівні забезпечення політики національної безпеки в гуманітарній сфері: концептуально-аналітичний, нормативно-правовий, організаційно-управлінський та ресурсний. Таким чином, гуманітарна безпека виступає якісним станом гуманітарної сфери суспільства, за якого забезпечується реалізація національних інтересів держави, захист національних цінностей, стабільний розвиток суспільства та захист невід'ємних прав і свобод громадян.

Серед найбільш актуальних чинників, що спричиняють виникнення загроз, експерти виділили: недостатній рівень підтримки української мови як державної; надмірну політизацію гуманітарної сфери; заповнення інформаційного простору зарубіжним інформаційним продуктом, що несе загрозу національним інтересам та цінностям; недостатній рівень підтримки розвитку культурних індустрій; недостатній рівень розвитку інноваційних процесів у сфері освіти, науки, культури тощо [13; 14; 15; 16].

Одним з важливих завдань політики національної безпеки в гуманітарній сфері є здійснення систематизації та класифікації національних інтересів за категоріями та рівнями важливості. Дослідженням національних інтересів

займається цілий ряд учених з різних галузей знань, зокрема О. Андрєєва [17], М. Вавринчук [18], О. Власюк [19; 20], В. Горбулін [21; 22], А. Гольцов [23], Я. Дашкевич [24], О. Данілян [25], О. Дзьобань [25;26], С. Здіорук [27; 28], М. Панов [25], Б. Парахонський [29; 30], Г. Перепелиця [31], А. Качинський [22], А. Кудряченко [32], А. Колодій [33; 34], С. Кононенко [19], В. Крисаченко [35], Ю. Римаренко [36], С. Римаренко [36], О. Рудакевич [37; 38], Г. Ситник [39], М. Степико [40], В. Олуйко [18], М. Поручник [41], В. Смолянюк [42], О. Соснін [26], М. Мальський [43], Ф. Медвідь [44], С. Федуняк [45], Л. Чупрій [46; 47] та ін.

На наш погляд, у залежності від ступеню впливу на економічну, політичну, воєнну, науково-технічну та інші сфери функціонування держави національні інтереси можна класифікувати за рівнем важливості як: життєво важливі, другорядні, критичні, і за ступенем стійкості – стратегічні, оперативні й тактичні інтереси. Стратегічні інтереси мають довгостроковий характер відповідно до обраного курсу розвитку держави. Загрози їм означають загрози життєво важливим інтересам України [48, с. 176-195]. Визначення стратегічних національних інтересів та їх юридичне оформлення, як офіційно визнаних пріоритетів України, повинні бути результатом спільної праці всіх гілок влади. Формування їх є прерогативою Президента держави, однак Верховна Рада України оцінює стратегічні інтереси на відповідність життєво важливим інтересам України.

Оперативні (середньострокові) інтереси, що виникають при вирішенні окремих проблем для подальшої реалізації стратегічних інтересів, виступають засобами впровадження в життя стратегічних завдань держави. Тактичні

інтереси, що виступають засобами впровадження в життя оперативних інтересів, як правило, короткострокові і з рішенням оперативних інтересів зникають [49, с. 724-734; 50, с. 40-50; 51, с. 245-253; 52; 53].

Система національних цінностей, на наш погляд, утворює правову, філософську та етичну основу для забезпечення подальшого існування Української держави, адже їх втрата може привести до зникнення нації як носія суверенітету. Можна виділити інтегруючі та консолідуючі функції національних цінностей, спрямовані на забезпечення єдності, цілісності та впорядкованості певної спільноти. На наш погляд, національні цінності виступають як визначальні норми, принципи, стереотипи, що сформувалися протягом історичного розвитку українського народу і складають ядро української національної культури, забезпечуючи її стабільність та стійкість, здатність протидіяти несприятливим зовнішнім та внутрішнім впливам [54, с. 707-708]. Для українців базовими національними цінностями є: соборність, соціальна справедливість, патріотизм, терпимість, духовність, гостинність, повага до родини, синівський обов'язок, «кордоцентризм» та ряд інших, що складають основу української ментальності [55, с. 369-370; 56, с. 115-117].

Проблема формування та закріплення системи національних цінностей є надзвичайно важливою для українського суспільства. При здійсненні ціннісної ідентифікації сучасної України потрібно враховувати те, що для неї є характерним історично обумовлене співіснування рис «європейськості» і «євразійськості» (С. Хантінгтон). Слід констатувати, що в сучасному глобальному світі на

зміну класичним національним ідеологіям приходять цивілізаційні світогляди. Відтак, самоідентифікація громадян здійснюється вже не за критеріями підтримки певних політичних доктрин, а за ознаками більш високого ціннісного порядку в контексті приналежності до певної цивілізаційної спільноти (Сходу чи Заходу тощо). У даному контексті збройне протистояння на Сході України – це цивілізаційне протистояння, у якому українці намагаються відстояти європейські цінності – демократію, свободу, право вибору на противагу азійсько-російським цінностям та установкам – патерналізму, етатизму, колективізму, деспотизму тощо) [57, с. 12-15; 58, с. 188-190; 59, с. 31-41].

Аксіологічна проблематика як в українській філософії, так у філософії права зокрема, формує цілий спектр концепцій теоретичного рівня та ставиться питання про інтеграцію, синтез цих теоретичних побудов і створення єдиної теорії цінностей [60, с. 314-380; 61, с. 28-50]. Категорія цінності у філософії, філософії права входить до числа основних, адже цінності відіграють принципову роль у людському житті. Становлячи певний спосіб буття людини у світі, спосіб її відношення до світу, складаючи сенс усього простору душі індивіда й надаючи йому цілісності, вони стають чинниками, через які люди відчують себе людьми, мірилом людського в людині й виражаються в думках, діях, усій поведінці. Цінності розглядаються нами як механізми змістовного утримання та вкорінення людини у світі, що виконують такі важливі функції: 1) пов'язують між собою часові виміри життя людини, формують уявлення про майбутнє як світ нових можливостей; 2) виділяють у просторі життя людини значущі елементи не лише

реального, але й належного; 3) задають граничні рамки соціокультурної активності людини через системи пріоритетів, оцінок, сенсів; 4) будують складні та багаторівневі системи ціннісних орієнтацій або відношень; 5) вносять метафізичний вимір у життя людини, дають можливість оцінити, побачити себе з точки зору вічності [62; 63, с. 223-226; 64, с. 14].

У процесі аналізу співвідношення понять цінності та корисності все виразніше виступав їхній зв'язок з поняттями потреб та інтересів. Потреби й інтереси традиційно поділяють на матеріальні та духовні. Ми схилиємося до тієї точки зору, що стосовно людини потреби являють собою, по-перше, стимули людської діяльності й, по-друге, свого роду суспільні відносини, у тому розумінні, що вони не існують поза суб'єктом, який має соціальну природу [65, с. 211]. Дане положення є справедливим і щодо інтересів. Потреби та інтереси між собою тісно пов'язані. Виникнення потреби є початковим етапом формування інтересу. Дійсно, інтерес можна розглядати як об'єктивно зумовлений мотив діяльності суб'єкта (окремої людини, соціальної спільноти), який складається з усвідомлення ним власної потреби та з'ясування умов і засобів її задоволення. Одночасно слід мати на увазі й відмінності між ними, які можуть трактуватися по-різному. На наш погляд, слід віддати перевагу такому критерію відмінностей, як їхня спрямованість. Для потреби об'єктом слугує насамперед предмет її задоволення як такий, одночасно як для інтересу – соціальні відносини, установи, інститути, що відіграють визначальну роль у життєдіяльності даної соціальної спільноти. Ми включаємо «інтерес» до нашого понятійного

апарату, коли беремо предмет задоволення потреби в широкому соціальному контексті, розглядаємо пов'язані з ним суспільні відносини [66, с. 2-4, 6-8].

Цінності треба розглядати, на наш погляд, як похідні від людських інтересів; це більш висока, порівняно з потребами й інтересами, категорія. Свого роду, синтетичний погляд на філософське тлумачення цінностей пропонує А. Г. Здравомислов. «Цінності, – пише він, – це інтереси, які відособилися в ході розвитку самої історії завдяки поділу праці у сфері духовного виробництва. Але предметами цих інтересів, що відособилися, ...виступає певний духовний зміст, який полягає в особливій концентрації почуттів і думок і який втілюється у зразках прекрасного, істинного, доброго, шляхетного» [67, с. 160]. Тут на перший план виступає те, що відповідає уявленню про призначення людини та її гідність. З такого погляду світ цінностей – це насамперед світ культури, сфера духовної діяльності, моральної свідомості людини. Вона набула широкого визнання лише на сучасному етапі філософського осмислення природи цінності.

Відповідно до того, що потреби й інтереси поділяють на матеріальні та духовні, таким же чином поділяють і цінності. Однак цей поділ чомусь не завжди визнається. Наприклад, А. М. Бабенко зазначає: «Оптимальним для використання у теорії права уявляється трактування цінностей як явищ особливої реальності, відносин, певних властивостей предметів об'єктивної дійсності, спрямованих на них потреб, інтересів суб'єкта». Розглянутий вище підхід до висвітлення змісту категорії цінностей через його зв'язок з поняттями потреб та інтересів не можна вважати

єдино можливим. При такому підході розкриваються переважно онтологічні основи цінностей. З гносеологічного погляду всю багатоманітність цінностей поділяють на два типи – предметні та суб'єктні. До першого відносять предмети людської діяльності, суспільні відносини та включені до їхнього кола природні явища як об'єкти ціннісного відношення. Суб'єктні цінності – установки й оцінки, імперативи та заборони, цілі та проекти, виражені у формі нормативних уявлень; іншими словами, це способи й критерії, що слугують основою самої процедури оцінювання відповідних об'єктів. «Предметні» та «суб'єктні» цінності виступають, так би мовити, двома протилежностями, що доповнюють одна одну. Найвищою цінністю-метою, самоцінністю є людина як особистість, колектив, суспільство, людство. Її визнання виявляється в піклуванні людини та гуманістично налаштованого суспільства про всебічний розвиток індивіда як універсальної самоцінної істоти, виявлення і розвиток його сутнісних сил, про поступ людства, одним із фундаментальних критеріїв якого все більшою мірою стають загальнолюдські цінності. Розглянутий вище підхід до висвітлення змісту категорії цінностей через його зв'язок з поняттями потреб та інтересів не можна вважати єдино можливим. При такому підході розкриваються переважно онтологічні основи цінностей. З гносеологічного погляду всю багатоманітність цінностей поділяють на два типи – предметні та суб'єктні. «Предметні» та «суб'єктні» цінності виступають, так би мовити, двома протилежностями, що доповнюють одна одну. Найвищою цінністю-метою, самоцінністю є людина як особистість, колектив, суспільство, людство [68, с. 72-79]. Її визнання

виявляється в піклуванні людини та гуманістично налаштованого суспільства про всебічний розвиток індивіда як універсальної самоцінної істоти, виявлення і розвиток його сутнісних сил, про поступ людства, одним із фундаментальних критеріїв якого все більшою мірою стають загальнолюдські цінності.

Отже, гуманітарна безпека Української держави в умовах деокупації залежить від чіткої реалізації тріади основних рушійних сил системи забезпечення національної безпеки (національні цінності – інтереси – цілі), яка постійно стримується недостатнім рівнем консолідації українського суспільства, що призводить до того, що інтереси і, тим більше, цілі різних суспільних груп і політичних сил за певних умов набувають антагоністичного характеру й за умов розмитості загальнонаціональної ідентичності, вони не проявляють прагнення до діалогу та порозуміння заради суспільного блага.

Список використаних джерел:

1. Деокупація. Юридичний фронт [Електронне видання]: матеріали Міжнародного експертного круглого столу (Київ, 18 березня 2022 р.) / Державний торговельно-економічний університет, Українська асоціація порівняльного правознавства, Українська асоціація міжнародного права, Асоціація реінтеграції Криму; упоряд. і наук. ред. О. В. Кресін. Київ : Держ. торг.- екон. ун-т, 2022. 224 с.

2. Медвідь Ф. М., Медвідь А. М., Курчина Т. О. Гуманітарна безпека української держави в умовах культурної експансії російської федерації. *Науковий щорічник «Історія релігій в Україні»/За заг. ред. М. Капралю, О. Киричук, І. Орлевич / Інститут української археографії та джерелознавства*

ім. М. С. Грушевського; Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди; КЗ ЛОР «Львівський музей історії релігії». Львів : «Логос», 2017. С. 503-509.

3. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». Київ : НІСД, 2014. 148 с.

4. Виклики та загрози гуманітарній безпеці Української Держави : зб. наук.-експерт. мат-в / за заг. ред. С. І. Здіюрука. Київ : НІСД, 2015. 104 с. (Сер. «Гуманітарний розвиток», вип. 4).

5. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. Монографія / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. Київ : НІСД, 2010. 288 с.

6. Ситник Г. П., Олуйко В. М., Вавринчук М. П. Національна безпека України: теорія і практика : Навч. пос. За заг. ред. Г.П. Ситника. Хмельницький; Київ : Вид-во «Кондор», 2007. 616 с.

7. Медвідь Ф. М., Чорна М. Ф., Твердохліб А. І., Шенгеловський В. В. Гуманітарна безпека України в умовах викликів XXI ст.: філософсько-правовий вимір. *The 9 th International scientific and practical conference "Dynamics of the development of world science" (May 13-15, 2020)* Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2020. 1142 p. Pp. 697-707.

8. Чупрій Л. В. Концептуальні засади політики національної безпеки української держави в гуманітарній сфері. Автор. дис...док. політ. наук. Київ, 2015. 44 с.

9. Гуманітарна політика Української Держави в новітній період: Монографія / За ред. С. І. Здіюрука. Київ : НІСД, 2006. 403 с.

10. Медвідь Ф. М., Чорна М. Ф. Гуманітарна безпека України. *Забезпечення національної безпеки за основними напрямками життєдіяльності України: навчальний посібник: у 2-х ч.: Ч. I / В. А. Омельчук, М. П. Стрельбицький, С. Г. Гордієнко та ін.; за ред. А. М. Кислого і М. П. Стрельбицького*. Київ : МАУП, 2021. С. 178-188.

11. Медвідь Ф. М., Чорна М. Ф., Твердохліб А. І. Формування і розвиток ідеї соборності України: історико-правовий вимір. *Проблеми модернізації України : [зб. наук. пр.] / МАУП*. Київ : МАУП, 2008 Вип. 9: *Матеріали звітн. наук.-практ. конф. "Проблеми розвитку демократичної державності в контексті світових модернізаційних процесів формування національних громадянських суспільств (політичний, юридичний, економічний, соціальний, психологічний та управлінський аспекти)"*, присвяченої пам'яті борця за незалежність України, Героя України Левка Лук'яненка, 28 листопада 2019 р.; *V Всеукраїнської науково-практичної конференції "Проблеми і перспективи соціально-економічного розвитку України в умовах європейської інтеграції"*, 13 листопада 2019 р. / редкол. : М. Н. Курко (голова) [та ін.]. 2019. С. 171-174.

12. Медвідь Ф. М., Курчина Т. О., Твердохліб А. І. Історична пам'ять як важливий чинник національної безпеки України. *Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал. Спеціальний випуск: доповіді на Міжнародній науково-практичній конференції «Трансформація історичної пам'яті»*. Вінниця: Донецький національний ун-тет імені Василя Стуса, 2018. С. 266-276.

13. Закон України «Про основи національної безпеки України». *Урядовий кур'єр*. 2003. 30 липня.

14. Закон України «Про національну безпеку України». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 31, ст. 241.

15. Освіта й наука в інноваційному розвитку сучасної Європи: зб. наук.-експерт. матеріалів / за заг. ред. С. І. Здіорука. Київ : НІСД, 2014. 124 с. (Сер. «Гуманітарний розвиток», вип. 2).

16. Чупрій Л. В. Політика національної безпеки української держави в гуманітарній сфері: Монографія. Київ : Друк ПП «Мастер Принт», 2015. 508 с.

17. Андреева О. М. Національна безпека України в контексті національної ідентичності і взаємовідносин з Росією. Київ : Парл. Вид-во, 2009. 360 с.

18. Ситник Г. П., Олуйко В. М., Вавринчук М. П. Національна безпека України: теорія і практика: Навч. пос. За заг. ред. Г. П. Ситника. Хмельницький; Київ : Вид-во «Кондор», 2007. 616 с.

19. Власюк О. С. Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни: монографія / О. С. Власюк, С. В. Кононенко. Київ : НІСД, 2017. 304 с.

20. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибр. наук.праці. Київ : НІСД, 2016. 528 с.

21. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с.

22. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. Монографія / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. Київ : НІСД, 2010. 288 с.

23. Гольцов А. Г. Геополітичний вимір стратегій російської федерації на пострадянському просторі: монографія. Київ : ЦУЛ, 2018. 392 с.

24. *Mappa mundi* : зб. наук. пр. на пошану Я. Дашкевича з нагоди його 70-річчя. Л.; Київ ; Нью-Йорк, 1996. Бібліографія праць Ярослава Дашкевича (1992–1996). С. 7–32.

25. Данілян О. Г., Дзьобань О. П., Панов М. І. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації : Навчальний посібник. Харків : «Фоліо», 2002. 285 с.

26. Дзьобань О., Соснін О. Теоретичні основи національної безпеки України : Навч. пос. Київ : Освіта України, 2009. 384 с.

27. Виклики та загрози гуманітарній безпеці Української Держави : зб. наук.-експерт. мат-лів / за заг. ред. С. І. Здіорука. Київ : НІСД, 2015. 104 с. (Сер. «Гуманітарний розвиток», вип. 4).

28. Гуманітарна політика Української Держави в новітній період: Монографія / За ред. С. І. Здіорука. Київ : НІСД, 2006. 403 с.

29. Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України : Монографія/ Відп. ред. Б. О. Парахонський. Київ : ПЦ «Фоліант», 2008. 591 с.

30. Парахонський Б. О. Національні інтереси України (духовно-інтелектуальний аспект). Київ : НІСД, 1993. 43 с.

31. Перепелиця Г. М. Україна – Росія: війна в умовах співіснування. Київ : Вид.дім «Стилос», 2015. 880 с.

32. Кудряченко А. Міжнародні відносини. *Політологічний словник: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонюка.* Київ : МАУП, 2005. С. 485-487.

33. Колодій А. Ф. Національний вимір суспільного буття. Львів : Астролябія, 2008. 368 с.

34. Політологія / А. Колодій, В. Харченко, Л. Климанська, Я. Космина. Київ : Ельга-Н, Ніка-Центр, 2000. 584 с.

35. Крисаченко В. С., Степико М. Т., Власюк О. С. та ін. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В. С. Крисаченка. Київ : НІСД, 2003. 632 с.

36. Римаренко Ю. І., Шкляр Л. Є., Римаренко С. Ю. Етно-державознавство. Теоретико-методологічні засади. Київ : Ін-тут держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 264 с.

37. Рудакевич О. М. Націологічні засади модернізації українського суспільства. Науково-популярне видання. Київ : Вид-во Політія, 2020. 360 с.

38. Рудакевич О. М. Україна в «зачарованому» колі націєтворчих проблем. *Соціально-політичні процеси. Наукове видання Академії політичних наук України*. Київ : Вид-во Політія, 2020. Випуск 1 (15). С. 99-121.

39. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади) : Підручник. Київ : НАДУ, 2012. 544 с.

40. Степико М. Т. Проблеми ідентифікації громадян України в умовах іноземної агресії. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2015. Вип. 18. С. 31-41.

41. Поручник А. М. Національний інтерес України: економічна самодостатність у глобальному вимірі : Монографія. Київ : КНЕУ, 2008. 352 с.

42. Смолянук В. Ф. Системні засади національної безпеки. *Вісник НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2018. № 2 (37). С. 107-126.

43. Мальський М. З., Мацяк М. М. Теорія міжнародних відносин: Підручник, 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Кобза, 2003. 528 с.

44. Медвідь Ф. М., Твердохліб А. І., Урбанський М. В. Національні та національно-державні інтереси України в системі міжнародної безпеки. *The 9th International scientific and practical conference "Scientific achievements of modern society" (April 28-30, 2020)* Cognum Publishing House, Liverpool, United Kingdom. 2020. С. 724-734.

45. Федуняк С. Г. Європейські виміри безпеки на пострадянському просторі, Формування інтегрованої системи безпеки Заходу і Нових незалежних держав. Чернівці : Рута, 2005. 336 с.

46. Чупрій Л. В. Політика національної безпеки української держави в гуманітарній сфері : Монографія. Київ : Друк ПП «Мастер Принт», 2015. 508 с.

47. Чупрій Л. В. Концептуальні засади політики національної безпеки української держави в гуманітарній сфері: Автор. дис...док. політ. наук. Київ, 2015. 44 с.

48. Смолянук В. Ф., Балан М. І. Україна як суспільство ризику: аргументація з позицій національної безпеки. *Соціально-політичні процеси. Наукове видання Академії політичних наук України.* Київ : Вид-во Політія, 2020. Випуск 1 (15). С.176-195.

49. Медвідь Ф. М., Твердохліб А. І., Урбанський М. В. Національні та національно-державні інтереси України в системі міжнародної безпеки. *The 9th International scientific and practical conference "Scientific achievements of modern society" (April 28-30, 2020)* Cognum Publishing House, Liverpool, United Kingdom. 2020. С. 724-734.

50. Медвідь Ф. М. Українська козацька республіка Богдана Хмельницького: національні інтереси і геополітичні пріоритети. *Гетьманська Україна між Польщею, Росією та*

Туреччиною : Монографія. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2019. С. 40-50.

51. Медвідь Ф. М. Національна безпека і національні інтереси України в глобалізованому світі. *Вісник Львівського університету. Серія історична. 2017. Спецвипуск.* С. 245-253.

52. Україна в системі міжнародної безпеки / Національний інститут проблем міжнародної безпеки. Київ : ПЦ «Фоліант» ВД «Стилос», 2009. 572 с.

53. Українська політична нація: проблеми становлення: зб. наук. ст. / за ред. М. М. Розумного (заг. ред.), М. Т. Степика, В. М. Яблонського. Київ : НІСД, 2012. 384 с.

54. Цінність. *Філософський енциклопедичний словник.* Київ : Абрис, 2002. С. 707-708.

55. Ментальність. *Філософський енциклопедичний словник.* Київ: Абрис, 2002. С. 369-370.

56. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади) : Підручник. Київ : НАДУ, 2012. 544 с.

57. Медвідь Ф. М., Мельниченко Я. Б., Твердохліб А. І. Гуманітарна безпека як сучасний фундамент українського суспільства. *International Scientific Conference Economy and Society: modern foundation for human development: Conference Proceedings, Part I, October 31, 2016, Leipzig, Germany* : Baltija Publishing. С. 12-15.

58. Медвідь Ф. М., Урбанський М. В., Давидюк П. М. Національні цінності як фундаментальні основи національної безпеки держави. *Проблеми модернізації України: [зб. наук. пр.]* / МАУП. Київ : МАУП, 2008. Вип. 10 : Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. «Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів» м. Київ,

МАУП, 19 березня 2020 р. / редкол. : М. Н. Курко (голова) [та ін.]. 2020. С. 188-190.

59. Степико М. Т. Проблеми ідентифікації громадян України в умовах іноземної агресії. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2015. Вип. 18. С. 31-41.

60. Наука і цінності людського буття: кол.мон./ за заг.ред. В. П. Мельника. Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2015. 452 с.

61. Крисаченко В. С. Національні цінності України: сутність, розмаїття, консолідуєчий потенціал. *Українознавство*. 2022. № 1(82). С. 28-50.

62. Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії : національна доповідь / ред. кол.: С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський та ін. ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ : НАН України, 2016. 284 с.

63. Дарморіз О. Нація, національна культура та проблема толерантності. *Толерантність як соціально-культурний феномен: світоглядно-методологічний аспект: колективна монографія* / [Ф. С. Бацевич, С. Л. Грабовська, О. В. Дарморіз та ін.] за заг. ред. док. філос. наук, проф. В. П. Мельника. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. С. 222-239.

64. Мельниченко Я. Б. Право як цінність: філософсько-правовий аналіз : автореф. дис. ...докт. філос. в галузі права. Київ : МАУП, 2018. 24 с.

65. Журавльов А. А. Потреба як суперечність. *Філософська і соціологічна думка*. 1994. №№ 9–10. С. 211–222.

66. Медвидь Ф. М. Национальный интерес и его классовая основа в условиях капитализма и социализма : автор. дис. ...канд. филос. наук. Львов, 1985. 18 с.

67. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. Москва : Политиздат, 1986. 221 с.

68. Дністрянський С. Загальна наука права і політики. Том. I. Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2019. 428 с.

Medvid F. Humanitarian security of Ukraine in the conditions of deoccupation: issues of theory and historiography

The article reveals humanitarian security as a set of social and political measures aimed at ensuring the protection of cultural, educational, scientific, religious, and other essential interests and values of a person, community, or state for detecting and overcoming threats and challenges in the sphere of culture, science, religion, which will contribute to the achievement of the unity and integrity of the Ukrainian state. The policy of national security in the humanitarian sphere has been revealed. The mechanisms for realizing the triad of the main driving goals of the system of ensuring national security in the Ukrainian state's humanitarian sphere (national values - interests - goals) have been elaborated.

Keywords: humanitarian security of Ukraine, the policy of national security of Ukraine in the humanitarian sphere, de-occupation, system of national interests of Ukraine, national values, the triad of main driving goals and systems of ensuring national security in the humanitarian sphere (national values - interests - goals).

УДК: 94(477):94(470):355

Пилипенко В. В.,

кандидатка історичних наук,
доцентка Луганського навчально-наукового інституту
імені Е. О. Дідоренка Донецького державного
університету внутрішніх справ
(м. Івано-Франківськ, Україна)
e-mail: viktoriiapylypenko1991@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2555-542X>

**ПОЛІТИЧНІ ТА ВОЄННІ ЦІЛІ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІЙН 1917-1918 РОКІВ
ТА 2022 РОКУ: СПРОБА ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВОГО
АНАЛІЗУ**

Анотація. Статтю присвячено аналізу російсько-українських відносин, що отримали значне переформатування в умовах Української революції 1917-1921 років. Прихід до влади в Петрограді більшовиків і невизнання їхньої влади Українською Центральною Радою призвели до зіткнення двох зовнішньопо-літичних стратегій: української самостійницької і більшовицької експансіоністської. Наслідком того стали російсько-українські війни 1917-1918, 1918-1920 років, основною метою яких стало позбавлення державного суверенітету УНР та приєднання українських територій до росії. Аналіз методів та механізмів організації агресії проти України в період Революції виявив ряд схожих рис із сучасною російсько-українською війною 2014-2022 років. Наяв-

ність подібних ключових аспектів російсько-українських війн свідчить про спадкоємність у російській політиці антиукраїнських настроїв, що виявляються в запереченні права українців на свою державу та існування. Збір доказів спланованої спадкоємності антиукраїнських заходів росії, що виступає, у тому числі, у вигляді воєнних злочинів під час російсько-українських війн, є важливою складовою притягнення росії до міжнародної кримінальної відповідальності.

Ключові слова: УЦР, УНР, Універсали, війна, геноцид, воєнний злочин, червоний терор.

Здобуття Україною незалежності, хоч і мало поворотне значення для нашої державності, однак фактично нічого не змінило історичному дискурсі сприйняття росії, сформованого ще в радянські часи. Класифікація росії як «братньої держави» та гаранта нашої територіальної цілісності (офіційний статус гаранта росія набула 05.12.1994 року після підписання Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї [1]) загальмували процес оприлюднення результатів досліджень злочинів Кремля, створивши тим самим інформаційну бульбашку безпечності східних кордонів України.

Події 2014 року на Сході України та анексія Криму сприяли переосмисленню модусу сприйняття Україною росії. Проте таке переосмислення відбулося радше на рівні науковому та публіцистичному, але меншою мірою на рівні політичних еліт. ЗМІ та наукова спільнота, зокрема Національний інститут стратегічних досліджень, опублікували цілий ряд аналітичних матеріалів, присвячених

вивченню методів та розрахунків московського керівництва щодо позбавлення України суверенітету й територіальної цілісності, назвавши дії Кремля війною, а росію – державою-агресором. На вищому ж політичному рівні, замість прямої кваліфікації дій росії як відкрито ворожих, що суперечать не лише українському законодавству, але й нормам міжнародного права, почали використовувати евфемізми «зелені чоловічки», замість «російські військові», «лінія зіткнення» – замість «лінія фронту», «антитерористична операція» – замість «війна» тощо. Така підміна понять створювала дезінформацію, формуючи тезу про безпрецедентність того, що відбувається в російсько-українських відносинах, а термін «гібридна війна» закріплював уявлення про те, що Україна стала жертвою війни нового формату, а тому не має досвіду протистояння. Повномасштабна агресія росії проти України 24 лютого 2022 року й шок як української, так і світової громадськості від злочинів, вчинених російськими військовими проти людяності, лише підтверджує згубність наративів про нові методи війни, аналогів яких не було в минулому. Наголошення на детальному дослідженні російсько-українських війн, особливо в період Української революції 1917-1921 років, доводить актуальність дослідження злочинів Кремля проти українськості в історичній ретроспективі з подальшим притягненням росії до міжнародної відповідальності за спланований, протяжний у часі геноцид українців.

Метою статті є спроба здійснити порівняльно-правовий аналіз політичних та воєнних цілей росії щодо України під час російсько-українських війн 1917-1921 та 2014-2022 років.

З огляду на мету дослідження, нами ставилися наступні завдання: проаналізувати російсько-українські війни, виокремивши спільні методи й технології їх ведення; показати правонаступність злочинної політики росії проти України; окреслити перспективи використання наявної доказової бази для притягнення росії як держави-агресора до відповідальності в Міжнародному кримінальному суді.

Об'єктом дослідження є українсько-російські відносини ХХ ст.- перших десятиліть ХХІ ст., а предметом – російсько-українські війни.

Революційні події березня 1917 року й зречення Миколи II сприяли не лише демократичним реформам в російській імперії, але й стали поворотним моментом у процесах українського державотворення. Створення Української Центральної Ради як представницького органу та оприлюднення нею трьох Універсалів сформували на теренах, підконтрольних Петрограду, Українську Народну Республіку, що, по суті, являла собою квазідержаву в розумінні політичного утворення, що характеризується наявністю деяких ознак суверенної держави, але не має державного суверенітету та міжнародної правосуб'єктності. При тому зауважимо, що Центральна Рада мала всі юридичні підстави вважатися представницьким органом на українських землях з правом делегувати виконавчі функції, зосередженим у створеному Генеральному Секретаріатові, міністерствам та організувати оборонну політику ввірених їй кордонів. Дозвіл же Тимчасового уряду проводити українізацію армії лише підсилював позиції Центральної Ради, надаючи їй додаткових підстав до проголошення власної держави

з автономним, а в перспективі – незалежним статусом. Ось чому агресію більшовиків проти УНР у грудні 1917 року можна вважати першою війною росії проти України у ХХ ст., метою якої було знищення як самої української держави, так і її громадян через червоний терор і тотальну русифікацію.

Варто наголосити на доречності використання терміна «російсько-українські війни», замість «радянсько-українські війни», що тривалий час застосовувався в сучасній українській історіографії революційних подій 1917-1921 років. Цьому є декілька підстав: по-перше, більшовики прийшовши до влади, зберегли за назвою свого державного утворення топонім «російська», а саме означення «радянська» вживалося як збірна назва влади рад, створених на місцях, а не як ідентифікатор держави; по-друге, попри популярну тезу про інтернаціональність армії РСФРР, проти УНР наступала в переважній більшості російська армія, зібрана із прихильників більшовиків за межами українських губерній; по-третє, ототожнення поняття «радянський» із конкретно більшовицькою державою розпочнеться від утворення в грудні 1922 року СРСР, до складу якого було примусово включені українські землі у форматі УСРР. Правильно розставлені термінологічні акценти дають можливість нівелювати ворожі російські пропагандистські гасла про одвічну проросійську спрямованість українців, а найголовніше – показати спільність і спадковість у часі воєнно-політичних цілей москви щодо України, з урахуванням вже сучасної війни 2014-2022 років. Аналіз двох російсько-українських війн 1917-1918, 1918-1919 років та повномасштабної російської агресії лютого 2022 року показав ряд спільних

механізмів та методів ведення агресивних дій Кремля проти України.

Найперше, що дозволяє говорити про ідентичність цілей і методів росії у війнах проти України, є заперечення права на існування української держави російським вищим керівництвом при відкритому ігноруванні ним норм міжнародного права і власних декретів та постанов. Так, з одного боку, більшовики декларували слідування проголошеній їхнім урядом – Радою народних комісарів – Декларації прав народів росії, у якій йшла мова про право народів на вільне самовизначення аж до відділення й утворення самостійної держави, а з іншого – невизнання Центральною Радою влади більшовиків у Петрограді стало одним із приводів до оголошення ультиматуму й початку підготовки до війни проти УНР [2, с. 81].

Свідченням про підготовку росії до війни проти України 2022 року стало оприлюднення президентом рф Володимиром Путіним 12 липня 2021 року статті «Об историческом единстве русских и украинцев», зміст якої повністю був відтворений у його телезверненні 21 лютого 2022 року. Головна думка зводилася до заперечення права України на існування як суверенної держави через її штучне створення В. Леніним за рахунок «історичних територій росії» [3]. Відмова української сторони рухатися в єдиному геополітичному вимірі з росією, за словами диктатора, ставить під сумнів легітимність територіальної цілісності України. Така заява є ні чим іншим як зазіханням на недоторканість кордонів України й оголошенням намірів про її розчленування силовим чи політико-силовим шляхом.

Після маніпулятивних заяв у 1917 та 2022 роках слідували ультиматуми до офіційних органів влади Києва, що тягнули за собою відкриті зазіхання на суверенітет та недоторканість української держави при одночасній спробі дискредитувати українських політичних лідерів з подальшою передачею контролю маріонетковим проросійським політичним силам. Мова йде в першу чергу про Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради, прийнятий 3 (16) грудня 1917 року на засіданні Раднаркому в Москві та заяву В. Путіна від 22 лютого 2022 року про низку заходів, що сприятимуть уникненню війни. Цікавим видається той факт, що в обох ультиматумах не піддається сумніву право українців на суверенну незалежну державу, але ставляться вимоги її повної демілітаризації й відкриття кордонів для встановлення контролю над ними російських військових утворень. У 1917 році доцільність такого роззброєння пояснюється поверненням офіцерів, налаштованих негативно до більшовиків, з фронту до Криму, що став оплотом боротьби проти радянської росії, а в 2022 році як вимушений захід захисту росіян й російськомовного населення від сучасної зброї, поставленої Україні західними союзниками. Подібно звучать також обвинувачення у підтримці українською владою «ворогів» росії. Для більшовиків 1917 року такими ворогами були кадетсько-калединські військові утворення, для росії 2022 року – це «колективний ворог» в образі держав членів НАТО та США [2, с. 85; 4].

Відмова від дотримання взятих на себе зобов'язань після підписання російсько-українських домовленостей за посередництва третіх держав робить подібними другу

російсько-українську війну 1918-1920 років до повномасштабного вторгнення 2022 року. Російські більшовицькі війська 13 листопада 1918 року оголосивши про анулювання Берестейського миру, яким визнавали незалежну УНР, перетнули встановлену цим миром демаркаційну лінію і вторглися на українську територію. Про відмову від виконання мінських угод, яких ніби не існує, заявив Путін 22 лютого 2022 року, а вже 24 лютого 2022 року оголосив про проведення так званої спеціальної воєнної операції по демілітаризації та денацифікації України [4]. Промовистим є той факт, що і в 1918, і в 2022 роках росіяни наступали в тому числі і з території Білорусі.

Домінуючими методами ведення всіх російсько-українських війн є ставка на їх форсований характер з відчутними переможними успіхами завдяки знищенню критично важливої інфраструктури, деморалізації населення й проголошення маріонеткових лояльних псевдодержавних утворень.

Захоплення ключових вузлових залізничних станцій у ході російсько-української війни 1917-1918 років забезпечувало більшовицькій армії не лише швидке пересування, але й контроль над важливими логістичними центрами, що гарантували безперебійне постачання територій, підконтрольних УЦР, продовольством та підмогою. Цими залізницями більшовики вивозили до росії награбоване зерно, продовольство, матеріальні цінності. Ідентичний грабіж історичних пам'яток, цінностей, зерна ми спостерігаємо й під час сучасної війни. Доки тривають військові дії, визначити точну цифру вивезених та знищених культурних пам'яток неможливо. Так у серпні

2022 року Міністерство культури та інформаційної політики України заявило, що, внаслідок обстрілів російською артилерією, знищено 139 об'єктів культурної спадщини, ще більше (400) зазнали значних руйнувань [9]. За даними розслідування, проведеного Associated Press і PBS, росія за період війни лютого-жовтня 2022 року вкрала українського зерна на суму 530 млн дол., що вкотре розкриває справжні мотиви вторгнення в Україну [10].

Важливо зауважити, що основним методом ведення всіх війн росії проти України стала маніпуляція наявними чи вигаданими проросійськими настроями в окремих українських містах задля подальшої імітації народного волевиявлення та проголошення маріонеткових державних утворень. Захоплення Харкова в грудні 1917 року надало можливість скликати альтернативний київському Всеукраїнський з'їзд рад, який, хоч і не мав законного представницького кворуму, але оголосив себе органом влади, уповноваженим ініціювати створення паралельної київській УНР у формі «республіки рад» з Народним секретаріатом на чолі. На з'їзді також вирішувалося питання самовизначення Донецько-Криворізького басейну, територія якого повністю контролювалася більшовицькими військами. У схваленій з'їздом резолюції йшла мова про намір «добитися єдності Донецького басейну в кордонах Радянської республіки». При всьому мовилося про саме російську радянську республіку, армія якої повністю окупувала зазначений регіон і контролювала його ресурсний потенціал. Реалізувати цей задум планувалося через повалення УЦР й встановлення в Києві ручного

уряду. Провал київських планів змусив російське більшовицьке керівництво відкласти проєкт самовизначення Донбасу [7, с. 151].

Знову про Донецько-Криворізький басейн, як окремий етнорегіон, що потребує самовизначення під егідою росії, заговорили в лютому 1918 року в момент відступу більшовицьких військ під тиском німецько-українського угруповання. Депутати від так званого Донецько-Криворізького басейну 9-14 лютого 1918 року провели в Харкові з'їзд, на якому проголосили створення Донецько-Криворізької республіки. Ідеологи республіки наголошували на особливому економічному становищі регіону, який має отримати «автономію і незалежність від України». Для юридичного обґрунтування кордонів цього утворення більшовики посилалися на текст Тимчасової інструкції Тимчасового уряду до Генерального секретаріату, яка обмежувала юрисдикцію УЦР лише п'ятьма губерніями без урахування південних і східних територій [5, с. 38].

Утворена за економічно-територіальним принципом нелегітимна Донецько-Криворізька республіка використовується сучасними російськими пропагандистами як доказ особливого статусу Донбасу й одна з причин вторгнення на територію України. Спроби шляхом примусових референдумів створити у 2014 році незаконні утворення у вигляді народних республік промовисто свідчать про правонаступність російської політики, починаючи з часів імперії, щодо приєднання південно-східних областей України до росії як економічно важливих регіонів, етнічний склад яких і національні інтереси не важливі. Те-

риторія Донбасу розцінюється завжди росіянами як сировинний додаток, а населення – як дешева робоча сила. За умов внутрішнього спротиву ця робоча маса знищується, депортовується і заселяється вихідцями зі східних віддалених російських регіонів. Таку політику ми спостерігали у післяреволюційні 1920-1930-ті роки як відповідь на спротив Донбасу політиці колективізації, ті ж факти маємо у 2022 році, коли молодь та дітей з окупованих південних і східних українських областей примусово вивозять до росії, а залишений житловий фонд заселяють вихідцями з віддалених російських округів. За даними офісу українського омбудсмена, з початку повномасштабного вторгнення в Україну, росія вивезла на свою територію понад 1 мільйон 185 тисяч українців, з них 200 тисяч дітей [11].

Ще один із методів російсько-українських війн, що наближає сучасні події до подій Української революції 1917-1921 років можна назвати репресії та катування проукраїнські налаштованих громадян на окупованих росіянами територіях.

В Україні червоний терор було розпочато з перших днів вторгнення більшовицьких військ. Після окупації Києва, 9 лютого 1918 року більшовицький командир Микита Муравйов видав «Наказ № 9», у якому дозволялося «безпощадно знищити всіх офіцерів, юнкерів, гайдамаків, монархістів і всіх ворогів революції». Протягом трьох днів відбувались грабежі, обшуки, вбивства. Жертвами червоного терору в Києві в січні-лютому 1918 року, за даними Інституту національної пам'яті, стали від 2 до 5 тис осіб [6].

Масові, особливо жорстокі страти відбулися вночі з 22 на 23 лютого 1918 року в Севастополі. Ці події отримала назву «Варфоломіївської ночі 23 лютого». Озвірілі матроси цілу ніч грабували та піддавали насильству або просто розстрілювали місцевих жителів. Більшу частину в'язнів місцевої тюрми також розстріляли. Серед в'язнів були так звані «антирадянські змовники» – офіцери чорноморського флоту, представники кримськотатарського національного руху, священники, чиновники, місцева інтелігенція [6].

Новий виток червоного терору розгорнувся після того, як більшовики вдруге увійшли до Києва в лютому 1919 року. Для реалізації завдання знищення всіх ворогів революції були створені Всеукраїнська ЧК, що ділилася на губернські та волосні комітети із правом арешту й розстрілу. За даними голови Всеукраїнського ЧК Лациса в часописі «Красний терор», лише в Києві ЧК закатувала 100 тис. осіб, а наприкінці серпня 1919 року, в умовах наступу армії Директорії, лише за два тижні було розстріляно 3 тис. киян, 5 тис. мешканців Катеринослава, 2,5 тис. Кременчука, 2 тис. Чернігова [8].

Про масові воєнні злочини російської більшовицької армії повідомлялося в ноті Народного міністра закордонних справ В. Чехівського до Народного комісаріату закордонних справ РСФРР. Зокрема, йшла мова про спустошення сіл, грабежі селян, вивезення награбованого майна в росію військами російської радянської армії. У відповідь Київ отримував чергові заперечення, із пропагандистським наполяганням, що в Україні триває громадянська війна [12].

Масове вивезення награбованого – це лише мінімальний прояв воєнних злочинів російської армії у війні 2022 року. Незалежна міжнародна комісія ООН зафіксувала особливо тяжкі воєнні злочини росії проти України, такі як не вибіркові атаки з вибуховою зброєю в населених пунктах; напади на мирне населення; позасудові страти; катування та жорстоке поводження; сексуальне та гендерне насильство [13]. Як повідомляє верховний комісар ООН з прав людини, в Україні від лютого 2022 року загинуло 6 490 цивільних осіб. Серед загиблих 2022 році – 2 533 чоловіки, 1 731 жінка, 201 хлопчик та 168 дівчаток. Стяг ще 34 дітей і 1 828 дорослих поки не вдалося встановити. Лише в Бучі знайшли закатованими, з ознаками насильницької смерті, 320 тіл загиблих [14].

Важливим є й те, що офіційна російська влада, як у період Революції, так і сьогодні, у заявах на міжнародній арені наполягає на виключно внутрішньому характері конфлікту між самими українцями, викликаним несприяттям частиною населення київської влади.

Після нападу російської армії в грудні 1918 року на залоги у Вовчанську та Білгороді, Харків знову став оплотом більшовицького революційного руху, який проголосили 6 січня 1919 року столицею створеної ніким не визнаної УСРР. При цьому офіційна російська більшовицька влада заперечувала наявність на території Харківської губернії своїх військових формувань. Про це, зокрема, свідчать відповіді народного комісара закордонних справ РСФРР Георгія Чичеріна на ноти протесту, надіслані Народним міністром закордонних справ Директорії УНР Володимиром Чехівським, де повідомлялося про перетин кордонів УНР російськими військами, перед якими йдуть

партизанські загони, оснащені російськими зброєю і спецзасобами. Відповіді на численні ноти української сторони збоку наркома РСФРР були однотипними і зводилися до визнання лише факту ведення бойових дій з українськими частинами військ українського радянського уряду. Алогічним при цьому видається факт примушування української сторони до мирних переговорів на умовах зміни курсу внутрішньої політики в сторону її радянізації, шляхом зміни керівництва на ставлеників Кремля.

Зауважимо, що у підсумку російсько-українських війн грудня 1917 – березня 1918 та листопада 1918 – квітня 1920 років українські території опинилися під російською окупацією, якій надали вигляд псевдозаконності через оголошення перемоги українського радянського уряду зі столицею в Харкові. Російська сторона не визнала жодного воєнного злочину щодо українців, вчинених у ці роки через реалізацію політики червоного терору та масових катувань українських військових під час бойових дій. Українське питання навіть не стояло на порядку денному Ліги Націй у контексті визнання незаконними претензій РСФРР на території, підконтрольні УНР, а створений шляхом підписанням союзного договору СРСР, відкинув питання законності позбавлення УНР суверенітету в історичну шухляду. Ось чому в умовах сучасної російсько-української війни важливо не лише фіксувати всі докази російських злочинів проти України й передавати їх до міжнародних правових інстанцій, але й наполягати на залученні до справи документальної бази злочинів росіян проти українців у період двох російсько-українських війн доби Революції 1917-1921 років, щоб показати ідентичність методів і механізм, націлених на

планомірне винищення українців як нації, а України як держави. Систематизація таких фактів може стати перспективою подальшого нашого дослідження.

Таким чином, політика росії щодо України носить за-тяжний у часі агресивний характер, націлений на геноцид українського народу, знищення української державності, як шляхом відкритої збройної агресії, так і фальсифікацією історичної пам'яті через підміну фактів і цілей української боротьби за недоторканість кордонів у сторону одвічного протистояння націоналістичної влади з нібито не лояльним до неї населенням Сходу і Півдня України. Аналіз російсько-українських війн доби Української революції 1917-1921 років та сучасної війни 2014-2022 років показав спорідненість методів і технологій російської сторони щодо України: невизнання офіційної влади у Києві і спроби її повалення та проголошення приходу до влади проросійського маріонеткового керівного органу; використання незаконних референдумів та проголошення створення на Сході та Півдні України псевдореспублік, що стають інструментом легалізації російської військової присутності на українській території й плацдармом для обвинувачень Києва в недотриманні статусу кво як приводу до початку повномасштабної збройної агресії з метою нібито відновлення цього статусу; використання ігор ультиматумів, умови яких не мають жодного відношення до реальної політичної ситуації, як превентивний спосіб оцінки військового потенціалу суперника; привласнення культурних цінностей, вивезення зерна й експорт його до третіх держав як джерело фінансування воєнної української кампанії; і, насам-

кінець, постійне тримання жителів окупованих територій в атмосфері страху через терор і масові репресії, депортації проукраїнські налаштованих громадян як спосіб зачистки здобутих територій для подальшого їх ресурсного спустошення. Все вищеперераховане необхідно не лише фіксувати як історичні паралелі, а долучати як доказову базу до майбутнього засідання Міжнародного трибуналу по справі російських воєнних злочинів на території України.

Список використаних джерел:

1. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 05.12.1994 р. [Електронний ресурс] URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text. (дата звернення: 20.10.2022).

2. Документы Великой октябрьской социалистической революции. Москва: Госполитиздат, 1942. 131 с.

3. Путін В. Про історичну єдність росіян та українців. *Официальный сайт президента Российской Федерации*. 2021. 13.07. URL : <http://kremlin.ru/events/president/news/66182>. (дата звернення: 20.10.2022).

4. Путін озвучив ультиматум Україні та Заходу. *Фінанси та економіка*. 2022. 22.02. URL : <https://finbalance.com.ua/news/putin-ozvuchiv-ultimatum-ukrani-ta-zakhodu>. (дата звернення: 20.10.2022).

5. Судинович С. Історичні ретроспективи українського сепаратизму: Донецько-Криворізька радянська республіка. *Переяславський літопис*. 2016. Вип. 10. С. 35-42.

6. 1918 – декрет про «червоний терор». *Український інститут національної пам'яті*. URL : <https://uinpr.gov.ua/>

istorychnyy-kalendar/veresen/5/1918-dekret-pro-chervonu-teror. (дата звернення: 20.10.2022).

7. Кузьменко В. Проголошення української радянської державності: історико-правові аспекти. *Європейські економічні та правові дискусії*. 2018. Вип. 5. Т. 2. С. 149-155.

8. Ткачук Р. «Червоний терор», що винищив сотні тисяч людей, принесли в Україну більшовики на свої багнетах – Ігор Вітик. *АрміяInform*. 2021. 15.07. URL : <https://armyinform.com.ua/2021/07/15/chervonyj-teror-shho-vynysh-hyv-sotni-tysyach-lyudej-prynesly-v-ukrayinu-bilshovyky-na-svoyih-bagnetah-igor-vityk/>. (дата звернення: 20.10.2022).

9. Скільки українських пам'яток культури зруйнували російські війська за час війни. *Суспільне : культура*. URL : <https://suspilne.media/273002-skilki-pamat-kiv-kulturi-zrujnuvali-rosijski-vijska-za-cas-vijni/>. (дата звернення: 20.10.2022).

10. Прасад А. Росія вивезла з України зерна щонайменше на 530 млн. дол. *Forbes*. URL : <https://forbes.ua/news/rosiya-vid-pochatku-viyi-vivezla-z-ukraini-zerna-shcho-naumenshe-na-530-mln-ar-04102022-8749>. (дата звернення: 20.10.2022).

11. Янковський О. Путін «краде» дітей з України. Що треба робити для їхнього повернення? *Радіо Свобода*. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/novynu-pryazovya-deportatsiya-ditey-mariupol-rosiya-usynovlennya-putin/31877450.html>. (дата звернення: 20.10.2022).

12. «Их там нет» сто років тому: як Росія брехала про вторгнення в Україну. *АрміяInform*. 2020 15.01. URL : <https://armyinform.com.ua/2020/01/15/yhtamnet-sto-rokiv-tomu-yak-rosiya-brehala-v-1919-rocz-i-pro-vtorgnennya-v-ukrayinu/>. (дата звернення: 20.10.2022).

13. Короткий В. Воєнні злочини росії в Україні: звіт Генасамблеї ООН, який стане доказом у судах. *Укрінформ*. 2022.19.10. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3596429-voenni-zlocini-rosii-v-ukraini-zvit-dla-genasamblei-onn-akij-sta-ne-dokazom-u-sudah.html>. (дата звернення: 20.10.2022).

14. Касіян В. У Бучі встановили особи 163 вбитих росіянами мирних мешканців. *LB.ua*. URL : https://lb.ua/society/2022/04/08/512700_buchi_vstanovili_osobi_163_ubitih.html. (дата звернення: 20.10.2022).

Pylypenko V. Political and military goals of the Russian-Ukrainian wars of 1917-1918 and 2022: an attempt at comparative and legal analysis

The article is devoted to analyzing Russian-Ukrainian relations, which were significantly reformed under the Ukrainian Revolution of 1917-1921. The coming to power of the Bolsheviks in Petrograd and the non-recognition of their power by the Ukrainian Central Rada led to a clash of two foreign policy strategies: Ukrainian independence and Bolshevik expansionist. The Russian-Ukrainian wars of 1917-1918, 1918-1920 were the result of such a clash, the main goal of which was to deprive the Ukrainian People's Republic of its state sovereignty and annex Ukrainian territories to Russia.

Analysis of the methods and mechanisms of organizing aggression against Ukraine during the Revolution revealed several similar features to the modern Russian-Ukrainian war of 2014-2022. Similar critical aspects of the Russian-Ukrainian wars indicate the continuity of anti-Ukrainian sentiments in

Russian policy, manifested in the denial of the right of Ukrainians to their state and existence. Gathering evidence of the planned continuity of Russia's anti-Ukrainian measures, manifested including in the form of war crimes during the Russian-Ukrainian wars, is a significant component of bringing Russia to international criminal responsibility.

Keywords: UCR, UNR, Universals, war, genocide, war crime, red terror.

УДК: 159.964

Сабадуха О. В.,

кандидат філософських наук, доцент
Державного університету «Житомирська політехніка»
(м. Житомир, Україна)

e-mail: ov_sabadukha@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7227-1278>

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРИЧИНИ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ХАОСУ В ЛЮДСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Анотація. У статті досліджено психологічні причини соціально-політичного хаосу в людському суспільстві. На основі індивідуальної психології А. Адлера та теорії ступенів духовного розвитку доведено, що носієм хаосу є людина маси (людина, «що бере», «що керує», посередня людина). Проаналізовано погляди відомих соціальних психологів на роль несвідомого в життєдіяльності людини. Доведено, що психологічна та інтелектуальна активність посередньої людини часто має несвідомий характер, від чого вона стає залежною від оточення, загальмовується рефлексія та процес прийняття рішень на довгострокову перспективу з урахувань інтересів суспільства.

Ключові слова: хаос, теорія ступенів духовного розвитку людини, особистість, посередня людина, свідоме, несвідоме.

Актуальність проблеми. Соціально-політичний хаос (економічна, політична криза, релігійні конфлікти та

війни) потребують належного осмислення і з'ясування психологічних причин, що їх зумовлюють. За будь-яким соціальним конфліктом стоїть людина як носій несвідомих і свідомих спонукань, певних здібностей і мислення. Носієм хаосу є особливий тип людини, який отримав у світовій релігії та філософії такі назви: Хам, Каїн (якості цього типу людини в християнстві було узагальнено в поняттях тілесна та зовнішня людина), Аріман (зороастризм), посередня людина (Конфуцій, Платон, Сенека), природна (І. Кант, Г. Гегель), вегетативна (Ф. Шеллінг, К. Сакович), людина маси (Х. Ортега-і-Гассет), залежна людина [8, с. 297-306]. Такий тип людини, як правило, керується не розумом, навіть не здоровим глуздом, а емоціями. Розуміння особливостей психології цього типу людини (взаємовпливів несвідомого та свідомого, спонукань, специфіки когнітивних процесів тощо) дозволяє зайняти позицію мета-спостерігача, об'єктивно підійти до розуміння соціально-психологічних та політичних процесів. Проблема соціально-політичного хаосу в людській свідомості й суспільстві набула особливого значення в умовах російсько-української війни.

Отже, *метою* статті є дослідження психологічних причин соціально-політичного хаосу в людському суспільстві, що передбачає розв'язання таких *завдань*: по-перше, визначити теоретико-методологічне підґрунтя аналізу досліджуваної проблематики; по-друге, виокремити психологічні причини соціально-політичного хаосу; по-третє, запропонувати соціально-психологічні механізми для подолання хаосу в людському суспільстві.

За теоретико-методологічне підґрунтя аналізу психологічних причин соціально-політичного хаосу приймаємо психологію А. Адлера та теорією ступенів духовного розвитку людини В. Сабадухи. Так А. Адлер звертає увагу, що несвідомий потяг до компенсації комплексу неповноцінності часто долається егоцентричним шляхом. У такому випадку людина спонукається мотивом вигоди та влади. А. Адлер назвав такого індивіда «людина, що керує», а за теорією ступенів духовного розвитку – це посередня людина, для якої характерні певні спільні риси. Мотив вигоди та влади в цього типу людини настільки сильний, що вона не рефлексує щодо своїх психологічних, інтелектуальних можливостей, моральних якостей, не відчуває соціальної відповідальності, коли приймає рішення. Такий соціально-психологічний тип людини лише імітує розв'язання суспільних проблем, що логічно призводить до зростання психологічної напруги та збільшення соціально-політичного хаосу в суспільстві. Для обґрунтування наведеної гіпотези проаналізуємо детальніше погляди А. Адлера та основні положення теорії ступенів духовного розвитку.

А. Адлер виділяє чотири способи життя, у яких базовими поняттями виступають соціальний інтерес та ступінь активності. До першого типу психолог відносить людину «що керує» [цит. за 12, с. 173]. Ці індивіди самовпевнені, наполегливі, із незначним соціальним інтересом або він взагалі відсутній. Вони активні, але для них поведінка не характеризується турботою про інших, бо орієнтовані на досягнення влади. Отже, для цього типу людини характерний егоцентризм.

До другого типу А. Адлер відносить індивідів «що беруть» [цит. за 12, с. 173], які ставляться до світу як споживачі. Соціальна активність низька. Вони намагаються задовольняти більшість своїх потреб за рахунок інших. Основна мета в житті – отримати від інших якомога більше матеріальних благ, уваги, задоволення. Соціальний інтерес як спонукання до діяльності теж відсутній. До третього типу відносяться люди «що уникають» [цит. за 12, с. 173]. У цього типу людини немає ані соціального інтересу, ані необхідної активності для вирішення навіть проблем власного життєзабезпечення. Вони більше бояться невдачі, ніж намагаються досягти успіху. Життя характеризується соціально-інертною поведінкою та униканням вирішення життєвих задач.

І, нарешті, люди, які відносяться до четвертого – «соціально-корисного типу» [цит. за 12, с. 173]. Для них характерна високий ступінь соціального інтересу та рівень активності. Як соціально-орієнтовані особи, вони здатні проявляти турботу про інших, вирішувати актуальні суспільні проблеми.

Отже, соціальний інтерес як характеристика суб'єкта діяльності (індивіда, соціальної групи) є підґрунтям розуміння соціальної сутності людини. Індивід, у якого відсутній соціальний інтерес та відчуття єдності з суспільством, буде проявляти егоцентризм у поведінці. Така людина не здатна до відтворення відповідальних взаємовідносин. А. Адлер зазначив: «Будь-яке намагання до особистої влади затримує розвиток суспільного обов'язку...» [1, с. 137], утім, як людина з розвинутим соціальним інтересом здатна до відтворення відповідальних соціальних зв'язків та вирішення нагальних суспільних проблем.

Відповідно до теорії ступенів духовного розвитку, носієм хаосу в суспільстві є посередня людина, у якої превалює несвідоме над свідомим, але парадокс полягає в тому, що вона цього не усвідомлює, вважаючи себе свідомою людиною. Теорія ступенів духовного розвитку людини дозволяє зробити висновок, що суспільство структуровано з, одного боку, на знеособлену масу та «еліту», яка складається із посередньої людини, а з іншого, – на невелику кількість особистостей, які, на жаль, не мають реальних можливостей впливати на життя суспільства [8, с. 323–328].

У знеособленій парадигмі буття панує несвідоме, під впливом якого перебувають як народні маси, так і «еліта» суспільства, хоча треба визнати, що несвідоме народних мас і несвідоме «еліти» мають суттєві відмінності. «Еліта» використовує будь-які можливості для контролю за свідомістю народних мас з метою збереження влади. Осмислюючи тенденції розвитку сучасного суспільства, зауважимо, що йому притаманні деструктивні характеристики, які суттєво впливають на свідомість пересічної людини. Україй негативні відносини між народними масами та «елітою» формуються в тоталітарному суспільстві. «Еліта» тоталітарних суспільств докладає свідомих зусиль для гальмування розвитку політичної та моральної свідомості народних мас, бо несвідомою масою легше маніпулювати. Отже, концепція А. Адлера та теорія ступенів духовного розвитку людини надають теоретико-методологічне підґрунтя для аналізу психологічних причин хаосу в людському суспільстві.

Для подолання хаосу на початку історії важливу роль відіграли світові релігії, зокрема християнство, сформувавши моральні норми та відповідні ритуали. Філософське дослідження проблеми несвідомого в новоевропейській філософії, на думку Е. Фромма, започаткував Б. Спіноза [10, с. 342]. Несвідоме у філософії Спінози постає під поняттям афекту. Коли людина перебуває під їх впливом, то цей стан філософ називає рабством [9, с. 209]. Для подолання несвідомого Спіноза залучив етику й людський розум. «У житті перш за все корисно вдосконалювати <...> розум, і в цьому єдиному єдиному полягає найбільше щастя та задоволення людини...» [9, с. 287].

Зусилля Спінози продовжили І. Кант і Г. Гегель, які доводили необхідність морального закону та пріоритету розуму над здоровим глуздом. У контексті нашого дослідження ці роздуми варто розуміти як контроль свідомого над несвідомим. Вони відстоювали позицію, що суспільне життя й історія мають бути втіленням розуму. Проте треба визнати, що історія до цього часу є продуктом здорового глузду. Чистий розум і здоровий глузд, носіями якого, відповідно, є особистість і посередня людина, боролися й борються між собою за пріоритетний вплив на психіку людини.

Хаотичні тенденції в суспільстві французький соціолог, історик та психолог Г. Лебон пов'язував з виходом на політичну арену народних мас. Психолога турбувала проблема: як подолати вплив натовпу та які для цього потрібно здійснити світоглядні, політичні, правові зміни в суспільстві? Варто визнати, що проблема не лише залишається нерозв'язаною, вона на сьогодні загострилася до світових масштабів. Учений виділив два рівні розвитку

людини: маса й особистість. У психології мас переважають наслідування й копіювання. Цей тип людини схильний з окремих випадків робити загальні висновки. Нездатність мас до мислення робить їх жертвою політичних ілюзій і самообману. Щодо співвідношення свідомого й несвідомого в життєдіяльності цього типу людини Лебон зауважив: «Свідоме життя розуму становить лише дуже малу частину порівняно з його несвідомим життям» [5, с. 160]. Цей тип людини не здатний сприймати ідеї в чистому вигляді, вони мають висловлюватися в найпростіших формах, а краще їх подавати у символічній формі. Отож на противагу класичній філософії, Лебон відстоював позицію, що в суспільному житті не розум відіграє вирішальну роль, а емоції, почуття, натомість розум є виконавцем.

Г. Маркузе виявив і проаналізував суттєві суперечності в розвиткові людської цивілізації. Незважаючи на науково-технічний прогрес, у людському суспільстві переважає архаїчна психологічна незрілість, ба більше: прогрес цивілізації веде до заперечення раціональності й панування інстинктів [6, с. 69–70, 96]. Ці тенденції призвели до поширення антиінтелектуальних ідеологій, яскравим прикладом є ідеологія «русского мира».

Т. Адорно приєднується до поглядів З. Фрейда й Г. Маркузе й стверджує, що основною тенденцією розвитку суспільства є подолання інстинктів, що має привести до більш раціонального й організованого життя [2, с. 155–156]. Сучасний кризовий стан людства вимагає, щоб гуманітарії запропонували засоби подолання інстинктів, які керують здоровим глуздом. Аналізуючи спонукання людини до життя в аспекті суспільного розвитку, Т. Адорно

висноує, що, на жаль, «суспільства не підпорядковуються законам розуму» [2, с. 158]. Виникає питання: чому? Метафізична теорія особистості наближає нас до відповіді: розум не зміг сам себе вберегти, захистися від здорового глузду, бо пріоритет у суспільстві належить не особистості, а посередній людині.

Т. Адорно достатньо категорично висловився про знеособлений характер суспільного життя в сучасних йому умовах: «Саме життя викривлене, спотворене настільки, що жодна людина вже не здатна самотійно жити правильно, не спроможна правильно реалізувати власне призначення» [2, с. 191], а цінності особистісного буття викликають непорозуміння, обурення й протест. Філософ виокремлює правильні та неправильні форми життя й доводить, що правильне життя має чинити опір неправильному. Правильні форми життя філософ пов'язав із мораллю. На жаль, у цих роздумах не враховано ступені духовного розвитку людини: правильні й неправильні форми життя стосуються відповідно якостей особистості й посередньої людини. Т. Адорно стверджує, що жодній людині в сьогоденному світі не уникнути загравання з неправильним світом. Аналіз логіки відносин моралі з реальністю приводить філософа до усвідомлення фундаментальної проблеми: чи можливе в наші дні правильне, раціонально організоване життя. Намагаючись розв'язати цю проблему, філософ звертається до рефлексії. У людини відбулося спотворення уявлень про справедливість та власну сутність: кожен вважає себе справедливим, а інших несправедливими [2, с. 193–194]. Спотвореними виявилися також поняття добра і зла. Незважаючи на докладені зусилля, Т. Адорно не дав відповіді на запитання: хто

здатний до правильного життя, а хто – ні, а проблему правильного життя звів до питання про правильну політику [2, с. 202]. Невже філософ забув, що політика – це брудна справа і її зазвичай роблять неправильні люди?

Суттєву допомогу в пізнанні причини поширення хаосу надають роздуми С. Московічі про соціальні уявлення. Їх підґрунтям є психологічна переконаність народних мас в об'єктивності своїх життєвих уявлень, але варто визнати, що ця переконаність неаргументована і не спирається на факти. Достатньо переконливим постає висновок ученого: брехливі й поверхові ідеї легко стають надбанням повсякденної свідомості [7, с. 40].

С. Московічі досліджує надскладну проблему: як здійснюється мислення маси? Учений дійшов висновку, що маси отримали перемогу над розумом, незважаючи на те, що їх мислення перебуває під впливом стереотипних уявлень. Посилаючись на Г. Лебона, С. Московічі зауважує, що для людини маси видимість грає більшу роль ніж дійсність, нереальне панує над реальним. Мислення мас не помічає й не розуміє суперечностей, беззастережно приймає й поєднує ідеї, які в принципі не можна поєднати [7, с. 132]. Їх мислення ігнорує закони логіки, може відмовитися від однієї думки і перейти до діаметрально протилежної, ігноруючи суперечності. Маса переважно спирається на образи, не сприймає аргументів «за» і «проти». Для характеристики їхньої свідомості Московічі використовує поняття автоматичне мислення, специфікою якого є схильність до стереотипних образів та словесних штампів. Таку роль виконують політичні гасла. Важливою характеристикою свідомості мас є потяг до рівності. Причину такої прихильності Московічі пояснює

тим, що людська психологія тяжіє до урівнювання за нижчим рівнем [7, с. 325–327]. Треба визнати, що сучасна пропаганда, ЗМІ, реклама навчилася досить «ефективно» впливати на свідомість пересічної людини. У більшості людей сьогодні переважає кліпове мислення: людина сприймає реальність фрагментарно, а тому не може скласти цілісної картини, бо не здатна до логічного мислення, не бачить зв'язків між окремими подіями, не може встановити логічних зв'язків між причинами й наслідками. У результаті людина з кліповим мисленням втрачає інтелектуальну, психологічну, політичну самостійність й орієнтується на прості рішення.

Для аналізу психології посередньої людини звернімося до роздумів Е. Фромма. Психолог помітив важливу закономірність: пересічна людина не допускає до своєї свідомості те, що могло б вступити в суперечність з її спрощеними уявленнями, які вона не хоче ставити під загрозу критики [10, с. 341]. Утім, за певних умов, людина може відмовитися від своїх спрощених уявлень. Це відбувається тоді, коли в цьому напрямі починає «мислити» соціальне середовище. Соціальне оточення (колективне свідоме й несвідоме) постає своєрідним фільтром, який дозволяє пропускати чи загальмувати певні думки та ідеї. Суспільство як фільтр пропускає те, що відповідає його уявленням [10, с. 345–347]. Інший важливий момент, який гальмує розвиток свідомості у людини, – це почуття стадності. Страх бути не таким, як усі, накладає табу на ті думки, які не відповідають загальним уявленням [10, с. 349].

Е. Фромм встановив важливу закономірність між мірою свідомого й несвідомого у суспільстві. «З погляду

форми, що несвідоме, а що свідоме, залежить від структури суспільства та від створених в ньому почуттів та думок» [10, с. 350]. З позиції філософії відносини свідомого й несвідомого як у суспільстві, так і в свідомості окремої людини залежить від культури та політичної ідеології. Утім треба визнати, що культура та ідеологія в суспільстві перебувають під контролем панівного типу людини. Синтезуючи погляди З. Фрейда та К. Маркса, Е. Фромм робить висновок, що індивідуальне й колективне несвідоме органічно пов'язані [10, с. 352]. На його думку, індивідуальне несвідоме за певних умов можна подолати, але подолання колективного несвідомого є значно складнішим процесом.

Ж. Бодріяр доходить висновку, що однією з причин хаосу в людському суспільстві є світоглядна орієнтація на пріоритет матеріального. Зло починає панувати тоді, коли в суспільстві втрачено рівновагу між матеріальним й духовним, що є наслідком втрати розуму [4, с. 158].

Здійснений аналіз дозволяє зробити висновок: у сучасному суспільстві панує свідомість мас, яка не здатна до критичного мислення, що врешті-решт веде до хаосу. За висновками Ж. Бодріяра, Г. Лебона, С. Московічі, Е. Фромма, народні маси перебувають на рівні колективного несвідомого. У їхній психіці свідоме відіграє несуттєву роль, а тому масами можна керувати лише через несвідоме. Утім, М. Бердяєв задовго попереджав: «Масами можна керувати через символіку, що надихає. Але вона може бути більш глибокою та пов'язаною онтологічними реальностями, а може бути безсоромною демагогією. <...> Життя мас можна організовувати й спрямовувати лише релігійно» [3, с. 200]. Виникає запитання: як подолати цю

суперечність між потребами раціональної політики і нездатністю пересічної людини до раціонального сприйняття соціально-політичної реальності? Філософ пропонує ошляхетнювати свідомість народних мас і накреслює таку стратегію: «Пріоритет має належати духовному началу, потім настає черга економіки як реального підґрунтя життя, а лише потім політика, що слугує економіці» [3, с. 201].

Панування несвідомого у життєдіяльності народних мас призводить до некрофільських тенденцій, що яскраво проявилось в російсько-українській війні. Путін та його поплічники більше ніж вбивці. Це некрофіли, але не в біологічному аспекті, а в філософсько-антропологічному. За визначенням Е. Фромма, некрофіл не любить живе, а тому готовий на будь-який злочин [11, с. 336].

Отже, до причин, що породжують хаос, треба віднести: по-перше, інтелектуальну, психологічну моральну нездатність посередньої людини розв'язувати проблеми; по-друге, психологічну неспроможність посередньої людини повірити у власні можливості піднятися до особистісного буття, що породжує у неї страх, заздрість, агресивність до особистості. Як вихід із власної психологічної кризи вона стає на шлях маніпулювання свідомістю народних мас. Для цього вони свідомо створюють хаос, керовані конфлікти, щоб залишатися при владі. Саме такою є логіка сучасної військово-політичної еліти Росії.

Сучасний стан розвитку людського суспільства як в Україні, так і у світі вимагає, щоб гуманітарії запропонували механізми подолання інстинктів, які б керували здоровим глуздом. Розвиваючи ідею М. Бердяєва про пріоритет духовного начала в суспільстві, зауважимо: треба

змінити світоглядні засади буття, а саме: пріоритет матеріального необхідно замінити на пріоритет духовного. Реалізація пріоритету духовного створюватиме умови для пріоритету особистості, орієнтуватиме психіку людини на духовне вдосконалення. Вважаємо, що зміна світоглядної орієнтації з матеріального на духовне та теорія ступенів духовного розвитку можуть стати підґрунтям як для осмислення, так і практичного подолання хаотичних тенденцій у суспільстві. Разом вони сприятимуть подоланню пріоритету посередньої людини в людському суспільстві. Психолог має стати в суспільстві концептуальним персонажем, який формуватиме інтелектуально-психологічну атмосферу в суспільстві.

Без активної участі психолога людство нездатне вийти за межі знеособленого існування. Метафізична теорія особистості дозволяє сформулювати місію психолога в умовах знеособленого суспільства. Звідси можна зробити наступні висновки.

По-перше, психолог мусить бути діагностом духовної та психологічної атмосфери в суспільстві; нести професійну, моральну відповідальність за наявність критичної маси особистостей та особистісний напрям розвитку людини й суспільства; бути помічником філософа в реалізації пріоритету духовного й моральних цінностей. Його призначення – створити в суспільстві особистісну атмосферу й позитивні очікування щодо гуманістичного змісту метафізичної теорії особистості.

По-друге, має сформулювати соціальне замовлення на вдосконалення людини й суспільства, а метою має бути формування в людини потреби в духовному вдосконаленні. Психолог повинен бути уособленням особистості і

власним прикладом доводити, що духовне вдосконалення можливе, допомагати тим, хто прагне розвивати власний потенціал. Людині ще на початку життєвого шляху потрібно розкрити ступені духовного розвитку: життя залежної й посередньої людини, особистості й генія та довести необхідність духовного вдосконалення.

По-третє, має сприяти трансформації знеособленого способу життя в особистісний.

По-четверте, сприяти розробленню та прийняттю закону щодо заборони використання психології для маніпулювання психікою людини. Психолог, який бере участь у маніпулятивних технологіях, має знати, що він не лише сприяє деградації інших людей, але й деградує сам як людина й професіонал.

По-п'яте, психологові має належати фундаментальна роль у розробленні механізмів використання метафізичної теорії особистості для добору керівних кадрів держави [8, с. 537–541].

Пропонована теорія ступенів духовного розвитку та метафізична теорія особистості дозволить психології вийти на якісно новий рівень розвитку як у теорії, так і на практиці, надасть психологові можливість відігравати в суспільстві роль концептуального персонажа. Пріоритет духовного як пріоритет свідомого над несвідомим закладає світоглядне підґрунтя для розуміння як причин соціально-політичного хаосу, так і його подолання.

Список використаних джерел:

1. Адлер А. Индивидуальная психология. История зарубежной психологии. Москва : Изд-во Московского университета, 1986. С. 131–140.

2. Адорно Т. Проблемы философии морали / пер. с нем. М. Л. Хорькова. Москва : Республика, 2000. 239 с.

3. Бердяев М. О назначении человека. Москва : Республика, 1983. 383 с.

4. Бодрийяр Ж. Прозрачность Зла. Москва : Добросвет, 2000. 258 с.

5. Лебон Г. Психология народов и масс. Санкт-Петербург : Макет, 1995. 316 с.

6. Маркузе Г. Структура інстинктів і суспільство / пер. О. Юдін. Київ : Ніка-Центр, 2010. 248 с.

7. Московичи С. Век толп. Москва: Центр психологии и психотерапии, 1998. 480 с.

8. Сабадуха В. О. Метафізика суспільного та особистісного буття: монографія. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2019. 647 с.

9. Спиноза Б. Етика Минск : Харвест. 2001. 336 с.

10. Фромм Э. Из плена иллюзий. Как я столкнулся с Марксом и Фрейдом. *Фромм Э. Душа человека*. Москва : Республика. 1992. С. 299–374.

11. Фромм Э. Психоанализ и этика. Москва : АСТ-ЛТД, it has been proved that the bearer of chaos is a person of the mass (a person who "takes", "manages", an average person). The views of well-known social psychologists on the role of the unconscious in the human life have been analyzed. It has been proved that the psychological and intellectual activity of an average person is often unconscious as a result of which his consciousness becomes dependent on the surrounding environmentю Reflection and the process of making long-term decisions based on the interests of the society are inhibited.

Keywords: chaos, theory of four stages of human spiritual development, personality, average person, conscious, unconscious.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ АГРЕСОРА

УДК: 343.9.018

Карчевський М. В.,

доктор юридичних наук, професор Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Івано-Франківськ, Україна), головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (м. Харків, Україна)

e-mail: comcriminal@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2693-3592>

Поклад В. І.,

кандидат філософських наук, доцент Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Івано-Франківськ, Україна)

e-mail: v.poklad@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2272-917X>

ОБЧИСЛЮВАЛЬНЕ КРИМІНОЛОГІЧНЕ АРГУМЕНТУВАННЯ ЯК СУЧАСНА МЕТОДОЛОГІЯ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ

Анотація. Розробка науково обґрунтованих технологій протидії злочинності передбачає удосконалення аргументації їх теоретичних положень та прогнозування

практичних наслідків. Кримінологічне аргументування оперує знаннями, що відносяться як до кримінально-правового регулювання, так і до пов'язаних зі злочинністю соціальних процесів.

Обчислювальне аргументування здійснюється шляхом використання інформаційних технологій для збирання, обробки, аналізу та візуалізації даних. Використання інформаційних технологій для дослідження соціальних процесів вивчається обчислювальною соціальною наукою (computational social science).

Обчислювальне кримінологічне аргументування визначається як процес обґрунтування положень про злочинність, її причини, особистість злочинця, особистість жертви злочину та заходи запобігання злочинів, який здійснюється шляхом методологічно послідовного отримання нових знань з даних, що збираються та обробляються автоматизовано.

Авторами реалізовано дослідницькі проекти, які дають можливість оцінити потенціал обчислювального кримінологічного аргументування. Зокрема, проведено дослідження правозастосовчого кримінально-правового регулювання. Відповідно до методології відтворюваних досліджень, програмним шляхом були зібрані, очищені та візуалізовані дані статистичних звітів Офісу Генерального Прокурора та Державної судової адміністрації України. З використанням розробленого застосунку було здійснено аналіз основних тенденцій протидії злочинності в Україні.

Ключові слова: кримінологічне аргументування, протидія злочинності, обчислювальна соціальна наука.

1. Головною соціальною функцією кримінології є представлення суспільству науково обґрунтованих технологій протидії злочинності. Розробка таких технологій має теоретичну та емпіричну складові. Власне наукове обґрунтування завжди передбачає досконалу аргументацію як положень теоретичної моделі досліджуваного явища, так і прогнозування наслідків її використання у практиці.

2. Аргументування визначається як «процес обґрунтування людиною певного положення (твердження, гіпотези, концепції) з метою переконання в його істинності, слушності» [1, с. 36]. Відповідно до правил класичної науки, структура аргументування складається з тези (положення, істинність якого необхідно довести), аргументів (положень, що підтверджують істинність тези) і демонстрації (логічного зв'язку тези з аргументами).

3. Правове аргументування є однією з актуальних проблем сучасної юридичної науки [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8]. Кримінологічне аргументування в нашій традиції вважається видом правового й стосується злочинності, її причин, особистості злочинця та жертви злочину, заходів запобігання. Кримінологічне аргументування оперує положеннями, що відносяться як до кримінально-правового регулювання, так і до пов'язаних зі злочинністю соціальних процесів. Соціальні явища та процеси є необхідним контекстом аналізу даних про використання права.

4. Обчислювальне аргументування здійснюється шляхом використання інформаційних технологій для збирання, обробки, аналізу та візуалізації даних. Використання інформаційних технологій для дослідження соціальних процесів вивчається обчислювальною соціальною

наукою (computational social science). Виникнення та розвиток означеної галузі пізнання можна вважати закономірним наслідком реалізації принципу квантифікації емпіричних наук про суспільство з урахуванням прогресуючої діджиталізації соціального життя. Методи цієї науки поділяються на такі групи, як: автоматизація збору даних, аналіз соціальних систем, соціальні геоінформаційні системи, моделювання соціальних систем тощо [9]. Обчислювальна соціальна наука розглядається як міждисциплінарне поле, яке включає математику, статистику, науку про дані (data science) та, звичайно ж, науку про суспільство (social science) [10]. Своєю чергою, data science визначається як набір фундаментальних принципів вилучення інформації та знань із даних [11].

Логіка розглядає аргумент, як «думку, істинність якої уже встановлена раніше і яка може бути використана для обґрунтування істинності довільного положення» [12, с. 365]. Дані, отримані з використанням сучасних технологій, розглядаються як аргументи тоді, коли вони одержані з дотриманням відповідної методології. Такою, зокрема, є методологія проведення відтворюваного дослідження (reproducible research). Аналіз даних вважається відтворюваним, якщо набори аналітичних даних і комп'ютерний код, використаний для створення аналізу даних, надаються іншим для незалежного вивчення та аналізу [13]. У такий спосіб досягається відкритість дослідження й значно збільшується довіра до його результатів.

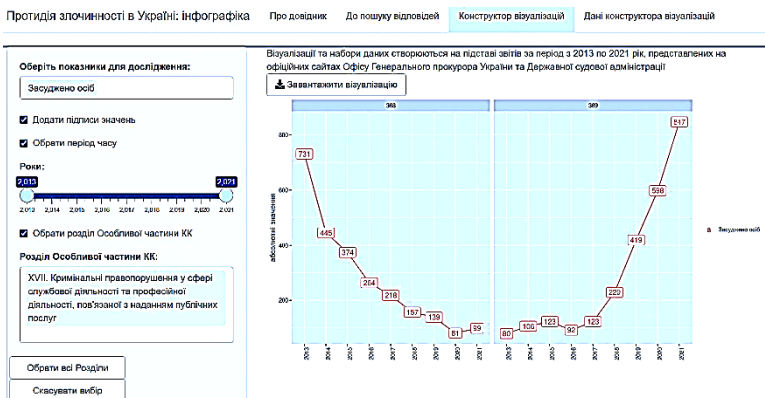
5. Таким чином, обчислювальне кримінологічне аргументування визначимо як *процес обґрунтування положень про злочинність, її причини, особистість злочинця,*

особистість жертви злочину та заходи запобігання злочинів, який здійснюється шляхом методологічно послідовного отримання нових знань з даних, що збираються та обробляються автоматизовано.

6. Сучасний рівень інформаційних технологій, їх доступність та поширеність дозволяють використовувати обчислювальне кримінологічне аргументування для аналізу протидії злочинності в Україні. Нами реалізовано дослідницькі проекти, які дають можливість оцінити потенціал обчислювального кримінологічного аргументування. Зокрема, розроблено візуалізацію географічного розподілу військових злочинів рф в Україні протягом лютого-жовтня 2022 року, яке базувалося на використанні спеціалізованих відкритих баз даних [19]. Створено модель суспільства методом агентного моделювання (agent based modelling) та підтверджено гіпотезу про те, що посилення покарання є менш ефективним, ніж заходи, не пов'язані з репресією [20]. Засобами обчислювального аналізу законодавчих текстів досліджено динаміку законодавчих оцінок суспільної небезпечності злочинів [21; 22].

7. Проведено дослідження правозастосовчого кримінально-правового регулювання [23]. Відповідно до методології відтворюваних досліджень, програмним шляхом нами були зібрані, очищені та візуалізовані дані статистичних звітів Офісу Генерального Прокурора та Державної судової адміністрації України. Усі вхідні дані, програмні скрипти та отримані результати представлені у відкритому доступі [24], розроблено вебзастосунок (рис. 2) для роботи з отриманими результатами [25]. Було інтегровано та забезпечено можливість аналізу відомостей про більше ніж сто показників протидії злочинності, по

кожній статті Особливої частини Кримінального кодексу України за 9 років (2013-2021). Загальний обсяг набору

даних склав близько 980 тисяч показників.

Рис. 2. Інтерфейс вебзастосунку "Протидія злочинності в Україні: інфографіка"

Робота із застосунком наочно продемонструвала сформульовану раніше тезу про необхідність розгляду даних щодо застосування певних норм кримінального права в контексті даних, що характеризують соціальні процеси [див.: 26]. Наприклад, вибухове зростання з 2014 року злочинів проти основ національної безпеки пояснюється саме контекстом – військовою агресією рф проти України. Падіння облікованих правопорушень у сфері обігу наркотиків у 2016 році не свідчить про те, що в цей рік стало менше відповідних посягань, а відображає складні процеси реформування Національної поліції України. Тлумачення зростання кількості облікованих згвалту-

вань та кількості осіб, засуджених за цей злочин, потребує розгляду даних процесів у контексті ратифікації Україною Стамбульської конвенції. Отже, обчислювальне кримінологічне аргументування, як і будь-яке кримінологічне дослідження, не зводиться до аналізу певних показників функціонування права, з необхідністю потребує їх розгляду в контексті відповідних соціальних процесів, дані про які також отримуються Державною службою статистики, авторитетними соціологічними центрами з використанням сучасних технологій

З використанням розробленого застосунку було здійснено аналіз основних тенденцій протидії злочинності в Україні. Отримано наступні висновки: *разом із поступовим зменшенням кількості облікованих проваджень, зменшенням кількості засуджених осіб та пом'якшенням покарань, які призначаються, спостерігаються недостатня реалізація публічного інтересу в належному функціонуванні системи кримінальної юстиції, часткова примітивізація протидії злочинності, недостатність конструктивної професійної комунікації; існують ризики падіння рівня суспільної довіри до соціальних інститутів, які забезпечують дотримання законів, та, як наслідок, зростання злочинності [23].*

Зіставлення встановлених тенденцій розвитку законодавчого та правозастосовчого рівнів кримінально-правового регулювання свідчить про різницю у їх направленості. *Якщо кримінальне законодавство розвивається шляхом посилення заборон та збільшення санкцій у вигляді позбавлення волі, то практика його застосування демонструє тенденції зменшення кількості засуджених та застосування штрафів частіше, ніж позбавлення волі.*

Близько половини наявних у кодексі заборон не використовувалися жодного разу.

Застосування обчислювального кримінологічного аргументування в такій ситуації набуває особливої актуальності. Необхідне підвищення ефективності кримінально-правового регулювання як на правозастосовчому, так і на законодавчому рівнях, розвиток протидії злочинності має обов'язково передбачати збір та аналіз якомога більших обсягів даних щодо обліку кримінальних проваджень, часу прийняття рішень, регіональних особливостей роботи правоохоронців, призначених покарань, психометричних характеристик злочинців, особливостей їх посткримінальної поведінки тощо. Це забезпечить можливість прийняття обґрунтованих, так званих, керованих даними (data driven) рішень щодо організації протидії злочинності в державі.

8. Здійснені дослідницькі проєкти наочно демонструють значний потенціал обчислювального кримінологічного аргументування. По-перше, воно дає можливість швидко оцінювати зміст достатньо великих об'ємів даних та реагувати на динамічні соціальні процеси. По-друге, властива обчислювальному аргументуванню методологія відтворюваних досліджень здатна якісно підвищити рівень довіри до результатів кримінологічних досліджень. Саме тому, по-третє, рішення, розроблені на підставі великої кількості даних, за методологією, яка забезпечує високий рівень довіри до результатів аналізу, здатні істотно раціоналізувати національний дискурс щодо протидії злочинності.

Встановлені недостатності реалізації публічного інтересу в належному функціонуванні кримінальної юстиції, примітивізація протидії злочинності, різна направленість розвитку кримінального законодавства та практики його застосування, критично актуалізують проблему ефективності кримінально-правового регулювання та пошук шляхів її розв'язання. Одним із таких є впровадження обчислювального кримінологічного аргументування для прийняття рішень щодо протидії злочинності.

Список використаних джерел:

1. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

2. Рабінович П. М. Правова аргументація: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження / П. М. Рабінович, Т. І. Дудаш. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2. С. 8-20. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/varnu_2016_2_3.

3. Дудаш Т. І. Особливості аргументування рішень Європейського суду з прав людини (до характеристики методологічних підходів). *Право України*. 2017. № 4. С. 86-95.

4. Feteris E. *Foundamentals of Legal Argumentation: A Survey of Theories on Justification of Judicial Decisions*. *Argumentation Library*. 1999. Vol. 1. 225 p.

5. Щербина О. Ю. До питання про розуміння аргументації у логіко-юридичних дослідженнях. Гуманітарні студії. 2014. Вип. 21. С. 45-53.

6. Stelmach J., Brożek B. *Methods of Legal Reasoning*. *Law and Philosophy Library*. 2010. Vol. 78. 236 p.

7. Козюбра М. І. Моделі (типи) юридичної аргументації. *Наукові записки НаУКМА. Серія «Юридичні науки»*. 2013. Т. 144–145. С. 3–8.

8. Кістяник В. І. Правова аргументація: сучасні підходи до її розуміння в зарубіжних дослідженнях. *Наукові записки НаУКМА. Серія «Юридичні науки»*. 2012. Т. 129. С. 20–22.

9. Cioffi-Revilla, C. Computational Social Science. *Wiley Interdisciplinary Reviews Computational Statistics*, 2(3). May 2010. P. 259-271.

10. Hox, J. J. Computational Social Science Methodology, Anyone? *Methodology*. 2017, 13, pp. 3-12. URL : <https://doi.org/10.1027/1614-2241/a000127>.

11. Provost, F., Fawcett, T. Data Science and its Relationship to Big Data and Data-Driven Decision Making. *Big Data*. Mar. 2013, pp. 51-59. URL : <http://doi.org/10.1089/big.2013.1508>.

12. Конверський А. Є. Логіка: підручник. 2-ге вид., виправлене / А. Є. Конверський. Київ : ВПЦ "Київський університет", 2017. 393 с.

13. Peng RD. 2011. Reproducible research in computational science. *Science*, 334(6060):1226–27.

14. Web Scraper open free documentation. (N. d.) [Elektronic resurs] N. p. URL: <https://www.webscraper.io/documentation>. [in English].

15. Ukrainian civilians under Russian attack | WNT. (N. d.) *ABC News Youtube chanel*. N. p. URL : <https://youtu.be/nBfjsLTxvH8>. [in English].

16. R Core Team (2022). R: A language and environment for statistical computing. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. URL : <https://www.R-project.org/>. [in English].

17. Feinerer I., Kurt Hornik K., Meyer D. (2008). Text Mining Infrastructure in R. *Journal of Statistical Software*, 25(5): 1-54. URL : <https://www.jstatsoft.org/v25/i05/>. [in English].

18. WordsCloud.com - Free online Wordcloud generator. (N. d.) [Elektronic resurs] N. p. URL : <https://www.wordclouds.com/>. [in English].

19. Загиблі через військову агресію РФ проти України. Лютий-жовтень, 2022. [Електронний ресурс] URL : <https://youtu.be/pGx3nZfXAAI>.

20. Карчевський М. В. Агентне моделювання – нові можливості дослідження злочинності. *Забезпечення правопорядку в умовах коронакризи* : матеріали панельної дискусії IV Харків. Міжнар. юрид. форуму, м. Харків, 23–24 верес. 2020 р. / редкол.: В. Я. Тацій, А. П. Гетьман, Ю. Г. Барабаш, Б. М. Головкін. Харків : Право, 2020. С. 93-98

21. Карчевський М. В., Одинцова О. В. (2019). Автоматизована система для дослідження законодавчої оцінки суспільної небезпечності діяння «In Context». *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. Вип. 4(88). С. 92-101. URL : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.88.92-101>.

22. Карчевський М. В. Загальна динаміка кримінально-правового регулювання на законодавчому та правозастосовчому рівнях. [Електронний ресурс] URL : https://github.com/Nickolay78/Criminal_Code_of_Ukraine.

23. Карчевський М. В. (2022). Протидія злочинності в Україні у форматі DATA SCIENCE. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. Вип. 2(98). С. 202-227. URL : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.98.202-227>.

24. Карчевський М. В. Вхідні дані, скрипти збирання, очищення, обробки та побудови візуалізацій для web-застосунку. *Інтерактивний довідник «Протидія злочинності в Україні (2013-2021)»*. URL : <https://github.com/Nickolay78/Combating-Crime-in-Ukraine-2013-2021>.

25. Карчевський М. В. Протидія злочинності в Україні : інфорграфіка : інтерактивний довідник. [Електронний ресурс] URL : <https://karchevskiy.org/i-dovidnyk/>.

26. Поклад В. Соціальні параметри кримінологічного прогнозування. *Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів) : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 07 вересня 2022 р.)* / [редкол. : Вербенський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін.]. Київ : ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін. 2022. С. 46-48.

Karchevskiy M., Poklad V. Computational criminological argumentation as a modern methodology for evaluating the effectiveness of combating crimes

Developing of science-based crime prevention technologies involves improving the argumentation of their theoretical provisions and forecasting practical consequences. Criminological argumentation operates with knowledge related to criminal law regulation and social processes related to crime.

Computational reasoning is carried out by using information technology to collect, process, analyze and visualize data. The use of information technologies for the study of social processes is studied by computational social science.

Computational criminological reasoning is defined as the process of substantiating propositions about crime, its causes, the identity of the criminal, the identity of the victim of crime, and measures to prevent crimes, which is carried out by methodologically consistent acquisition of new knowledge from data collected and processed automatically.

The authors have implemented research projects that provide an opportunity to assess the potential of computational criminological reasoning. In particular, a study of law enforcement criminal law regulation was conducted. Under the methodology of reproducible research, data from statistical reports of the Office of the General Prosecutor and the State Judicial Administration of Ukraine were collected, cleaned and visualized by software. Using the developed application, an analysis of the main trends in combating crime in Ukraine was carried out.

Keywords: computational criminological reasoning, crime prevention, computational social science.

UDC: 344.22 + 349.2 (349.243)

Kolosov I.,

Dr. Hab. (Poland), PhD in Law (Ukraine),

Private Expert in Law

(Nikopol, Dnipropetrovsk region, Ukraine)

e-mail: kolosov07121987@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8856-9634>

MEDICALLY-LABOUR PROBLEM OF THE AGGRESSION CRIMES' VICTIMS

The article under consideration proposes to research the issues of the aggression crimes victims' medically-labour problem. Purposes of survey are, particularly, summarizing of public relations and doctrines consist of aggression crimes victims' medically-labour problem, as well as giving recommendations. For instance, maintained that aggression crimes victims' medically-labour problem is a multi-complex legal phenomenon. To overcome this problem there is immediate need of complex changes in civil, administrative, family, housing, economic law.

Keywords: aggression crimes, victims, medically-labour problem, violence, domestic abuse, sexual harassment, employment discrimination.

Introduction. UN Organization estimated that in 2020, about 60 per cent of all conflicts worldwide were fought violently. Despite repeated calls for global ceasefires due to the COVID-19 pandemic, political conflicts continue to hit civilian populations the hardest and further exacerbate the needs of

the most vulnerable categories of people. The overall number of civilian deaths and injuries from the use of explosive weapons decreased by 43 per cent in 2020 compared to the previous year, yet civilians still account for the most casualties. Persons with disabilities face challenges meeting basic needs such as food, protection, sanitation and health care, which can be inaccessible even when service provisions are in place. Women and girls with disabilities also experience higher rates of sexual violence. Humanitarian access and operations continued to be hampered by conflict, insecurity, violence against humanitarian workers and assets, bureaucratic impediments, counterterrorism, sanctions measures and political attacks, which delegitimize humanitarian response. COVID-19 has also intensified access challenges. Border closures, flight suspensions, lockdowns and other countermeasures cause delays, additional costs and the partial suspensions of some humanitarian activities [1].

In respect to these circumstances, amid the Russian aggression, Ukraine needs almost all kinds of aid, includes numerous actions on the international front, further sanctions, actual military equipment support as well as humanitarian aid for the victims of the conflict and for those fleeing in fear of their lives [2; 3, p. 126-127].

At different times, for someone aspects of the study proposed were devoted to the papers of V. Borisov, O. Pashchenko, V. Pavlenko, V. Kundeus, O. Ilyina, A. Voznyuk, I. Kolesov and so on and so forth.

For all the respect to the scientific achievements of the mentioned scientists, the issues of the aggression crimes victims' medically-labour problem, from our viewpoint, were not given sufficient attention.

Materials and Methods. Presented survey has done with assistance of formal and compares methods as special and ontology, deduction, analysis and synthesis as common, which led to obtain a new data and background for discussion and further investigations from contemporary scientific viewpoint. Thus, research methodology is based on general scientific methods such as analysis, synthesis, induction, deduction, analogy and empirical methods - observation, comparison and statistical ones.

The methodological basis of the survey, undoubtedly, is a dialectical method, which introduction provides an opportunity to study the object and subject of research in their gnosological unity, as well as the aggression crimes victims' medically-labour problem and their impact, as cause and effect. Based on the formal-logical and formal-legal methods, it was developed author's viewpoint about the aggression crimes victims' medically-labour problem overcome as well as presented author's conclusions in giving investigation field.

Tasks and Aims. Consequently, the purpose of the proposed study is to:

1) summarizing of public relations and doctrines consist an aggression crimes victims' medically-labour problem;

2) clarification of their patterns, features and dialectical connections;

3) comparative of vary relations in aforesaid field, which, due to their social significance, need and needed legal regulation, in particular, due to labour law;

4) providing of author's conclusions and outlining perspective directions of further scientific investigation.

The object of study is the medically-labour problem of the aggression crimes' victims in contemporary Ukrainian war.

Results and Discussion. From the one hand, we provided implication that crime as a social phenomenon is the “fruit” of a vary number of circumstances and factors, which elimination make possible to improve the level of crime’s situation in society. Among such reasons, particularly, is fight against unemployment by improving of labour legislation through improving the processual norms for resolving labour disputes, which will increase the level of public confidence in legal proceedings and courts. Main directions of improvement of the current criminal procedure legislation on the proceedings in cases of war crimes were given. The relevance of this topic is analyzed taking into account the need to protect the territorial sovereignty of Ukraine and recommendations are made on increasing the level of combating war crimes. At the same time, was constituted a need for immediate complex changes in field of civil, administrative, family, housing, economic law in order to eliminate the causes and circumstances that give rise to crime [4, p. 127-143].

By the way, in Review on aforesaid papers, published by several professional scientific journals of Ukraine, the Minister of Defense of Ukraine, PhD in Pedagogic, Associate Professor Poltorak S., particularly, noted that the approach demonstrated by the team of authors to the disclosure of issues of military - criminal direction of jurisprudence is fruitful. This comprehensive approach should be recognized as the most successful and effective from the point of view of this practical assimilation, and the practical importance of the monograph in the conditions of the anti-terrorist operation in the East of

Ukraine comes first. At the same time, the collective monograph has a tangible scientific potential, the implementation of which is a significant step in the development of military - criminal doctrine [5, p. 204-205; 6, p. 132; 7, p. 237-238].

From the other hand, we constituted ¹ that sexual harassment and coercion to sexual intercourse between an employee and an employer is rightly attributed by the European Court on Human Rights to the most abhorrent forms of discrimination, as long as they pose a risk to the life and health of the employee in circumstances of job loss' threat, which constitutes a medically-labour problem. Existence of such problem presents itself a violation of Article 8 of the Convention, against which the Court has effective instruments of counteraction in form of consistent case law agreed with EU and international law regulations. Domestic labour legislation, from these provisions, requires significant amendments by establishing effective non-discriminatory means of protecting the employee through the introduction of labour courts and relevant procedural rules for them. At the same time, criminal procedural legislation also requires changes, by establishing as mandatory in such cases a comprehensive psychological & psychiatric examination of the victim and the suspect and limiting investigative actions that can give rise to secondary victimization.

The choice of an effective way to protect their rights should remain with the injured participant. At the state level, rather detailed Standard procedural norms for conducting official investigations of cases of discrimination on sexual and

---

¹ Aforesaid papers are now competitor in Second All-Ukrainian Scientific Papers Contest devoted to 25-th Anniversary of the Commissioner of Ukrainian Parliament on Human Rights' Institution.

sexual grounds should be regulated, with the possibility of a judicial appeal of their results in the labour court according to the rules of the Labour Processual Code, which should also be adopted [8, p. 29-30; 9, p. 1 – 24].

Conversely to aforesaid, we presented the labour law consequences of public malicious defamation regarding domestic abuse on instance of Depp vs Heard court case ¹. Was estimated, that Depp's irrevocable losses in the case from the termination of the employment contract with Warner Bros. amounted to approximately \$ 39.7 million, which should be acknowledged as enormous financial damages of malicious defamation regarding domestic abuse. Thus, in domestic labour legislation, there is a need to provide a direct prohibition of termination, suspension of an employment contract or withdrawal of an employee in connection with claims of domestic abuse until the relevant court decision becomes in force, in respect to the principles of the rule of law, *audiatur et altera pars* and innocence presumption, regardless of the applicant's sex and the substance of his/her charges. Since domestic abuse could have as consequences the physical suffering, claims about such actions against an employee are undoubtedly related to the medically-labour problem [10-21].

Conclusions. 1. Aggression crimes victims' medically-labour problem is a multi-complex legal phenomenon, combining the socio-economic component of the crime's increase,

---

¹ This thesis were sent for publication and just adopted for conference proceedings of International Round Table on topic of "Prevention and opposition to home gender-based violence and abuse: problematic issues in conditions of Russian aggression" in connection with passed by Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution No. 145 on February, 24, 2021 named as "Prevention Programme countering domestic abuse and gender-based violence for the period up to 2025." Now publication of papers is in process.

gender-based discrimination, sexual harassment in the workplace and domestic abuse (since it could have as consequences the physical suffering). This relationships' list is not exhaustive and requires furthermore researches.

2. To overcome this problem there is immediate need of complex changes in field of civil, administrative, family, housing, economic law in order to eliminate the causes and circumstances that give rise to crime; establishing as mandatory in violences' cases a comprehensive psychological & psychiatric examination of the victim and the suspect and limiting investigative actions that can give rise to secondary victimization.

3. At the state level, rather detailed Standard procedural norms for conducting official investigations of cases of discrimination on sexual and sexual grounds should be regulated, with the possibility of a judicial appeal of their results in the labour court according to the rules of the Labour Processual Code, which should also be adopted.

4. In domestic labour legislation, there is a need to provide a direct prohibition of termination, suspension of an employment contract or withdrawal of an employee in connection with claims of domestic abuse until the relevant court decision becomes in force, in respect to the principles of the rule of law, *audiatur et altera pars* and innocence presumption, regardless of the applicant's sex and the substance of his/her charges.

References:

1. Global Humanitarian Overview 2022. [Electronic resource] URL : <https://gho.unocha.org>.

2. The Chancellery of the Prime Minister. *Website of Republic of Poland*. URL : <https://www.gov.pl/web/primeminister/chief-of-the-chancellery-of-the-prime-minister-of-poland-we-must-help-ukraine-together-but-we-must-also-do-so-in-a-coordinated-way>.

3. Ilya Kolosov. Military's medical cooperation between poland and ukraine: labour law featu res. *The security architecture of European and Euro-Atlantic spaces*: Scientific monograph [science eds. T. Astramovich-Leik, Ya. Turchyn, R. Kordonsky]. Riga, Latvia: "Baltija Publi shing". 2022. 268 p. DOI : <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-225-8-9>.

4. Колосов І. В. Профілактика військових злочинів як засіб подолання злочинності: соціально-трудовий аспект. *Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика* : колективна монографія / за заг. ред. В. М. Стратонова, Є. Л. Стрельцова. Херсон : Видавничий дім «Гельветика». 2015. С. 127-143.

5. Полторац С. Т. Рецензія на колективну монографію «Військові злочини: кримінально – правова, криміналістична та кримінологічна характеристика». *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип. 3. Т. 3. 2015. С. 204-205.

6. Полторац С. Т. Рецензія на колективну монографію «Військові злочини: кримінально – правова, криміналістична та кримінологічна характеристика». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. № 14. Т. 1. 2015. С. 132.

7. Полторац С. Т. Рецензія на колективну монографію «Військові злочини: кримінально – правова, криміналістична та кримінологічна характеристика». *Право і суспільство*. № 5/2. Ч. 2. 2015. С. 237-238.

8. United Nations Development Programme. Heightened Human Rights Due Diligence for business in conflict-affected context. A Guide. New York, United States of America. Edited by Siniša Milatović. UNDP. 2022. 62 p.

9. European court of human rights. Fourth section. Case of C. v. Romania (Application no. 47358/20). Judgment. Strasbourg, 30 August 2022. 26 p.

10. Heard, Amber. "Amber Heard: I spoke up against sexual violence – and faced our culture's wrath. That has to change". The Washington Post. Archived from the original on April 12, 2019. Retrieved October, 3, 2022.

11. Yahr, Emily. "What to know about Johnny Depp and Amber Heard's defamation trial". The Washington Post. Archived from the original on April 10, 2022. Retrieved October, 3, 2022.

12. Saad, Nardine. "What you need to know about Johnny Depp and Amber Heard's latest defamation trial". Los Angeles Times. Archived from the original on April 13, 2022. Retrieved October, 3, 2022.

13. Barakat, Matthew. "Lawyer: Depp trial likely to become mudslinging soap opera". Associated Press. Archived from the original on April 21, 2022. Retrieved October, 3, 2022.

14. Jacobs, Julia. "Johnny Depp vs. Amber Heard: What We Know". *The New York Times*. Archived from the original on May 28, 2022. Retrieved October, 3, 2022.

15. Griffith, Janelle. "Johnny Depp sues ex-wife Amber Heard for \$50 million for allegedly defaming him". NBC News. New York City. Archived from the original on March 21, 2021. Retrieved October, 3, 2022.

16. Walsh, Savannah. "Johnny Depp's Big-Screen Return Is Coming". *Vanity Fair*. Archived from the original on May 4, 2022. Retrieved October, 3, 2022.

17. Helmore, Edward. "Johnny Depp-Amber Heard trial: jurors hear conflicting accounts of marriage". *The Guardian*. Archived from the original on April 15, 2022. Retrieved October, 3, 2022.

18. Peplow, Gemma. "Johnny Depp and Amber Heard face off in court on first day of 'soap opera' libel trial in Virginia". *Sky News*. Archived from the original on April 15, 2022. Retrieved October, 3, 2022.

19. "Depp-Heard trial: Jury sides mostly with Depp in defamation case". *BBC News*. June 2, 2022. Archived from the original on June 22, 2022. Retrieved October, 3, 2022.

20. Baker, Emily D. "Lawyer Reacts Live Verdict in the Johnny Depp v. Amber Heard trial (time stamped to the court clerk's reading of the verdicts)". *YouTube*. Archived from the original on June 2, 2022. Retrieved October, 3, 2022.

21. Chappell, Bill; Diaz, Jaclyn. "Depp is awarded more than \$10M in defamation case against Heard and she gets \$2M". *NPR*. Archived from the original on June 1, 2022. Retrieved October, 3, 2022.

Колосов І. В. Медико-трудова проблема жертви злочинів агресії

Анотація. У статті розглянуто питання медико-трудової проблеми жертв злочинів агресії. Метою дослідження є, зокрема, узагальнення суспільних відносин і доктрини, що становлять суть медико-трудової проблеми жертв злочинів агресії, а також надання відповідних

рекомендацій. Зокрема, стверджено, що медико-трудова проблема жертв злочинів агресії є складним юридичним явищем. Для подолання цієї проблеми негайно потрібні комплексні зміни у сфері цивільного, адміністративного, сімейного, житлового, господарського права.

Ключові слова: злочини агресії, жертви, медико-трудова проблема, фізичні тортури, домашнє насильство, сексуальні домагання, дискримінація на робочому місці.

УДК: 343.9

Медицький І. Б.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри політики у сфері боротьби
зі злочинністю та кримінального права навчально-
наукового Юридичного інституту Прикарпатського
національного університету ім. В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ, Україна)

e-mail: ibm78@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6720-6658>

**СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ
НАСЛІДКИ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ:
КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР**

Анотація. Дослідження має на меті окреслити обсяг соціально-гуманітарних та економічних наслідків збройної агресії російської федерації проти України, розпочатої 28 лютого 2022 року.

Констатовано вчинення воєнних злочинів та злочинів проти людяності з боку політичного та військового керівництва російської федерації, а також безпосередніх виконавців; кваліфіковано допущені масові вбивства цивільного населення як форми геноциду; вказано/зазначено про створення умов, спрямованих на повне чи часткове знищення українського народу, його примусову депортацію, у тому числі дітей, і фізичне та психічне насильство до осіб, а також про руйнування економічного потенціалу держави.

© Медицький І. Б., 2023

Визначення шкоди та збитків Україні запропоновано об'єднати в гуманітарний, економічний, військовий, правоохоронний, природоохоронний і культурно-релігійний напрями.

Соціально-гуманітарні та економічні наслідки збройної агресії деталізовано за рахунок зменшення життєвого потенціалу України, збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб і біженців, прогнозоване зменшення ВВП у країні, втрати в соціальному та продуктивному секторах.

Ключові слова: збройна агресія, міжнародні злочини, геноцид, наслідки, втрати, цивільне населення, біженці, внутрішньо переміщені особи.

З 24 лютого 2022 року в Україні триває збройна агресія з боку російської федерації (надалі по тексту – рф), хід якої супроводжується безпрецедентними за своєю жорстокістю воєнними злочинами і злочинами проти людяності. Численні публічні заяви вищого політичного та військового керівництва держави-агресора, а також відповідні рішення органів влади всіх рівнів на підтримку та виконання цих заяв сукупно свідчать про існування офіційної політики російської держави щодо невизнання права Українського народу на самоідентифікацію, самовизначення і, як наслідок, на існування. Для всього цивілізованого світу очевидними та безспірними стали вчинені в Україні форми геноциду з боку рф, у тому числі:

- масові вбивства цивільного населення на тимчасово окупованих територіях України (у Бучі, Ірпіні, Маріуполі,

Бородянці, Гостомелі та багатьох інших населених пунктах), викрадення та позбавлення волі, катування, згвалтування, глумлення;

- систематичність створення для цивільного населення життєвих умов, спрямованих на його знищення, зокрема через блокаду населених пунктів, недопущення гуманітарної допомоги та перешкоджання евакуації, захоплення та цілеспрямовану руйнацію об'єктів невійськової інфраструктури;

- примусова депортація цивільного населення на територію РФ, а також передача українських дітей на виховання до чужого середовища з метою знищення їхньої самоідентифікації;

- фізичне та психологічне насильство у відношенні до цивільних осіб, представників органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських організацій, місцевих активістів, журналістів, священнослужителів та інших осіб, відомих своєю суспільно-державницькою позицією;

- підрив економічного потенціалу та безпеки країни через руйнацію об'єктів господарської інфраструктури (електро- та газотранспортної інфраструктури, зерноховищ, перешкоджання посівній кампанії, блокаду морських торговельних шляхів тощо)¹.

Наслідки збройної агресії характерні своєю масштабістю і варіативністю, вимагаючи максимально повного

---

¹ Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення російською федерацією геноциду в Україні»: постанова Верховної Ради України № 2188-IX від 14.04.2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text>. (дата звернення: 18.08.2022).

їх встановлення та оцінки, у тому числі – контекстно перспектив притягнення до міжнародно-політичної відповідальності держави-агресора та кримінальної відповідальності – стосовно безпосередніх виконавців планування, підготовки, розв’язування та ведення агресивної війни.

Затверджений урядом Порядок (постанова КМ України від 20.03.2022 р. №326) окреслює такі напрями визначення шкоди та збитків Україні внаслідок збройної агресії рф:

1)гуманітарний (людські втрати: смерть або каліцтво цивільних осіб; витрати, пов’язані з призначенням різнних видів державної соціальної допомоги та наданням соціальних послуг);

2)економічний (непрямі економічні втрати, пов’язані зі зменшенням чисельності населення та відповідних економічних показників країни; втрати підприємств усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна, а також упущену вигоду від неможливості провадження господарської діяльності; втрати житлового фонду, об’єктів благоустрою, громадських будівель (об’єктів освіти, спорту, соціального захисту, охорони здоров’я, культури, адміністративних будівель тощо); втрати об’єктів житлово-комунального господарства у сфері теплопостачання, водопостачання та водовідведення; зруйновані або пошкоджені автомобільні, залізничні шляхи, транспортні розв’язки, телекомунікаційні мережі та інші об’єкти транспортної інфраструктури; газо-, нафтопроводи, лінії електропередачі та інші об’єкти енергетичної інфраструктури; витрати, необхідні для їх відновлення);

3)військовий (людські та матеріальні військові втрати і витрати, пов’язані з бойовими діями);

4) *правоохоронний* (людські та матеріальні втрати і витрати органів кримінальної юстиції, пов'язані із забезпеченням публічної безпеки і порядку, протидією злочинності, забезпеченням безпеки дорожнього руху);

5) *природоохоронний* (втрати земельного фонду, а також пов'язану з цим упущену вигоду; шкода унаслідок забруднення і засмічення земельних ресурсів; втрати лісових насаджень; втрати надр, завдані самовільним їх користуванням та відповідна шкода навколишньому природному середовищу; втрачена частина територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях; збитки для територій і об'єктів природно-заповідного фонду, та пов'язані із ними витрати; шкода, завдана викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря; збитки, завдані водним ресурсам та об'єктам водогосподарської інфраструктури);

6) *культурно-релігійний* (втрати об'єктів культурної спадщини; руйнування та пошкодження релігійних споруд та культових будинків) [1].

Вочевидь, охопити увесь масив наслідків збройної агресії проти України в рамках одного дослідження уявляється складним до виконання завданням, особливо, якщо зважити на доволі тривалійі, на жаль, не остаточний характер отримуваних даних, розпорошеність, а подекуди, і відсутність дієвих методик обрахунку та інші чинники об'єктивно-суб'єктивного спрямування. Із указаних міркувань спробуємо зупинитися на окресленні обсягу окремих із них, що носять соціально-гуманітарний та економічний характер.

Соціально-гуманітарні наслідки (втрати). 16 квітня 2022 р. в інтерв'ю телерадіокомпанії CNN Президент України В. Зеленський повідомив, що на війні загинуло від 2 500 до 3 000 українських військових та маємо близько 10 тис. поранених. Щодня, за словами Президента, гинуть від 60 до 100 українських військових, ще близько 500 зазнають поранень. За окремими оцінками, станом на червень 2022 р. на війні загинуло від 6 100 до 9 000 українських військових [2, с. 78].

Ще важчою є оцінка втрат серед цивільного населення. Відповідно до даних Управління Верховного комісара з прав людини ООН, кількість загиблих мирних жителів з 24 лютого станом на червень 2022 р. перевищила кількість загиблих за останні 8 років. З початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну зафіксовано 8 533 жертв серед цивільного населення країни: 3 942 убитих та 4 591 поранених. Більшість зареєстрованих жертв серед цивільного населення викликані застосуванням вибухових речовин із великою площею поразки, включаючи обстріли з важкої артилерії та систем залпового вогню, а також ракетні та авіаційні удари [3]. Реальні цифри, швидше за все, значно вищі. Президент України наголошує, що «дуже важко говорити про цивільних, бо південь нашої країни, де блоковані міста й містечка – Херсон, Бердянськ, Маріуполь і далі на схід, а також район на схід від Волновахи – ми просто не знаємо, скільки людей померли в тих заблокованих районах». За попередніми припущеннями в Маріуполі загинуло 20 тис. мирних людей [2, с. 78].

За інформацією Державної прикордонної служби України, протягом 24 лютого – 3 червня 2022 р. з України

виїхали понад 5,2 млн осіб, переважна більшість яких є громадянами України. За даними Агентства ООН у справах біженців, станом на 9 червня 2022 р. у країнах Європи перебувають понад 4,9 млн біженців з України. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців зауважує, що станом на 9 червня 2022 р. понад 3,2 млн біженців з України зареєструвалися у Європі для отримання тимчасового захисту або подібного статусу. Серед країн Європи, у яких найчастіше реєструються, – Польща (1,1 млн), Німеччина (565 тис.), Чехія (366 тис.), Іспанія (118 тис.), Болгарія (113 тис.) та Італія (97 тис.). З тимчасово окупованих територій України 1,4 млн громадян України, з яких 230 тис. дітей, депортували в Росію [4]. Наведена цифра становить понад 3 % людського капіталу України (економічна оцінка цих втрат перевищує 23 млрд. доларів США) [2, с. 78].

Провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, доктор історичних наук Теофіл Рендюк виокремлює, як негативний результат вимушеної масової еміграції молодшої частини населення України (насамперед жінок репродуктивного віку) до закордонних країн, значне зниження кількості населення нашої держави загалом. Зокрема, 2022 р. в Україні вже залишилося на 11 % менше мешканців, порівняно з попереднім роком. Крім того, 44 % українських сімей в умовах війни роз'єднані вимушеною евакуацією. Отже, ідеться про суттєві демографічні втрати України [5]. Результати опитування, проведеного Соціологічною службою Центру Разумкова на пунктах пропуску в Закарпатській області з 15 березня до 1 квітня 2022 р., свідчать про те, що лише

79 % біженців з України збираються повернутися на Батьківщину після закінчення війни, 10 % – не планують, а 11 % вагаються з відповіддю. [6].

У контексті соціально-гуманітарних наслідків ідеться про категорію внутрішньо переміщених осіб (далі за текстом – ВПО), кількість яких з 24 лютого 2022 р., згідно з даними Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, складає 3,4 млн осіб [7]. За походженням ВПО області розподілені наступним чином: Донецька область (21 %), Харківська область (21%), м. Київ (11 %), Київська область (10 %), Луганська область (9 %), інші області (29%) [8].

Загалом, за інформацією Міжнародної організації з міграції, за 8 років російської військової агресії в Україні з'явилося понад 6,2 млн ВПО, це близько 14 % від загального населення України [7].

Економічні наслідки (втрати). За різними оцінками, падіння ВВП в Україні у 2022 р. становитиме:

- за даними Європейського банку реконструкції та розвитку (European Bank for Reconstruction and Development) – 30 %;

- за даними Світового Банку (World Bank, WB) – 45%;

- за даними Віденського інституту міжнародних досліджень (Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche) – 38 %;

- за даними МВФ – 25-35 %;

- за даними Міністерства фінансів України – 33-50 %;

- за даними Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України» – 38-45 %. Досить великим є й ранжування оцінок вартості структурних трансформацій, необхідних для економічного відновлення: від

150 млрд. доларів США – за висновками професора Університету Каліфорнії В. Eichengreen саме таким був ВВП України до війни, до 300 млрд. доларів США та 1 трлн. доларів США (Н. Waiglein, Austrian Ministry of Finance, D. Gros, CEPS, Brussels), що, за словами дослідників, є цілком прийнятним та можливим, оскільки становить відповідно 0,8 %; 1,7 % та 5,6 % ВВП Євросоюзу [2, с. 75-76].

KSE Institute (аналітичним центром при Київській школі економіки) спільно з Міністерством розвитку громад і територій, Міністерством реінтеграції тимчасово окупованих територій підготовлено звіт про втрати, завдані війною інфраструктурі України. За результатами здійсненого аналізу, станом на 13 червня 2022 р. загальна сума прямих задокументованих збитків склала понад 95,5 млрд дол. США (біля 2,6 трлн гривень). Найбільша частка в загальному обсязі прямих втрат належить житловим будівлям (39 % або 36,8 млрд дол. США) та інфраструктурі (33 % або 31,3 млрд дол. США). Втрати активів бізнесу становлять мінімум 8 млрд дол. США і швидко зростають. Ще 4,3 млрд дол. США складають прямі втрати аграрного сектору внаслідок війни. Загальні непрямі втрати економіки України оцінюються у 126,8 млрд дол. США (3,7 трлн гривень). Найбільша частка в загальному обсязі непрямих втрат належить активам підприємств та промисловості – 28,7 млрд дол. США, на другому місці – агропромисловий комплекс та земельні ресурси на 23,4 млрд дол. США. Ще 23,3 млрд дол. США склали непрямі втрати сфери торгівлі. Дана оцінка не враховує загальних втрат економіки від війни (втрата ВВП, інвестицій, робочої сили тощо), що, беручи до уваги

як прямі, так і непрямі втрати (зниження ВВП, припинення інвестицій, відтік робочої сили, додаткові витрати на оборону та соціальну підтримку тощо), за спільними оцінками Мінекономіки та KSE, коливаються від 564 до 600 млрд дол. США [9]. Зокрема:

- *соціальний сектор*. Загальна кількість зруйнованих або пошкоджених об'єктів житлового фонду становить близько 121 тис. будівель, з них 107,8 тис. – приватних будинків; 13,1 тис. – багатоквартирних будинків; 0,1 тис. – гуртожитків. Загальна площа пошкоджених або зруйнованих об'єктів становить 61,0 млн кв. м., що складає 6 % від загальної площі житлового фонду України (прямі збитки для житлового фонду становлять 36,8 млрд дол. США).

Загалом від початку війни пошкоджено або зруйновано: а) 779 закладів охорони здоров'я (прямі збитки складають 1,5; непрямі – 2,7 млрд дол. США); б) 527 об'єктів культури, 36 релігійних споруд, 49 – туризму та 95 – спорту. З початку військової агресії в Україні зазнали ушкоджень 32 храми/церкви, 4 монастирі, 253 будинки культури/палаці культури, 31 спортивна школа, 36 музеїв, 49 об'єктів туристичної сфери (частка прямих збитків, завданих інфраструктурі сфер культури, спорту та туризму, складає 0,7 млрд дол. США або 21,9 млрд грн. Загальні непрямі втрати оцінюються у 126,3 млрд грн). Унаслідок бойових дій зазнали руйнувань важливі культурні та релігійні об'єкти, серед яких Свято-Успенська Святогірська лавра, Донецький академічний обласний драматичний театр (м. Маріуполь), Національний літературно-меморіальний музей Григорія Сковороди та багато інших. Окрім цього, були втрачені деякі колекції мистецтв, зокрема, виявлена археологами у 50-х роках минулого

сторіччя колекція скіфського золота, вірогідно, вивезена окупаційною владою з Мелітопольського краєзнавчого музею; в) зруйновано 196 та пошкоджено 1 865 об'єктів освітньої інфраструктури (прямі збитки складають – 3,5 млрд дол. США. Непрямі втрати галузі оцінюються у 2,1 млрд дол. США, з яких майже 1,6 млрд дол. США становить скорочення видатків загального фонду бюджету за освітніми програмами, а 485 млн дол. США непрямих втрат припадає на втрати приватних освітніх закладів через зупинення діяльності внаслідок пошкоджень, безпекової загрози, окупації, а також внаслідок спаду споживчого попиту через переміщення населення та спаду доходів у розпорядженні; г) руйнувань та пошкоджень зазнали й соціальні об'єкти (прямі та непрямі збитки для інфраструктури соціальних послуг складають 5,1 млрд гривень або 0,2 млрд дол. США / 186,4 млрд грн або 6,4 млрд дол. США);

- *продуктивний сектор*. Загальні прямі збитки активів підприємств оцінюються у 8 млрд дол. США. Загалом від початку війни пошкоджено або зруйновано щонайменше 388 підприємств. Загальні непрямі втрати підприємств оцінюються у 28,7 млрд дол. США. За результатами опитування серед членів Європейської бізнес-асоціації (ЄБА), станом на 3 червня 2022 р. 50 % компаній повернулись до нормальної роботи, тоді як на початку травня таких було лише 28 %. Тож опосередковані довгострокові ефекти проявились ще не всі.

Загальні прямі збитки *ритейлу (роздрібна торгівля)* оцінюються у 2,1 млрд дол. США. У ході бойових дій суттєвих пошкоджень було завдано 2 903 торгівельним точ-

кам загальною площею 1,6 млн. кв. м. Остаточну кількість пошкоджених об'єктів на цей час важко порахувати через продовження активних бойових дій на територіях Харківської, Луганської, Донецької, Запорізької, Херсонської, Миколаївської областей та тимчасової окупації частини території України. Загальні непрямі збитки оцінюються у 22,6 млрд дол. США (скорочення роздрібного товарообігу через еміграцію, падіння купівельної спроможності населення та власне руйнування магазинів).

Сума прямих збитків, завданих *земельному фонду* та *АПК України* складає 4,3 млрд дол. США (втрати земельного фонду; сільськогосподарської техніки; елеваторів та інших зерносховищ; тваринництва від загибелі тварин; втрати виробників багаторічних культур через пошкодження насаджень; бджільництва; факторів виробництва та готової продукції через їх пошкодження та крадіжки). Загальні непрямі втрати сільгоспвиробників оцінюються у 23,35 млрд дол. США, з яких 11,93 млрд дол. США припадає на збитки через порушення логістичних ланцюгів, які призвели до зниження 30 внутрішніх цін на експортно-орієнтовані категорії сільськогосподарської продукції. Збитки у розмірі 9,85 млрд дол. США спричинені зниженням виробництва в рослинництві, зниження виробництва тваринницької продукції та продукції бджільництва оцінюється у 706 млн дол. США збитків сільгоспвиробників і ще у 859 млн дол. США оцінюються збитки через здорожчання основних факторів виробництва.

Дорожньо-транспортна інфраструктура. З початку бойових дій в Україні були пошкоджені 19 аеропортів і цивільних аеродромів; щонайменше 57 залізничних вокзалів і станцій. За попередніми оцінками, загальний обсяг

втрат об'єктів інфраструктури в Україні склав 31,3 млрд доларів США, непрямі втрати складають 17,7 млрд доларів США. Унаслідок бойових дій, руйнувань зазнали 23,8 тис. км доріг та 305 мостів і мостових переходів державного, місцевого або комунального значення, попередня оцінка сумарних втрат внаслідок прямого руйнування доріг може складати близько 25,4 млрд. доларів США.

Загальний обсяг пошкодженого залізничного полотна становить до 200 км; кількість пошкоджених залізничних вокзалів і станцій – щонайменше 57. Близько 1 200 км залізничних колій знаходяться на тимчасово окупованій території. Прямі втрати залізниці оцінюються у 3,1 млрд. доларів США. Водночас з урахуванням значного соціального навантаження на Укрзалізницю внаслідок розгортання війни, непрямі втрати по залізничній інфраструктурі оцінюються ще принаймні у 4,4 млрд доларів США. Обсяг пошкоджень авіаційної галузі (аеропортів, аеродромів, авіаційної техніки) складає близько 57,3 млрд грн (2,04 млрд. доларів США). Непрямі втрати авіаційної галузі оцінюється у 154,7 млрд грн (5,3 млрд. доларів США). Прямі збитки інфраструктури водного транспорту оцінюються у понад 13 млрд грн, або близько 471 млн доларів США. Непрямі збитки інфраструктури морських портів та внутрішньо-водного транспорту оцінюються у понад 80 млрд грн, або 2,7 млрд доларів США. Указана сума припадає на неотримані доходи. Агресор контролює акваторію Чорного моря за допомогою флоту, ракетних установок у Криму та морських мін. Морський торговий трафік повністю зупинений.

На територіях ведення бойових дій зруйнована комунальна транспортна інфраструктура – за розрахунками

прямі збитки для комунальних підприємств та приватних перевізників, зокрема щодо зруйнованого транспорту (тролейбуси, трамваї, автобуси), становлять 25 млрд грн, або 0,9 млрд доларів США. У результаті ракетно-артилерійських обстрілів прямі втрати приватного легкого транспорту становлять приблизно 28,5 млрд грн (1 млрд доларів США) або 105 тис автомобілів.

Прямі збитки завдані інфраструктурі української енергетики за попередніми оцінками складають 49,5 млрд грн або 1,8 млрд доларів США. Найбільша в Європі АЕС – Запорізька – розташована на окупованій території з обмеженим доступом до її належного обслуговування, і хоча працює в енергосистемі України, але знаходиться під постійним тиском російських окупантів. Також на окупованих територіях знаходяться Запорізька ТЕС, Луганська ТЕС, а навколо Вуглегірської ТЕС точаться запеклі бої. Захопленою залишається Каховська ГЕС, близько 30 % сонячної генерації та понад 90 % вітрогенерації знаходяться на окупованих територіях у Херсонській, Запорізькій, Миколаївській областях. Загальні непрямі втрати сектору електроенергетики від початку війни оцінюються у 340,3 млрд грн [9].

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації: постанова КМ України від 20.03.2022 р. № 326. [Electronic resource] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 25.07.2022).

2. Геополітичні та геоекономічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі / Наук. ред. В. Юрчишин. Київ: Центр Разумкова, 2022. 102 с. URL : https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_TRANSFORMANS_UKR.pdf. (дата звернення: 26.07.2022).

3. Пищуліна О. Загальний огляд гуманітарної ситуації в Україні. *Аналітична записка*. Київ, 2022. [Electronic resource] URL : https://razumkov.org.ua/images/2022/07/05/2022_ANALIT_ZAPIS.pdf. (дата звернення: 25.07.2022).

4. Вимушена міграція і війна в Україні (24 березня – 10 червня 2022). [Electronic resource] URL : <https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-bereznya-10-chervnya-2022>. (дата звернення: 26.07.2022).

5. Рендюк Теофіл. Вимушена міграція в умовах російсько-української війни та її негативні наслідки для генофонду України. [Electronic resource] URL : <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9149>. (дата звернення: 26.07.2022).

6. Українські біженці: настрої та оцінки (березень 2022 р.). [Electronic resource] URL : <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukrainski-bi-zhentsi-nastroi-ta-otsinky>. (дата звернення: 26.07.2022).

7. Ірина Верещук. Прагнемо, щоб якомога більше ВПО знайшли роботу. [Electronic resource] URL : <https://www.minre.gov.ua/news/iryna-vereshchuk-pragnemo-shchob-ya-ko-moga-bilshe-vpo-znayshly-robotu>. (дата звернення: 25.07.2022).

8. Звіт Міжнародної організації з міграції про внутрішнє переміщення в Україні. *Опитування загального населення*. Раунд 6. 23 червня 2022 року. [Electronic resource]

URL : <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutri-shne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-na-selennya-raund-6-23>. (дата звернення: 26.07.2022).

9. Звіт про прямі збитки інфраструктури, непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України, та попередня оцінка потреб України у фінансуванні відновлення. [Electronic resource] URL : https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/07/NRC_CLEAN_Final_Jul1_Losses-and-Needs-Report.pdf. (дата звернення: 25.07.2022).

Medytskyi I. B. Socio-humanitarian and economic consequences of armed aggression against Ukraine: criminological dimension

The purpose of the study is to outline the extent of social, humanitarian and economic consequences of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, which began on February 28, 2022. The commission of war crimes and crimes against humanity by the political and military leadership of the Russian Federation, as well as the direct executors, was established; mass killings of the civilian population are classified as forms of genocide; creation of conditions aimed at its complete or partial destruction; forced deportation (including children); physical and mental violence against persons; destruction of the economic potential of the state. It is proposed to combine the directions of determining damage and losses in Ukraine into humanitarian, economic, military, law enforcement, nature protection, and cultural and religious. The socio-humanitarian and economic consequences of armed aggression are detailed due to the decrease in the life

potential of Ukraine, the increase in the number of internally displaced persons and refugees, the projected decrease in GDP in the country, and losses in the social and productive sectors.

Keywords: armed aggression, international crimes, genocide, consequences, losses, civilian population, refugees, internally displaced persons.

УДК: 338.245.4

Омельяненко О. М.,
доктор філософії, старший викладач
Сумського державного педагогічного університету
імені А.С. Макаренка
(м. Суми, Україна)
e-mail: elnikkrasnaya@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8993-806X>

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНЮВАННЯ ЗБИТКІВ ВІД ВОЄННИХ ДІЙ НА ОСНОВІ ВИЗНАЧЕННЯ ВТРАТ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ¹

Анотація. Воєнні дії завдали й продовжують завдавати суттєвих збитків економіці України. При цьому постає питання визначення та оцінювання таких збитків з метою отримання компенсацій, обґрунтування програм міжнародної допомоги та коригування соціально-економічної політики на національному рівні. У рамках дослідження пропонуємо розширити методологічну базу дослідження збитків за рахунок включення до бази оцінювання факторів, що відображають вплив воєнних дій на стан національного людського капіталу.

Метою статті є визначення методологічного підґрунтя та розроблення науково-методичних основ практич-

---

¹ Дослідження виконане в рамках наукового проєкту «Інноваційна складова безпеки сталого розвитку старопромислових регіонів України: стратегічні напрями інституційного забезпечення і трансферу технологій в інноваційних ландшафтах», що виконується за рахунок коштів МОН України.

ного втілення положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду через оцінювання втрат національного людського капіталу внаслідок воєнних дій. На основі цього, з точки зору оцінювання втрат України в результаті воєнних дій, визначено ключові позиції, з огляду на збиток людському капіталу. Обґрунтовано, що розмір збитку від комплексу навантажень, що впливають на людський капітал, ґрунтується на загальному розумінні соціально-економічного розвитку, який забезпечує створення та відтворення людського капіталу. Запропоновано рамкову модель фінансово-економічної інтерпретації наслідків впливу воєнних дій на людський капітал, яка показує співвідношення розрахункових і можливих фактичних збитків країни.

Ключові слова: людський капітал, військові дії, збиток, відновлення, національне багатство.

Проблема дослідження. Воєнні дії в Україні завдали й продовжують спричиняти суттєві збитки економіці та суспільству України. При тому постає питання визначення та оцінювання завданих збитків з метою отримання компенсацій, обґрунтування програм міжнародної допомоги та коригування соціально-економічної політики на національному рівні. Рамкові умови визначення збитків визначені в Римському статуті Міжнародного кримінального суду – міжнародному договорі, що заснував Міжнародний кримінальний суд, котрий надає йому право розглядати міжнародні злочини геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочини агресії. Зазначені аспекти актуальні для України, яка вже досить тривалий час перебуває в умовах деструктивного

впливу воєнних дій, що вимагає проведення належної оцінки завданих збитків.

В Україні майже кожен день публікуються різноманітні оцінки збитків у результаті воєнних дій, однак варто зазначити, що вони переважно базуються на фізичній складовій: «Станом на початок вересня вже верифіковано \$326 млрд прямих збитків від агресії росії. Про це сказав прем'єр-міністр України за підсумками 8-го засідання Ради асоціації між ЄС та Україною 5 вересня 2022 р.» [20]; «Світовий банк 9 вересня презентує у Брюсселі оцінку збитків, що їх зазнала Україна через напад російської федерації. Ідеться про загальну суму у \$350 млрд, розповів Forbes Роман Качур, представник України у Світовому банку. Як зазначається, оцінку здійснено станом на 1 червня. Вона включає близько \$250 млрд на відбудову за принципом «краще, ніж було», а також \$100 млрд на поточні потреби» [19] тощо.

На основі такого підходу в Україні у 2022 р. вже розроблено ряд методик, зокрема Методику визначення шкоди та збитків завданих земельному фонду України і Методику визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям, унаслідок знищення та пошкодження майна через збройну агресію. На нашу думку, недоліком цих методик є те, що вони засновані саме на фізичній складовій збитку (збиток фізичним активам). Аналогічний підхід використаний і в оцінках прямих, непрямих витрат та потреб економіки України в розрізі галузей у відновленні, що є результатом співпраці KSE Institute, урядових структур, зокрема Мінреінтеграції, Мінрегіону та Мінінфраструктури, разом з іншими міністерствами та партнерськими організаціями

Кримінологічні дослідження :
збірник наукових праць

під егідою Національної ради з відновлення України від наслідків війни, та вважаються такими, що містять найбільш повну базу визначення збитків (див. Табл.).

Таблиця
Загальні оцінки прямих та непрямих витрат, а також потреб
України в грошовому вимірі на відновлення галузей
станом на 5 вересня 2022 р., \$ млрд [9]

Тип майна	Прямі витрати	Загальні непрямі втрати в галузі	Загальна потреба у відновленні галузі
Житлові будівлі	47,8	3,5	75,3
Інфраструктура	35,1	18,7	51,1
Активи підприємств / промисловість	9,7	30,3	19,7
АПК та земельні ресурси	4,3	23,4	17,5
Соціальна сфера	0,2	6,4	6,6
Транспорт	2,7	0,4	5,0
Освіта	4,4	2,1	5,4
Торгівля	2,1	23,3	3,9
Енергетика	1,8	11,6	3,5
Охорона здоров'я	1,6	2,7	2,5
ЖКГ	1,3	2,3	1,7
Культура, туризм, спорт	2,0	4,3	3,2
Адміністративні будівлі	0,9	0,1	1,3

Випуск 13. Міжнародні злочини
російської федерації на території України

Цифрова інфраструктура	0,6	1,1	1,0
Фінансовий сектор	0,02	0,2	0,02
РАЗОМ	114,5	130,4	197,8

Експерти [12] зауважують, що ключовим завданням для уряду, бізнесу і суспільства є те, що Україна має шанс на отримання відшкодування за умови належного узагальнення та документування доказів, що підтвердять збитки й доведуть причинно-наслідкові зв'язки між агресією та втратами. Критично важливо раціонально оцінити розміри збитків та розробити методологію їх оцінки, що відповідатиме сучасних умовам. Узагальнюючи вищенаведене, варто зазначити, що основна ідея наведених підходів та впроваджуваних процедур полягає в тому, що держава фактично делегує питання обчислення розміру компенсації за зруйновану (пошкоджену) нерухомість фахівцям у галузі будівництва. С. Ярош [21] також зазначає про наявність об'єктивної потреби проведення комплексного аналізу ситуації та підготовки пропозицій щодо більш ефективного вирішення проблем оцінки збитків. З урахуванням цього, Україна як держава, яка найбільше зацікавлена у вирішенні питань отримання відшкодування, має показати приклад іншим країнам і в сучасних умовах першою розробити інноваційні підходи та включити до національного законодавства відповідні норми.

У рамках нашого дослідження пропонуємо розширити методологічну базу дослідження збитків за рахунок

включення до бази оцінювання факторів, що відображають вплив воєнних дій на стан національного людського капіталу (далі – ЛК).

Зауважимо, що такий підхід уже був озвучений на урядовому рівні: «безпека, цифровізація та інвестиції в людський капітал стануть основними рамками розвитку України після війни», – повідомив прем'єр-міністр Д. Шмигаль у ході конференції Ялтинської Європейської Стратегії в Києві [6].

На початкових етапах дослідження людського капіталу (ЛК) проводилися в США й інших розвинених країнах. Трьом американським ученим за дослідження ЛК було присуджено Нобелівську премію: у 1971 р. відзначено Саймона Кузнеця, який обґрунтував, що високий рівень якісного ЛК є необхідним для розвитку країн; у 1979 р. премію вручено Теодорові Шульцу, котрим було розроблено наукові засади теорії ЛК; у 1992 р. – Гарі Беккеру, яким було доведено, що найефективнішими в стратегічному плані інвестиціями є вкладення в освіту, здоров'я та культуру. Завдяки системному врахуванню фактору ЛК, у державній політиці США вдалося досягти статусу світового лідера, сконцентрувавши приблизно 30 % світового ЛК, що оцінюється в \$ 95 трлн.

Експерти Світового банку, оцінюючи стан національного багатства США, зазначають, що частка виробничих фондів у ньому складає приблизно 19 %, природних ресурсів – 5 %, ЛК – 76 %. Для порівняння, ЛК групи держав СНД складає 11 % світового й оцінений в \$ 40 трлн. В Україні ЛК становить 47 % національного багатства з негативною динамікою скорочення приблизно на 8 % з часу

першого оцінювання. Загалом у світовому багатстві частка ЛК складає 66 %, а в країнах ЄС – до 75 % [11]. Пропорції в складі національного багатства значною мірою показують ступінь впливу воєнних дій на соціально-економічний розвиток, оскільки нематеріальні активи більш стійкі до фізичних збитків.

Таким чином, врахування чинника ЛК важлива як у контексті дослідження та обрахування збитків у результаті воєнних дій, так і при формуванні майбутньої політики розвитку країни. Для країн, що розвиваються, важливо, що короткострокові фактори забезпечення ресурсних надходжень та конкурентоздатності (високі ціни сировинної продукції, пільги на енергоносії, надліквідність фінансової сфери та окремих ринків) схильні до динамізму та мінливості. Тому наша країна після війни має вибрати стратегію відновлення та розвитку, сконцентрувавши зусилля на активізації інноваційних трансформацій, ефективно розвиваючи і використовуючи і національний ЛК.

Метою дослідження є визначення методологічного підґрунтя розроблення науково-методичних підходів щодо практичного втілення положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду через оцінювання втрат національного ЛК, унаслідок воєнних дій. *Об'єкт* дослідження – ЛК як основний актив країни, що зазнає втрат у результаті впливу воєнного чинника. *Предмет* дослідження – науково-методичні основи практичного втілення положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду щодо оцінювання збитків від злочинів агресії на основі визначення втрат ЛК країни.

Гіпотеза дослідження: ЛК, з огляду на його дуальне значення, як результативного індикатора розвитку країни, так і найбільш важливого ресурсу розвитку, здатен суттєво доповнити методичні основи оцінювання збитків від воєнних дій.

Методологічною основою дослідження є публікації вітчизняних та закордонних учених щодо формування та оцінювання ЛК. Інформаційною базою є статистичні дані, опубліковані в періодиці, а також дані інформаційних ресурсів. При дослідженні застосовувалися емпіричні методи, методи порівняльного аналізу, методи проведення аналогій, дані міжнародних організацій щодо оцінок ЛК, розмірів збитків тощо.

Основні результати. Саймон Кузнець, під час керівництва у Національному бюро економічних досліджень США програмою досліджень національного доходу, розглядаючи фактори динаміки національного доходу (динаміка чи сільності населення, розподіл населення за віком і зайнятістю, НТП, політичні зміни в соціумі, вплив міжнародної торгівлі, міграція капіталу), уперше визначив інвестування в ЛК як найважливіший фактор росту економіки країни.

Унікальною особливістю досліджень ЛК є системне об'єднання концепцій економічного зростання і різнопланових факторів людського розвитку (виховання, якість освітніх та медичних послуг, дохід, зайнятість, екологія, нерівність та ін.), перемістивши акценти з виключно матеріалістичних на людські складові. Відомою є ключова теза С. Кузнеця про те, що «найбільшим капіталом країни є її люди з їх майстерністю, досвідом і мотивацією до корисної економічної діяльності» [2].

Рівняння економічної динаміки, проаналізовані на етапі рівноважної траєкторії зростання (відбувається експоненціальне збільшення рівня споживання, нових знань, випуску продукції і витрат капіталу), дали змогу П. Ромеру визначити, що темпи економічного зростання перебувають у прямій залежності від стану ЛК (країни, де більший накопичений ЛК, матимуть і більш високі темпи зростання) [4].

Для цілей даного дослідження ЛК необхідно визначити знання, навички та здоров'я, у які люди вкладають кошти і які вони акумулюють протягом свого життя, що дозволяє їм реалізовувати свій потенціал як корисних членів суспільства.

На противагу поняттю «робоча сила», ЛК є більш людиноцентричним підходом та уможливлює розгляд всієї сукупності людських характеристик. З точки зору публічної політики, ЛК визначає людину в межах змісту, мети і засобу розвитку конкурентоспроможної держави (тобто реалізуються ідеї «соціогуманітаної держави» та «держави для людини»). Також теорії ЛК дають можливість проаналізувати, як у сукупності, так і диференційовано, фактори внутрішнього та зовнішнього середовища формування і використання ЛК. У контексті нашого дослідження важливо, що в ролі базисних складових ЛК розглядають здоров'я (фізичне, фізіологічне, психічне, духовне) та матеріальне благополуччя. Саме ці дві складові ЛК й зазнають найбільших втрат в Україні внаслідок воєнних дій.

З точки зору формування людського капіталу, важливо визначити особливості його формування. Для цього пропонуємо розглянути методологічний підхід World

Happiness Report 2020, заснований на дослідженні емпіричних зв'язків між Цілями сталого розвитку (ЦСР) і добробутом ЛК. У результаті була отримана концептуальна модель, яка дозволила зробити висновок, що ЦСР тісно пов'язані з такими детермінантами добробуту, як дохід, соціальна підтримка, свобода, довіра до уряду та охорони здоров'я. Однак серед різних ЦСР виявлено велику неоднорідність співвідношення з соціальним добробутом (рис. 1).

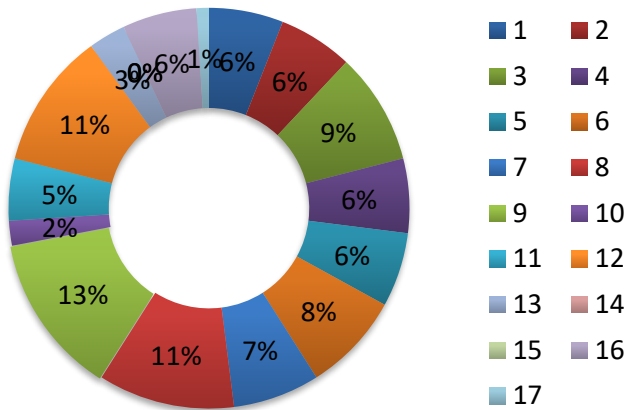

Рис. 1. Відносна важливість ЦСР для пояснення відмінностей у добробуті країн
Джерело: World Happiness Report 2020 [1]

З точки зору ЦСР, людського капіталу та добробуту, стан в Україні ще до війни був незадовільним з позицій сталого розвитку та добробуту, що демонструє рис. 2.

Випуск 13. Міжнародні злочини
російської федерації на території України

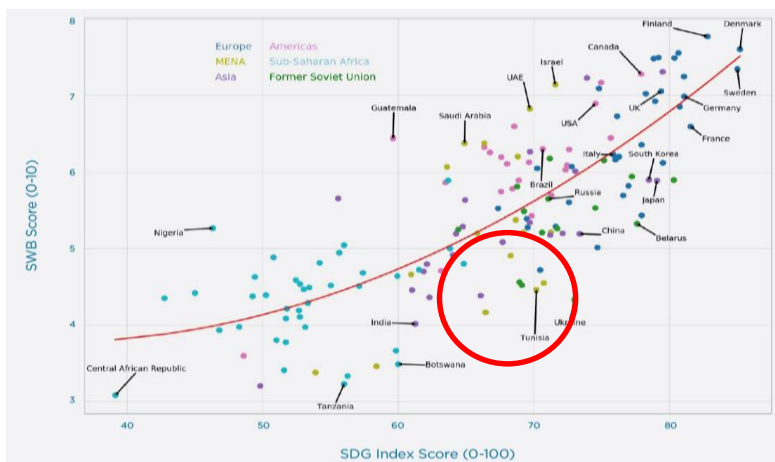

Рис. 2. Зв'язок між сталим розвитком та суб'єктивним добробутом
Джерело: World Happiness Report 2020 [1]

Варто також вказати про диференціацію зв'язків за окремими регіонами та країнами. Рисунок 3 підтверджує ситуацію, яка тісно узгоджується з розрахованими коефіцієнтами кореляції для груп пострадянських країн та країн ЄС. З рис. 3 можна зробити висновок про більше значення ЦСР економічного спрямування та здоров'я для добробуту ЛК країн пострадянського простору порівняно з країнам ЄС. З точки зору мети нашого дослідження порівняння надає можливість виявити пріоритети розвитку та причиново-наслідкові зв'язки між впливом збитків за відповідною складовою (групою ЦСР) на ЛК та його якість.

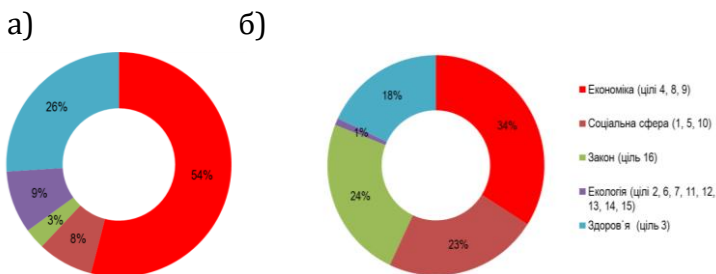

Рис. 3. Відносне значення груп ЦСР для пояснення рівнів регіонального добробуту:

а) пострадянські країни; б) країни ЄС.

Джерело: складено автором на основі The Global Challenge for Government Transparency: The Sustainable Development Goals (SDG) 2030 Agenda

Результатами незадовільного стану факторів людського капіталу в Україні є відсутність прогресу в національному добробуті. Зокрема, на рис. 4 показано зміну національного багатства країн за 1995–2014 рр.

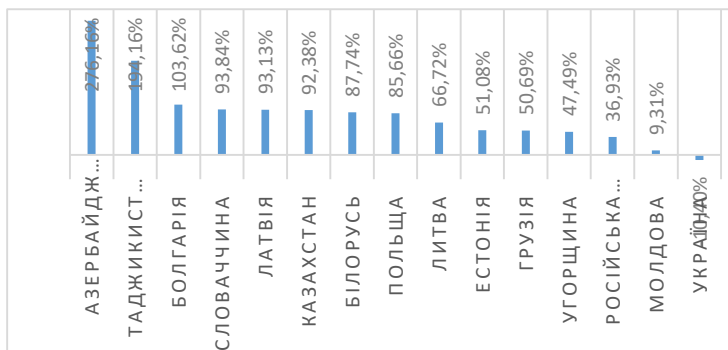

Рис. 4. Зміна національного багатства за 1995–2014 рр., %

Джерело: складено автором на основі Wealth Accounting [5]

З рис. 4 бачимо, що Україна є єдиною країною з проаналізованої групи, у якій за зазначений період відбулося зменшення національного багатства на 10,4 %. Зважаючи на соціально-економічну кризу, що розпочалася після 2014 р., та суттєвий вплив військових дій у 2022 р., можна стверджувати, що зазначений тренд відтоді значно погіршився.

Щодо якісної складової національного багатства, а саме частки ЛК як найбільш інноваційного та значимого елементу, то його приріст за 1995–2014 рр. становив лише 13,45 % (рис. 5), що результував у появі дефіциту якісного людського капіталу на ринку праці країни. Таким чином, є можливість застосувати дану методологію для оцінки впливу воєнних дій на рівень ЛК.

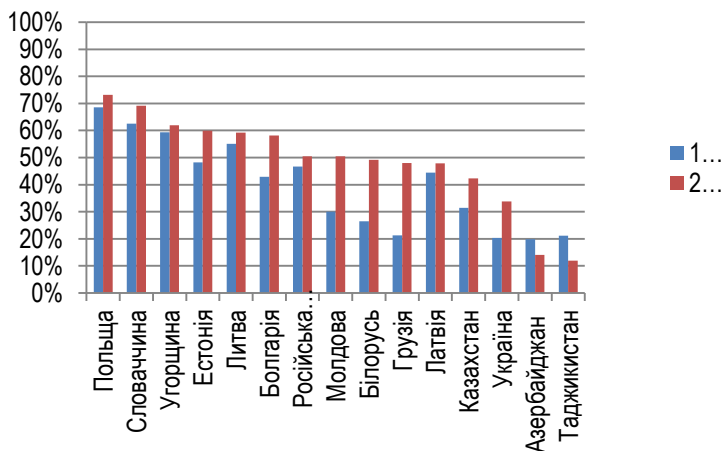
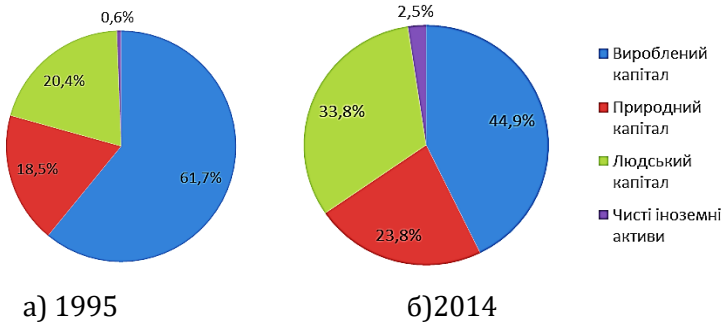

Рис. 5. Динаміка частки людського капіталу в національному багатстві
Джерело: складено автором на основі Wealth Accounting [5]

Структуру національного багатства України у 1995 та 2014 рр. показано на рис. 6.

а) 1995 б) 2014
Рис. 6. Структура національного багатства України
Джерело: складено автором на основі Wealth Accounting [5].

Підхід експертів Світового банку, результати використання якого показані на рисунках 5 та 6, дають можливість здійснити розрахунок втрат національного багатства у випадку деструктивного впливу для конкретної країни.

Загальним висновком з теоретичних і практичних підходів до визначення ролі ЛК може бути теза про його критичну важливість для всього спектру завдань інституційних трансформацій і реформ, інноваційних змін, зокрема і соціальної природи, забезпечення належного рівня якості життя населення. Цю тезу підтвердимо емпіричними оцінками внеску ЛК в економічний ріст, зробленими Т. Шульцем, Е. Денісоном і Дж. Кендриком, відповідно до яких у ХХ ст. за темпом нагромадження людський капітал випереджав фізичний.

ЛК є основою процесів, що забезпечують якісне економічне зростання (рис. 7) і водночас ряд механізмів формування (відтворення) національного ЛК.

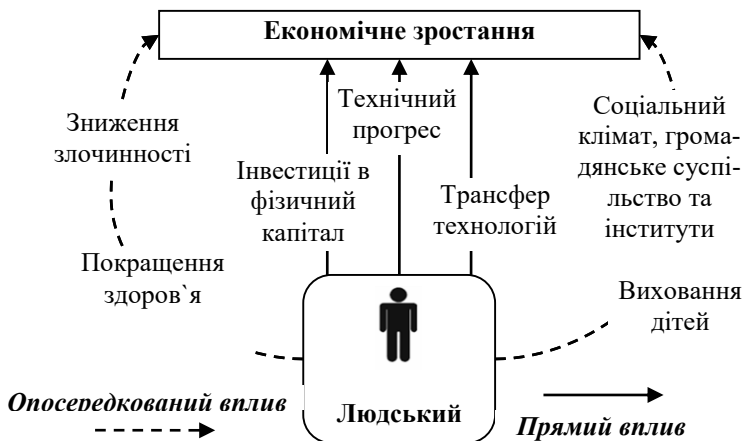

Рис. 7. Основні канали впливу ЛК на економічне зростання.

Окремі оцінки свідчать, що зі збільшенням ЛК на 1 % відбувається прискорення зростання ВВП на душу населення на до 3 % (залежно від специфіки конкретної країни). Аналогічні розрахунки, на нашу думку, можна навести і для оцінювання впливу зменшення ЛК, що актуально для України.

На основі вищевикладеного, з точки зору оцінювання втрат України в результаті воєнних дій, виділимо такі ключові позиції, з огляду на збиток ЛК:

1) неповоротні втрати ЛК (втрати життя), які виявляються як у прямих втратах ЛК, так і через скорочення тривалості життя населення країни, особливо серед молодих і середнього віку чоловіків, а також ряду груп ризику.

У першу чергу зауважимо, що в кризові 90-ті рр. відбулося скорочення населення на 3 млн осіб. Також зафіксовано зменшення середньої тривалості життя майже на 2,5 роки. У 2007 р. ООН визнала народ України як такий, що вимирає, і, за умови збереження довоєнної динаміки скорочення населення до 2030 р., кількість українців могла зменшитися до 35–39 млн. Щодо динаміки 2022 р., то «Моніторингова місія ООН з прав людини станом на 9 вересня перевірила і підтвердила дані 14 059 жертв серед цивільного населення внаслідок війни» [18]. На основі цих даних для подальших досліджень можемо використати ряд методологій оцінки розміру збитку від загибелі громадянина, наприклад, показник QALY (рік життя при ідеальному здоров'ї), показник «вартість статистичного життя» тощо. Міністерство навколишнього середовища, транспорту і регіонів Великобританії оцінює життя громадянина в \$1,2 млн, уряд Канади – у \$1,7–5,7 млн.

2) високі рівні захворюваності населення, що викликано як загальним підвищенням захворюваності, так і поширенням різних соціально-небезпечних хвороб, зокрема туберкульозу та захворювань, пов'язаних з антисанітарними умовами життя, що були мінімальною загрозою в недалекому минулому.

3) стрімке зростання бідності, як за доходами, так і за фізичними характеристиками людини. Ці тенденції можливо визначити через людську бідність, яку експерти

ООН визнають унаслідок втрати базових людських можливостей. В Україні у бідних родинах вже відбувається скорочення вживання таких важливих продуктів, особливо для дітей, як молоко, м'ясо, овочі, і перехід на продукти менш низької якості, що знижує ЛК дітей. За даними Державної служби статистики, у липні 2022 р. індекс споживчих цін на 18,2% більший порівняно з груднем 2021 р. [18]. Загалом, інфляція за підсумками 2022 р. очікується на рівні 30 %.

4) ріст нерівності доходів і зростання вартості життя: порівняні ціни продуктів для бідних ростуть швидше, ніж на інші. Експерти ООН називають війну в Україні серед найбільш важливих причин очікуваного падіння глобального Індексу людського розвитку у 2022 р. Значний вплив на зниження показника все ще матимуть і наслідки пандемії COVID-19 та глобальні кліматичні тренди. У 2021 р. Індекс людського розвитку України становив 0,772, однак якщо це значення скоригувати на нерівність і бідність, то воно ще знизиться, і таким чином відбувається втрата ЛК. Значна диференціація призводить до суттєвих негативних соціально-економічних наслідків, зокрема деформацій структури споживчого ринку, спаду економічної активності, змін соціально-психологічного стану (обмежені соціальні перспективи, безвихідь у соціально-економічному становищі, деструктивні соціальні явища).

5) за різними оцінками, близько 13 млн українців, тікаючи від війни, вимушені були залишити домівки й переїхати до інших регіонів країни або за кордон. До ЄС, за даними ООН, на середину серпня, вже виїхало 6,65 млн українців, з них майже 4 млн жінок і дітей, які отримали тимчасовий прихисток в одній із європейських країн [18].

Загалом за роки незалежності за кордон виїжджала найбільш активна й працездатна частина ЛК країни: понад 40 тис. учених, серед них 4 тис. докторів наук.

Сукупні витрати держави та родини на створення ЛК, а саме підготовку фахівця з вищою освітою за окремими оцінками становить \$600 тис., вченого – \$800 тис. Відтак в Україні приблизний розмір збитку від еміграції вчених до війни становив приблизно \$36 млрд. Варто вказати, що в цих розрахунках не враховано потенційну вартість активів, які вони могли створити. Крім того, серед науковців в Україні наявне приховане безробіття, рівень якого перевищує 80 %. Додатково необхідно взяти до уваги політику країн ЄС та інших держав щодо залучення висококваліфікованих кадрів з України.

Варто оцінювати і втрати підприємницького ЛК. На основі результатів опитування Gradus [17] можемо сформулювати такі тези, що характеризують основні тренди релокації бізнесу в Україні в 2022 р.: лише 22 % підприємств працюють після 24 лютого 2022 р. так, як і працювали до цього, 51 % – працюють лише частково, 19 % – припинили роботу; серед підприємств, які вже перемістилися з небезпечних регіонів, 72 % залишилися в Україні і перемістилися до центральних чи західних регіонів, 11% бізнесу релокувалось за кордон, 17% підприємств залишилися в країні частково; ті, хто переїжджає до ЄС, здебільшого вибирають для цього Польщу (63 %), Німеччину (25 %) та Болгарію, Бельгію й Естонію.

Розглянемо стан ряду регіонів, звідки релокують бізнес (розглянемо Сумську, Чернігівську та Харківську області). У Моніторингу соціально-економічного розвитку

регіонів за 2021 р. [15] вказано, що кількість суб'єктів середнього підприємництва в розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення, наприклад, у Сумській області нижче за середньоукраїнські, а за обсягом експорту товарів у розрахунку на одну особу населення та ВРП всі три регіони є проблемними, за часткою реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції проблемними є Сумська та Чернігівська області. Сумська область у 2021 р. посіла друге місце за загальним коефіцієнтом вибуття сільського населення (на 10 тис. осіб сільського населення) – 167,4, збільшивши цей показник порівняно з 2020 р., антилідером за цим показником є Харківська область – 173,6. Релокація бізнесу разом із виїздом певної частки населення здатна суттєво поглибити ці тенденції. Також варто зазначити, що більш схильними до релокації є представники «мобільного» бізнесу, який водночас є більш інноваційним, що створює додаткові ризики для розвитку та сталості ЛК країни та регіонів.

На основі вищевикладеного, науково-методичний підхід до оцінювання розміру збитків від множини факторів, що деструктивно впливають на ЛК, ґрунтується на розгляді соціально-економічного розвитку з точки зору середовища формування та відтворення ЛК. З огляду на це, науково-методичний підхід пропонуємо розглянути через рамкову модель фінансово-економічної інтерпретації наслідків впливу військових дій на ЛК:

$$СЗ = \sum (A, B, П, I, З, Ж, Н)$$

$$A = A_{АП} + A_{ВП}$$

$$B = B_{СМ} + B_{МН}$$

$$П = П_{Х} + П_{Д}$$

$$I = D + K$$

$$З = З_Т + З_Х$$

$$Ж = Ж_Е + Ж_Б$$

$$Н = Н_П + Н_М$$

де СЗ – сукупний збиток ЛК від військових дій; А – збиток від забруднень атмосферного повітря; А_{ап} – збиток від забруднень атмосферного повітря; А_{вп} – збиток від забруднень повітря внутрішніх приміщень; В – збиток від втрати водних ресурсів; В_{см} – збиток від забруднень води в сільській місцевості та наступного забруднення сільгоспугідь; В_м – збиток від забруднень води в містах; П – збиток від втрати продуктів харчування; П_х – збиток від забруднень продуктів харчування; П_д – збиток ЛК від дефіциту продуктів харчування; І – збиток від зниження інтелекту; Д – збиток від зниження ділової активності (втрата потенціалу підприємницьких здібностей); К – збиток від зниження винахідливості (втрата мотивації, креативності, інноваційності); З – сукупний збиток здоров'ю; З_т – збиток від отриманих травм; З_х – збиток від спровокованих хвороб; Ж – збиток від втрати носіїв ЛК; Ж_е – втрати від еміграції носіїв ЛК; Ж_б – втрати від загибелі носіїв ЛК; Н – збиток від сукупності соціально-психологічних факторів; Н_п – психологічний збиток ЛК (втрата мотивації, стрес); Н_м – збиток від низького матеріального благополуччя носіїв ЛК (недостатнє відновлення ЛК).

Запропонований підхід є базовим, однак він має значний потенціал для подальшої деталізації, залежно від наявних даних та мотивації урядових кіл.

Висновки. Зважаючи на те, що головним стратегічним ресурсом конкуренції між державами в сучасних

умовах є ЛК, то на нашу думку, саме його слід використувати для розроблення методологічних підходів до оцінювання втрат і збитків у результаті міждержавних конфліктів. В Україні ЛК у сучасних умовах не став рушійною силою економічного розвитку. Наразі цей унікальний ресурс розвитку зазнає суттєвих втрат через вплив соціально-економічних факторів і воєнних дій. У цій ситуації необхідною є переоцінка стратегічної ролі ЛК і забезпечення підвищення ролі людини в суспільстві, розширення її можливостей; забезпечення соціальної справедливості розподілу доходів та оплаті праці; досягнення продуктивної зайнятості, що має забезпечувати не лише соціальний статус, а й належний соціально-економічний стан працівників, стимулювати легальну діяльність, а не тіньову економіку; розвивати високотехнологічні галузі, що забезпечать формування попиту на національний ЛК. Держава в рамках післявоєнного відновлення має реалізувати заходи для утримання наявного та повернення втраченого за місяці військових дій ЛК, а також збільшувати інвестиції в розвиток ЛК та здійснювати контроль за середовищем його формування та розвитку.

Список використаних джерел:

1. Helliwell J. F., Layard R., Sachs J., De Neve Jan-Emmanuel eds. *World Happiness Report 2020*. New York: Sustainable Development Solutions Network. 2020. URL : <https://worldhappiness.report/ed/2020/sustainable-development-and-human-well-being/#fnref21>.
2. Kuznets S. *Economic Growth and Income Inequality*. *American Economic Review*. 1955. vol. 45, no. 1, pp. 1–28.

3. Morrison C., Murtin F. The Kuznets Curve of Education: A Global Perspective on Education Inequalities, London. 2010.

4. Romer P. M. Increasing Returns and Long-run Growth. *Journal of Political Economy*. 1986. Vol. 94 (5). p. 1013.

5. Wealth Accounting. *Worldbank*. 2020. [Electronic resource] URL : <https://datacatalog.worldbank.org/dataset/wealth-accounting>.

6. Безопасность станет ключевым фактором развития и восстановления Украины после войны. *УНН*. 11 сентября 2022. URL : <https://www.unn.com.ua/ru/news/1993838-bezpeka-bude-klyuchovim-faktorom-rozvitku-y-vidnovlennya-ukra-yini-pislya-viyni-shmigal>.

7. Верховглядова Н. І. Людський капітал і показники економічного зростання. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2007. Вип. 1.

8. Економіка України після кризи: орієнтири стратегічних реформ. Київ : НІСД, 2010. 47 с.

9. Загальна сума прямих збитків інфраструктури зростає до \$114.5 млрд. *Київська школа економіки*. 8 вересня 2022. URL : https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-infrastrukturi-zroslo-do-114-5-mlrd/?fbclid=IwAR00DRopADhqRwTPCd7t_9dK9cdFGGpe2oomqqCtMk_vPWElt23Byvz74Rs.

10. Інноваційні основи відновлення та розвитку країн після збройних конфліктів: інноваційний вимір: колективна монографія / за ред. д.е.н. Омеляненка В. А. Суми: Інститут стратегій інноваційного розвитку і трансферу знань. 2022. 280 с.

11. Квак М. Національне багатство України: стан та перспективи. *Вісник THEU*. 2008. № 1. С. 29–36.

12. Косаревич С. Чи зможе Україна отримати відшкодування за збитки макроекономіці та природним ресурсам. *Економічна правда*. 15 серпня 2022. URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/15/690414/>.

13. Кудріна О. Ю., Омельяненко В. А., Омельяненко О. М. Стратегічні аспекти вироблення інноваційної політики в контексті сталого розвитку та безпеки країни. *Ефективна економіка*. 2020. № 8. URL : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8413>.

14. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз. За ред. Е. М. Лібанової. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. 367 с.

15. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за 2021 рік. *Міністерство розвитку громад та територій України*. 2022. URL : <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2022/06/rejtyngova-oczinka-za-2021-rik-prezentacijni-materialy.pdf>.

16. ООН підтвердила дані про понад 14 тисяч цивільних жертв війни з РФ в Україні. *Укрінформ*. 15 вересня 2022. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3568199-oon-pidtvverdila-dani-pro-ponad-14-tisac-civilnih-zertv-vi-jni-z-rf-v-ukraini.html>.

17. Опитування українського бізнесу. *GRADUS*. 2022. URL : https://gradus.app/documents/262/Gradus_Forbes_Ukrainian_Business_Survey.pdf

18. Пів року війни Росії проти України у 10 цифрах. *BBC*. 24 серпня 2022. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62610639>.

19. Світовий банк оцінює збитки України від війни на \$350 млрд. 05.09. 2022. *FINBALANCE*. URL : <https://finba>

lance.com.ua/news/svitoviy-bank-otsinyu-zbitki-ukrani-vid-viyni-na-350-mlrd.

20. Шмигаль назвав підтверджений збиток від війни. *1NEWS*. 5 вересня 2022. URL : <https://1news.com.ua/ukraine/shmygal-nazvav-pidtvverdzhenyj-zbytok-vid-vijny.html>.

21. Ярош С. До питання про відшкодування шкоди, завданої воєнними діями. *Юридична Газета*. 2 серпня 2022. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe-do-pitannya-pro-vidshkoduvannya-shkodi-zavdanoyi-voennimi-diyami.html>.

Omelianenko O. Scientific and methodological aspects of assessing damages from military actions based on determining losses of human capital

The military actions caused and continue to cause significant damage to the economy of Ukraine. At the same time, the question arises of determining and assessing the damage caused to receive compensation, substantiating international aid programs, and adjusting social and economic policy at the national level. As part of the study, we propose to expand the methodological base of damage research by including factors reflecting the impact of military operations on the state of national human capital into the assessment base. The purpose of the study is to determine the methodological basis and develop the scientific and methodological approaches of the practical implementation of the provisions of the Rome Statute of the International Criminal Court through the assessment of the loss of national human capital as a result of military operations. Based on this, from the point of view of assessing Ukraine's losses as a result of military operations, key

positions have been determined with regard to the loss of human capital. It is substantiated that the amount of damage from a complex of loads affecting human capital is based on a general understanding of socio-economic development, which ensures the creation and reproduction of human capital. A framework model of the financial and economic interpretation of the consequences of military actions on human capital is proposed, which shows the ratio of estimated and possible actual losses of the country.

Keywords: human capital, military actions, damage, recovery, national wealth.

УДК: 316.7:341

Поклад В. І.,
кандидат філософських наук,
доцент Луганського навчально-наукового інституту
імені Е. О. Дідоренка Донецького державного
університету внутрішніх справ
(м. Івано-Франківськ, Україна)
e-mail: v.poklad@ukr.net
ORCID id: <https://orcid.org/0000-0003-2272-917X>

КРИМІНАЛЬНА СУБКУЛЬТУРА ЯК ФАКТОР ДЕТЕРМІНАЦІЇ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Анотація. У Преамбулі до Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду злочин агресії визнається одним із найбільш тяжких злочинів, які викликають занепокоєння всього міжнародного товариства. Агресивна війна максимально загострює проблему кримінальної особистості. У першу чергу це стосується осіб, що перебувають під впливом кримінальної субкультури і для яких злочин стає інструментом соціальної мобільності при відсутності інших можливостей для підвищення свого статусу.

Злочинне середовище постійно відтворює норми і цінності стародавніх воїнів-варварів (насильство, обман, зневажливе ставлення до болю тощо). Культ війни, «воєнної доблесті» останніми роками становить серцевину державної ідеології Росії, до змісту якої включаються також елементи кримінальної субкультури. Відбувається

© Поклад В. І., 2023

криміналізація масової свідомості росіян, особливо молоді депресивних регіонів. Люди в російській провінції, звідки переважно і прийшли в Україну вбивати й мародерити, живуть в інфраструктурно, соціально, комунікативно й політично деградованому середовищі, зростають в атмосфері зневіри, безнадії і тотальної ненависті, у стосунках із домінуванням агресії.

Криміналізація масової свідомості росіян була б неможлива без криміналізації політичної еліти країни. Зокрема, у поведінці В. Путіна ми бачимо яскраво виражені ознаки кримінального авторитету («злочинця в законі»). Кримінальна субкультура перетворюється на домінанту загальної культури російського суспільства воєнного часу і детермінує вчинення злочинів, визначених у Римському Статуті Міжнародного Кримінального Суду.

Ключові слова: кримінальна субкультура, масова свідомість росіян, міжнародні злочини.

Розуміння війни як негативних і деструктивних соціальних відносин [1, с. 72] є приводом для актуалізації в першу чергу кримінологічного аналізу. Навіть така суто політологічна характеристика, як «продовження політики іншими засобами», є елементом сучасної політичної кримінології. У Преамбулі до Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду наголошується, що «всі держави повинні утримуватися від погрози силою чи її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держав», і злочин агресії визнається одним із найбільш тяжких злочинів, які викликають занепокоєння всього міжнародного товариства.

тва (стаття 5) разом із злочином геноциду (стаття 6), злочинами проти людяності (стаття 7), воєнними злочинами (стаття 8) [2]. Наведені статті Римського Статуту містять широкий перелік діянь, які передбачають можливість відповідних юрисдикцій стосовно осіб, що вчиняли такі злочини. Усі ці діяння ми бачимо на території України після військового вторгнення російської федерації.

Детермінація воєнних злочинів, злочину геноциду, злочинів проти людяності онтологічно не відрізняється від обумовленості інших кримінальних правопорушень. Їх вчинення стає наслідком послаблення соціального контролю на всіх його рівнях. По-перше, ослаблений самоконтроль (як результат недоліків у вихованні і соціалізації) зменшує вплив совісті як суб'єкта моральної самооцінки, не здатного стримувати як ненормальні бажання, так і навіть тваринні інстинкти. По-друге, ослаблений соціальний контроль нейтралізує дискомфортність суспільного засудження певної поведінки. І, по-третє, недостатня ефективність державно-правового контролю сама собою зменшує стримуючу вагомість потенційного кримінального покарання.

Агресивна війна максимально загострює проблему кримінальної особистості. Якщо в мирний час певні особи маскуються, ведуть конспіративний спосіб життя, то під час війни все стає нібито стовідсотково прозорим. Ще наприкінці XIX століття Габріель Тард писав: «немає більше нічого деморалізуючого, як війна та революція, тому що вони збуджують пристрасті і приводять до безладу» [3, с. 269]. Ситуація безладу, створювана воєнними діями, особливо під час агресії, актуалізує кримінальні

схильності осіб, які перебувають під впливом кримінальної субкультури.

Кримінальна субкультура, як сукупність цінностей та норм злочинного світу, традиційно розглядається як прояв антикультури – поведінкових стереотипів маргінальних верств населення, що розкріпачує обмежені загальною культурою суспільства спонукання окремих індивідів. Субкультурно обумовлений злочин стає інструментом соціальної мобільності для тих, хто не має можливості підвищити свій статус легальним шляхом [4, с. 417].

Ядром кримінальної субкультури є кримінальні цінності. Інколи використовується поняття «антицінності» або «підпільні цінності» [4, с. 316]. Усвідомлюючи свою обділеність в існуючому соціальному порядку, – писав американський криминолог Альберт Коен, – угруповання створюють власні, опозиційні цінності [див.: 5, с. 128].

Загалом цінності є масовими уявленнями про комфортне життя та засоби його досягнення. Основними кримінальними цінностями є те, що дозволяє досягати бажаного швидкими, хоч і засудженими суспільством шляхами. Це – насильство, жорстокість, обман. Переважна більшість складів злочину у кримінальних законах містить згадування хоча б одної з цих «цінностей». Відповідні ціннісні орієнтації, як правило, характерні для молоді так званих «депресивних» регіонів, з високим відсотком ув'язнених, де «...неминуче складаються антигромадські структури, ціннісні настанови яких суперечать офіційній ідеології» [6, с. 158]. Як вважає американський криминолог Н. Райхман, «криміногенні культури стимулюють злочинність, відкриваючи перед потенційними правопо-

рушниками перспективи, які або ставлять під сумнів етичні та правові норми, або вступають у протиріччя з ними» [4, с. 366].

В. Бачинін вважає, що «злочинне середовище культивує норми і цінності, запозичені з арсеналів стародавніх воїнів-варварів: культ грубої фізичної сили; відношення до зброї як атрибуту справжнього чоловіка і установка на майстерне володіння нею; зневажливе ставлення до болю, смерті, кар, якими погрожує влада; презирство до «типових» представників цивілізованого порядку, звичайних чесних трудівників («мужиків», «фраєрів»); вірність злодійському закону і непримиренне ставлення до відступників; гедоністичний культ пропалювання життя, відсутність розвиненої психології накопичувачів-власників» [7, с. 231]. До речі, на те, що представники злочинного світу є носіями архаїчної (атавістичної) свідомості звертав увагу ще Ч. Ломброзо [див.: 8].

Культ війни, «воєнної доблесті» останніми роками становить серцевину державної ідеології росії. І включення до її змісту елементів кримінальної субкультури не є випадковим. На думку російського вченого С. Кара-Мурзи, «особливістю нашої кризи стало включення до етичної бази еліти елементів злочинної моралі – у прямому розумінні. У результаті сьогодні однією з головних перешкод до повернення росії в нормальне життя стало широке поширення та вкорінення злочинного мислення» [9, с. 129]. У шалено популярному серед росіян фільмі «Брат-2» здійснюється «відверте поєднання російської національно-шовіністичної ідеї з російською злодійською ідеєю» [10, с. 235].

Як вважає російський кримінолог В. Овчинський, «...в сучасній росії відносини між індивідом і суспільством більшою мірою вибудовуються не за типом громадянського суспільства, а за типом суспільства мафіозного», що є «типом суспільних відносин, пов'язаним з проявом субкультури («злочинської культури») тіньової економічної, політичної, антиправової контркультури» (11, с. 132).

Одним з проявів криміналізації масової свідомості молодих росіян є поширення, починаючи з 10-х років нинішнього століття, субкультури АУЄ. («арештантський уклад єдиний»), яка стала справжньою ідеологією втягнення молоді до злочинної діяльності. Зараз в мережі Інтернет зустрічається близько 50 тисяч різних ресурсів, які культивують у той чи інший спосіб кримінальну субкультуру та цінності АУЄ [12]. Особливо активно рух АУЄ поширювався в Забайкаллі та Бурятії [13, с. 73]. Зараз цей рух «тримає під контролем» молодь у 18 регіонах сучасної росії [14]. Неважко помітити, що саме регіони поширення субкультури АУЄ переважно стають базою для мобілізацій до російської армії. Військовослужбовці саме з цих російських регіонів відзначились виключною жорстокістю до мирного населення України.

Люди в російській провінції, звідки переважно й прийшли в Україну вбивати й мародерити, живуть в інфраструктурно, соціально, комунікативно і політично деградованому середовищі, зростають в атмосфері зневіри, безнадії і тотальної ненависті, у стосунках з домінуванням агресії [15]. Своєрідним символом такого середовища стало російське місто Рубцовськ, яке всесвітньою «славою» має завдячувати Telegram-каналу «Беларускі

Гаюн», де з'явилося відео "Російські солдати відправляють через СДЕК вкрадені в Україні речі до рф» [15]. У Рубцовську (140 тис. мешканців) – чотири виправні колонії, місце дислокації 656-го полку росгвардії [15], що засвідчує наявність лише двох каналів соціальної мобільності для більшості молоді – кримінального або військового. Коли нелегальні кримінальні цінності поєднуються з офіційною військовою ідеологією – стають можливими трагедії в Бучі, де «проявили» себе представники депресивної Бурятії, та в інших місцях. Підтвердженням легалізації такого поєднання можна вважати указ президента Путіна про присвоєння 64-й бригаді, яка відзначилась особливими звірствами в Бучі, звання «гвардійської» [16]. До цієї ідеології вписується і рекрутування ув'язнених до лав «ПВК Вагнера» Є. Пригожина влітку та восени 2022 року.

Як вважає фахівець із кризової антропології Ю. Костюченко, злочини агресивної війни рф в Україні «є просто віддзеркаленням рутинних, фактично традиційних поведінкових патернів росіян, які раптом стали «політично бажаними» в їхньому суспільстві: домінування, агресія, безсистемне насильство, збагачення без праці, лихий бандитський «героїзм» [15].

Криміналізація масової свідомості росіян була б неможлива без криміналізації політичної еліти країни. Власне, те, що ми традиційно відносимо до кримінальної субкультури маргінальних «низів» (перш за все, насильство і обман як головні інструментальні цінності), генетично походить від владної субкультури архаїчного суспільства і постійно відтворюється в стереотипах поведінки

владної еліти (більшою або меншою мірою). Розглядаючи історію злочинів як умисних дій, французький соціолог і психолог Г. Тард (автор теорії наслідування), виявляє, що вони починаються як злочини, котрі вчиняють члени королівської сім'ї, яким пізніше наслідують усі соціальні класи [17].

Виникнення та еволюцію права в такому ракурсі є можливим розглядати як збалансування двох тенденцій. По-перше, має місце постійне прагнення еліти легітимізувати та закріпити монополію на власні (архаїчні, по суті) поведінкові стереотипи, спираючись на те, що держава має виняткове право на насильство. Легітимними є деякі види обману, крадіжки в діяльності агентів спецслужб (і не лише їх).

По-друге, починаючи з виникнення перших держав, відбувається поступове суспільне приборкання свавілля еліти. Формування та існування сучасних демократичних суспільств є результатом максимального обмеження з боку суспільства архаїчних стереотипів поведінки владної еліти. Насильство, агресія, обман з боку влади всюди залишаються інструментами володарювання, проте вони все більше переходять у латентну площину. Для суспільства ж явною є «номінальна» кримінальна субкультура суспільних маргіналів.

У періоди суспільних криз (у тому числі війн) архаїчна (кримінальна, по суті) субкультура влади стає з латентної явною, незважаючи на правові обмеження і навіть нехтуючи ними. У цей час «правопорядок, – пише український кримінолог В. Туляков, – перетворюється на антипорядок, право гібридується: принцип доцільності поглинає законність та невідворотність відповідальності»

[18, с. 24]. Закономірним фіналом розвитку ситуації стає розширення кримінального порядку до меж порядку соціального [див.: 19]. У політичній кримінології закріплюється концепт «злочинна держава» [див., напр.: 20].

У такій ситуації важко не помітити прояви кримінальної субкультури у представників владної еліти російської федерації. У поведінці В. Путіна ми бачимо яскраво виражені ознаки кримінального авторитету («злодія в законі»): використання кримінального жаргону (наприклад, «мочить в сортирах») навіть у публічному просторі; культ маскулінності, гомофобія; відмова від сім'ї, приховування дітей; орієнтація на виконання функцій третейського судді у конфліктах між представниками еліти; непримиренне ставлення до відступників. Зрозуміло, що така сукупність практик першої особи держави стає зразком для масового наслідування.

Кримінальна субкультура перетворюється на домінанту загальної культури російського суспільства воєнного часу і детермінує вчинення злочинів, визначених у Римському Статуті Міжнародного Кримінального Суду.

Традиційні для росії поведінкові патерни, масові практики, пов'язані з офіційною ідеологією збереження й трансляції у сучасність цінностей та інститутів архаїчного суспільства з його культурами агресії, війни, воїна-героя, мертвих предків, нетолерантності тощо. Це спроба гальмування сучасного етапу всесвітньо-історичного прогресу, який відбувається на зовсім інших засадах. Однак ця спроба приречена на невдачу, про що свідчать і хід воєнних дій, і позиція світового співтовариства. Глобальний прогрес можна пригальмувати на деякий час, але повернути історію у зворотному напрямку неможливо.

Список використаних джерел:

1. Бачинин В. А. О духовном смысле войны»: опыт политико-теологической рефлексии. *Криминология: вчера, сегодня, завтра*. № 2 (17). 2009. С. 71-74.
2. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. *Верховна Рада України. Законодавство України*. [Електронний ресурс] URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. (дата звернення: 27.02.2023).
3. Тард Г. Преступник и преступление. Сравнительная преступность. Преступления толпы / Сост. и предисл. В. С. Овчинского. Москва : ИНФРА-Москва, 2004. 391 с.
4. Криминология / Под ред. Дж. Ф. Шели : пер. с англ. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 860 с.
5. Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс. Москва : Эдиториал УРСС, 1999. 704 с.
6. Кристи Н. Удобное количество преступлений / Н. Кристи : пер. с англ. Е. Матерновской; общ. ред. и вст. Я. И. Гилинского. Санкт-Петербург : Алетейя, 2006. 184 с.
7. Бачинин В. А. Основы социологии права и преступности / В. А. Бачинин: науч. изд. Санкт-Петербург : Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2001. 306 с.
8. Ломброзо Ч. Преступный человек: пер. с ит. / Чезаре Ломброзо. Москва: Эксмо; МИДГАРД, 2005. 876 с.
9. Кара-Мурза С.Г. Аномия в России: причины и проявления / С. Г. Кара-Мурза. Москва : Научный эксперт, 2013. 264 с.
10. Рущенко І. П. Соціологія злочинності / І. П. Рущенко. Харків : Національний університет внутрішніх справ, 2001. 370 с.
11. Овчинский В. С. Об организованной преступности как форме социальной организации жизни в России и

необходимости нового российского курса. *Криминология: вчера, сегодня, завтра*. № 2 (15). 2008. С. 131-137.

12. Борисов Е. А. Распространение криминальной субкультуры АУЕ среди молодежи: ключевые факторы, угрозы, меры воздействия. *Вестник Прикамского социального института*. № 1 (85). 2020. С. 16–21.

13. Зарубина К. А. Движение «АУЕ» как криминальное явление, детерминирующее развитие профессиональной преступности: сущность и способы борьбы. *Сибирский юридический вестник*. 2021. № 2 (93). С. 72-79.

14. Меньяйло Д. В., Иванова Ю. А., Меньяйло Л. Н. Способы профилактики и противодействия криминальному молодежному движению АУЕ. *Вестник экономической безопасности*. № 3. 2019. С. 184–187.

15. Кригель М. Рубцовськ головного мозку. Що в головах російських вбивць, гвалтівників і мародерів. *Українська правда*. 2022. 27 квітня. URL : <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/04/27/7342322/>. (дата звернення: 23.07. 2022).

16. Путін нагородив бригаду гвалтівників, які чинили звірства в Бучі. «ZN,UA». 2022. 18 квітня. URL : <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/putin-nahorodiv-brihadu-gvaltivnikiv-jaki-chinili-zvirstva-v-buchi.html>. (дата звернення: 24.07. 2022).

17. Theoretical Criminology, Fourth Edition, by the late George B. Vold, Thomas J. Bernald and Jeffrey B. Snipes. New-York – Oxford, Oxford University Press, 1998. 362 p. P. 182-183.

18. Туляков В. О. Сингулярність кримінального права та державний примус / В. О. Туляков. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані* : монографія / за

ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова; МОН України, НУ «ОЮА», Каф. крим. права та ін. крим.-прав. дисциплін Миколаїв. ін-т. права, ПРЦ НАПрНУ, ГО «Всеукр. Асоціація крим. права». Миколаїв : Іліон, 2016. С. 23-30.

19. Рущенко И. От «криминальной революции» к «криминальному обществу». *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2014. № 2. С. 3-22.

20. Чернышков Д. В. К вопросу о преступном государстве. *Вестник Пермского университета*. Политология. 2017. № 3. С. 57-72.

Poklad V. Criminal subculture as a determining factor of war crimes

In the Preamble to the Rome Statute of the International Criminal Court, aggression is recognized as one of the most severe crimes of concern to the entire international community. This is because aggressive war exacerbates the problem of criminal personality as much as possible. First of all, this concerns persons under the influence of the criminal subculture and for whom crime becomes a tool of social mobility in the absence of other opportunities to improve their status.

The criminal environment constantly reproduces the norms and values of ancient barbarian warriors (violence, deception, disdain for pain, etc.). In recent years, the cult of war and "military prowess" has been the core of Russia's state ideology, which also includes elements of the criminal subculture. The mass consciousness of Russians, especially the youth of depressed regions, is being criminalized. People in the Russian province, from where they mainly came to Ukraine to kill and loot, live in an infrastructurally, socially,

communicatively and politically degraded environment, grow up in an atmosphere of despair, hopelessness and total hatred, in a relationship dominated by aggression.

The criminalization of the mass consciousness of Russians would be impossible without the criminalization of the country's political elite. In particular, in the behavior of V. Putin, we see clearly expressed signs of criminal authority ("a thief in law"). The criminal subculture turns into the dominant general culture of Russian society during the war and determines the commission of crimes defined in the Rome Statute of the International Criminal Court.

Keywords: criminal subculture, mass consciousness of Russians, international crimes.

УДК: 316:355.01:343.9

Рущенко І. П.,

доктор соціологічних наук, професор
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

e-mail: iprushenko@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7602-244X>

Зубар Н.,

голова правління Інформаційного центру
«Майдан Моніторинг» (м. Харків, Україна)

e-mail: pani@maidan.org.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1830-6732>

АКУСТИЧНИЙ ТЕРОР ПРОТИ ЦИВІЛЬНИХ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Анотація. У статті обґрунтовано новий вид звукового насильства – акустичний терор, з яким стикнулися мешканці прифронтових населених пунктів під час повномасштабної війни Росії проти України. Акустичний терор можна визначити як цілеспрямоване конструювання звукових хвиль, які діють свавільно і проти волі людини, викликають різноманітні шкідливі наслідки в широкому діапазоні, а також здатні впливати на стан колективної свідомості. До негативних наслідків акустичного терору віднесено: 1) різке зниження чутливості слуху після звукового удару; 2) поступове зниження чутливості слуху внаслідок систематичного впливу звукових хвиль; 3) підвищення рівня тривожності або інші невротичні явища,

наприклад, безсоння, пригніченість тощо; 4) психологічний тиск із постійним нагадуванням про війну й існування поруч ворога; 5) зміна поведінки, способу життя, перебування у бомбосховищах або втеча і перехід до категорії внутрішньо переміщених осіб або біженців. Звукові впливи визначаються кількома змінними: сила звукового удару, дистанція від епіцентру вибуху, частота вибухів, час доби, коли наносяться бомбові, ракетні або артилерійські удари. Окремо виділені нічні удари, які можна розцінювати як певні експерименти, бо вони наносилися в певні часові проміжки, які змінювалися за певним алгоритмом.

У статті запропоновано створити звукову карту міста під час бойових дій, яку можуть використовувати служби спасіння, пожежники, слідчі тощо. Проте відкритим залишається питання доказової бази акустичного терору як частини воєнних злочинів для притягнення агресорів до міжнародного кримінального суду.

Ключові слова: акустичний терор, звукове насильство, російсько-українська війна, місто Харків, нічні обстріли, звукова карта міста.

Російсько-українська війна змушує українських соціологів та кримінологів вдаватися до постановки нових проблем, які були неможливими або не актуальними в інші часи. У 2014 р. найбільш актуальними були теорія гібридної війни, аналіз її напрямів, методів, технологій, соціальних загроз. У 2022 р. постають питання, що пов'язані з конвенціональною війною в сучасних умовах, тобто в рамках постіндустріального інформаційного сус-

пільства, для якого характерним є переважання урбанізованих технізованих ландшафтів, масова споживацька психологія, орієнтація широких верств на комфортне існування, навіть гедонізм і віра в те, що життя є пошук та зміна кращих сценаріїв. Після Другої світової війни європейці не знали масштабних континентальних війн, коли армії використовують усі наявні ресурси, сучасну бойову техніку й практично необмежені запаси снарядів, ракет, вибухівки. Війна на Донбасі після загострення у 2014 – на початку 2015 рр. набула форми війни малої інтенсивності, до неї звикли, вона гостро не турбувала більшість українців, а в Європі її волали зовсім не помічати. 24 лютого буквально за лічені хвилини все змінилося. Що відчули мільйони українців близько 5-ої ранку? Це були звуки війни. Вони різні, але мають спільний знаменник – примусово і свавільно впливають на людей, збуджують або пригнічують нервову систему, переключають мозок людини на картину війни. А ще невідомі середньо й довготермінові наслідки подібних звукових впливів на здоров'я людини. Першими в ту пам'ятну ніч (ранок) включилися звукові аналізатори, вони підказали, що рубікон перейдено, почалася війна і старого життя вже не буде. Для тих українців, хто залишився у прифронтових містах, а в умовах ракетно-бомбових ударів поняття лінії фронту розширюється, бо відстань до 15-30 км не є перешкодою для нанесення ударів важкою артилерією, системи РСЗВ можуть завдавати ударів до 70 км і більше, а балістичні та крилаті ракети взагалі мають необмежений радіус дії (за масштабами України), актуальним стає явище акустичного терору.

Термін «акустичне насильство» в Україні ввела організація Інформаційний центр «Майдан Моніторинг» (центральний офіс знаходиться у м. Харкові) з ініціативи Віктора Пушкаря, кандидата психологічних наук, сертифікованого психолога-акустика у 2016 р. [1]. Сьогодні ми говоримо про акустичний терор як різновид терористичних дій в класичному розуміння терміна «терор». Має місце масоване залякування населення через ескалацію вибухів й інших звуків війни з метою вплинути на колективну свідомість і далі ланцюгово – на політичні рішення уряду або військово-політичного керівництва країни. Об'єктом акустичного терору є міська громада. Наразі ми досліджували це явище на прикладі м. Харкова та його цивільних мешканців, які з різних причин залишилися в місті. Харків – це прифронтове місто, яке ворог мав змогу обстрілювати всіма видами артилерійських систем, наносити бомбові удари літаками, обстрілювати крилатими і балістичними ракетами з території російської федерації, починаючи з ночі проти 24 лютого й усі наступні місяці поспіль безперервно.

Мета статті – розкрити специфіки акустичного терору проти цивільного населення в межах масштабної конвенційної війни.

Який сенс у регулярних кожно-добових обстрілах мирного міста і цивільного населення? Очевидно, російське керівництво не полишає надій на окупацію важливішого міста України й через обстріли показує свої військові пріоритети. Проте військового значення обстріли практично не мають. Військова інфраструктура Збройних сил України знаходиться поза містом, і ворог не може цього

не знати. У самому місті немає укріплень та розташування військових частин, де б залишався особовий склад і техніка. Жодного складу з боєзапасом у межах міста вражено не було, бо таке не можна приховати через детонацію вибухових пристроїв, яка триває кілька годин або дів'ять годин. Натомість було зруйновано сотні будинків, тисячі об'єктів цивільної інфраструктури отримали різноманітні ушкодження, загинуло більше як 1 000 мирних громадян [2]. Тут реалізується певний план ворога, який полягає в систематичному тероризуванні цивільного населення, можливо, у надії, що відчуття жаху й безвиході штовхне людей до антиурядових дій, змусить місцеві влади або стати на шлях колаборації, або почати тиснути на Київ, аби погодитися на капітуляцію. У структурі терористичних обстрілів міста найбільш масовим ефектом став не візуальний, а акустичний спосіб впливу на цивільне населення. Він досі спеціально не досліджувався, але явище містить реальну й наукову проблему.

До великої війни з Росією ми звертали увагу на те, що звукове насильство є складовою психологічного насильства і різновидом агресивних соціальних комунікацій. Така практика є характерною для рашизму і повсякденних практик росіян. У побуті для росіян характерною манерою є звукові ефекти, аби звернути на себе увагу, донести власну думку чи заподіяти шкоду іншим. Шумливе поведіння, голосна музика – невід'ємна частина агресивної поведінки, яка в купі з алкоголізмом вкарбовувала пам'ятний образ росіян для тих, хто з ними стикався, наприклад, на закордонних курортах. Звертаємо увагу на те, що російська пропаганда в звукових мас-медіа базується на агресивній манері поведінки й обов'язковій

какофонії голосів, тобто є відчутне намагання через силу голосу й тембр тиснути на опонента. Такий стиль став невід'ємною частиною політичних шоу, які розігруються на державних каналах російського телебачення. Очевидно, режисери і фігуранти шоу беруть до уваги менталітет телеаудиторії – звичайна мова без крику й істерики не буде вважатися достатньо аргументованою в широких проша-рках глядачів. Саме такий стиль поведінки та висловлювань був завжди притаманний між особовим стосункам у радянських збройних силах і в місцях позбавлення волі, де соціальний статус мав бути завойований чи підтверджений гучним голосом, істеричними тирадами, посиленням звуку до крещендо. Тільки найвищі авторитети військові або кримінальні користувалися правом на тихий і зловтішний голос, бо всі довкола мали стихати і вловлювати кожне слово й інтонацію того, від кого залежиш.

Російська практика звукового насильства проникала і в українське русифіковане середовище великих міст. Масова російська культура запліднювала українське суспільство в умовах, коли інформаційні й культурні кордони були доволі слабкі. З цим потрібно було щось робити. Перший позитивний крок – це норма й громадська думка. Важливо було встановити певні норми акустичного існування в громадах, містах, багатоквартирних будинках, на транспортні і в містах відпочинку. Якщо є норма і розуміння її в широких верствах населення, то, відповідно, можна визначити девіацію й девіантів. Зважаючи на ці міркування, було підготовлено концептуальний документ: «Рамкова стратегія інформаційної та комунікативної безпеки України» (2016 р.). У документі згадувалася і війна: *«Запропоновані заходи можуть бути використані для*

зменшення психологічного впливу війни та допомоги жертвам війни» [3]. Невелика частина наших ідей у вигляді рекомендацій були втілені в практиці законодавчої роботи, зокрема, у законопроекті про акустичне насильство, який внесений, але не ухвалений у 2020 році. Проте деякі положення щодо акустичного насилля в автомобільному транспорті враховані в законі, що затверджений Верховною Радою у червні 2022 року [4].

Акустичний терор можна визначити як цілеспрямоване конструювання звукових хвиль, які діють свавільно і проти волі людини, викликають різноманітні шкідливі наслідки в широкому діапазоні, а також здатні впливати на стан колективної свідомості. Звуки війни – це не тільки вибухи, канонада, але й сирени. Вони завжди були невід’ємною частиною громадянської оборони. Хоча їх ефективність значно впала порівняно з Другою світовою війною. Звукові сигнали мали на меті попереджати громадян про приліт бомбардувальників, і цивільні з урахуванням відносно невеликої швидкості літаків мали кілька хвилин, або аби спустися до бомбосховища. Сучасна ракета може прилетіти до Харкова за 1 хвилину після старту, якщо вона запущена з установки в Білгородській області. Доволі часто сирена включається вже після перших вибухів. Різкий тривожний звук сирени сам собою має властивість посилювати психологічну напругу і його також треба віднести до звуків війни.

Цивільні під обстрілами вчать розрізняти звуки війни. Перший важливий навик – уміти диференціювати «виходи» і «приходи», бо одночасно завдає ударів не тільки ворог, але може працювати ПВО і вестися контрбатарейна боротьба. Природно, що власні гарматні системи

розташовані ближче до міської межі, ніж установки ворога, їх роботу чують містяни. Громадяни з військовою підготовкою або спостережливі особи можуть розрізняти тип снарядів або бомб, у т.ч. снаряди РСЗВО, важкі удари крилатих або балістичних ракет, вибухи касетних боєприпасів тощо. Але навички звукового аналізу не додають великих переваг для беззахисних цивільних, тому на практиці спрацьовує принцип «руської рулетки» – прилетить / не прилетить. Цілі ворога, координати, за якими він працює, нікому не відомі, але звуки війни односторонньо напружують і мають різноманітні наслідки психологічного й психічного характеру. Паузи поміж обстрілами є також промовистими. Тож можемо зробити припущення, що жителі прифронтових населених пунктів, які постійно під прицілом ворога, перебувають у стані хронічного стресу. Короткі проміжки часу, у кілька годин поміж «приходами», не є тим терміном, коли організм здатен відновитися. У спокійні години індивід підсвідомо очікує нових ударів, це перешкоджає повній релаксації. Також у ці години багато хто шукає інформацію в Інтернеті, обдзвонює друзів й родичів, аби дізнатися про наслідки останнього удару. А це не сприяє відпочинку нервовій системі.

Тема впливу звуку на людину актуалізувалася у зв'язку з розробкою звукової зброї [5]. Ще в Другу світову війну робилися спроби психологічно впливати на противника і цивільне населення, коли з літаків скидалися порожні продірявлені діжки або залізничні рейки. Так, зокрема, робили спеціалісти Люфтваффе в дні варшавського повстання. До авіабомб також чіплялися невеликі при-

строї, аби посилити звук падіння й зробити його нестерпним. Восени 2005 р. армія Ізраїлю у відповідь на запуски ракет з палестинського боку почала «навчальні польоти» над сектором Газа. Реактивні винищувачі робили прольоти на малій висоті над дахами будинків, аби створити ефект акустичного удару. Люди на землі чули звуки вибухів і в них виникало враження, що поруч розірвалася бомба. Авіарейди провокували панічні напади, безсонницю, депресії, судоми й нудоту. Це викликало протести правозахисних організацій і розгляди їх подання у Верховному Суді Ізраїлю [6]. В останні роки створено зразки нелетальної зброї, які можуть використовувати поліцейські і в цілях боротьби з терористами. Популярністю користуються звукові гармати фірми LRAD, Long Range Acoustic Device, яка поставляє свою продукцію до 70 країн світу. Вона пропонує гармати, що здатні відлякувати людей за допомоги неприємного різкого потужного звуку (до 150 децибел). Військові і поліція вважають гармату ефективною, коли потрібно розігнати натовп, обезпечити блокпост тощо. Такими системами споряджають військові і туристичні кораблі. Був епізод, коли звукову гармату застосували проти сомалійських піратів [7]. Відомим є випадок міжнародного скандалу, коли 2017 р. співробітники американської амбасаді почали скаржитися на втрату слуху. Американські спеціалісти підозрювали звукову атаку з використанням діапазону частот, які не чує людина. Проте нічого не було доведеним офіційно. Відомо, що у військових лабораторіях уже давно ведуться роботи по створенню й удосконаленню звукової зброї [8].

На разі мова йде про акустичну зброю іншого характеру – побічну звукову дію вибухових зарядів. Проте, з огляду на характер обстрілів і неясну мету бомбардувань, може виникнути враження, що звуковий терор є усвідомленою та прорахованою тактикою. Не виключено, що паралельно з військовими працюють і представники так званої військової науки, які збирають відповідні дані, роблять спостереження, а можливо, і вносять корективи у спосіб і періодичність обстрілів. Звуковий вплив визначається кількома факторами: гучністю, близькістю вибуху до людини, частотою й часом обстрілів. Розглянемо ці фактори більш докладно.

Звукова хвиля справляє сильне психофізіологічне ураження, що може супроводжуватися психомоторними реакціями на рефлекторному рівні (некеровані рухи, збільшення частоти серцебиття та дихання). У такому стані людина може втрачати координацію в просторі, починати хаотично діяти. Спостерігачі зазначають, що відбувається дезорієнтація і неправильне визначення епіцентру вибуху. Обстріл касетними снарядами створюють особливо оманливу звукову картину, коли людина плутає, звідки йде звук удару, і були випадки, коли люди під обстрілом намагалися бігти не від епіцентру, а навпаки. Міський ландшафт заплутує акустичну картину так, що людям часто важко визначити напрям, звідки йде звук, і вони не розуміють, куди і як ховатися. Подібні ефекти помітні в приміщеннях з поганою звукоізоляцією, якими є більшість житлових приміщень у місті.

Юрген Альтман, фізик з технічного університету Дортмунду, пише, що звук гучністю більш ніж 200 децибе-

лів викликає розрив легень і смерть. Хвилі такої сили, тобто ударні імпульси, виникають у результаті розриву снаряду. Якщо 185 дб. – лопаються барабанні перетинки, 140 – призводять до тимчасової втрати слуху. Для нелетальної зброї він пропонує гучність не більше 120 децибелів [9]. Є залежність між інтенсивністю впливу і частотою звукових коливань. Сильні хвилі викликають внутрішні резонанси, які можуть бути згубними для людини. На низьких частотах резонанси можуть викликати крововиливи та спазми; у діапазоні середніх частот – нервові збудження, травми тканин і перегрів внутрішніх органів; при впливі ультразвукових хвиль можуть виникнути високі температури, опіки тканин та зневоднення. Усе залежить від відстані. При вибуху заряду в 1 кг тротилу (на Харків у тому числі скидали бомби у 250 і 500 кг тротилу) на відстані до 200 м виникає біль у вухах, а летальний наслідок виникає в радіусі кількох метрів [10]. Акустичний терор впливає не тільки людей, а й на тварин. Від звуків вибухів вмирають голуби та інші птахи. Вони падають на землю від розриву серця. Цей факт відомий ще з часів Першої світової війни, коли через це припинили використовувати голубів для поштової справи. Від акустичного впливу вибухів вмирають коти і собаки.

Нічні обстріли – це окрема історія. Ворог, очевидно, певним чином експериментував, коли в червні три тижні поспіль починав обстріли в проміжку 23.00 – 00 годин, а потім переносив час «екзекуції» на четверту ранку. Потім тактика змінилася й ракетні удари відбувалися о 1-й, або о 4-й, чи о 2-й годині ночі, тобто військові рф перейшли до т. зв. «плаваючого графіку». Ці удари є повідомленням від рф мешканцям Харкова: «Ви будете спати тоді, коли

ми дозволимо». Тож переконуємося, що нічні ракетні удари мають на меті не лише руйнування, а й психологічний терор через відсутність нормального сну для людей. Вибух уночі чує все місто та частина передмість. І проникнення звуку, коли відсутні інші звуки міського шуму, є помітно більшим. Ось як описує нічні удари харківська журналістка Ганна Гін: *«Щоночі. На Харків та область із Белгорода випускають величезні смертоносні ракети С-300. Останніми днями летить відразу по вісім штук, приблизно о 4.00. Пам'ятаєте цей жахливий підлітковий рух «синій кит», або розбуди мене о 4.20, де дітей залякували й доводили до суїциду? Як тоді писали психологи, час вибрано невипадково. Якась важлива фаза сну в цей час. Якщо будити людину на початку 5.00, вона стає розгубленою, стомленою, знесиленою, позбавленою енергії на цілий день. А якщо її будити надзвичайно потужними вибухами? Вони пронизують тіло такою страшною вібрацією, що не можна не прокинутися. Навіть якщо ти лягав під пігулками чи алкоголем. Завжди відчуття, що гахнуло десь поряд. Діти в сусідній квартирі починають плакати, собаки та кішки метушитися, мій птах затято б'є крилами. Місто прокидається. Нажаханим [11].*

Проте абсолютна більшість містян не потрапляє в епіцентри вибухів. За пів року від артилерійського вогню і під завалами загинуло близько 1 000 осіб. Якщо додати поранених і контужених, то їх кількість все ж не вийде за межі 1 %. Однак 100 % тих, хто залишився в місті, страждають від звуку вибухів та сирен, якої б сили вони не були. Обстріли вселяють відчуття жаху і синдром обстрілу. Виникають фаталістичні настрої, які додаються до різ-

них порушень нервового і психіатричного характеру. Саме такий вплив, мабуть, був провідним мотивом для втечі з міста сотень тисяч харків'ян.

Отже, узагальнимо шкоду здоров'ю та соціальні наслідки, яку завдають акустичні впливи:

1) Різке зниження чутливості слуху. Трапляється внаслідок разового враження слухового аналізатора відносно коротким звуком високої інтенсивності, умовно імпульсом, від 140 dBA. Сюди відносяться, у тому числі, і вибухи боєприпасів. Технічна проблема, яку ми маємо з оцінкою шкоди від вибухів, полягає в тому, що вона потребує спеціальної вимірювальної техніки. Лише деякі шумоміри достатньо точно фіксують пік акустичного імпульсу; відповідно, вони коштують дорожче за стандартні, і їх використання потребує глибших спеціальних знань [12].

2) Поступове зниження чутливості слуху. Трапляється внаслідок тривалого впливу звукового сигналу з відносно постійними (стаціонарними) параметрами. Сюди належать виробничі, транспортні й побутові шуми з рівнем вище за 85 dBA. Деякі джерела зазначають цифру у 79 dBA, як поріг акустичного рефлексу [13]. Але ми дотримуємось значення, прийнятого в стандартах США, що стосуються захисту слуху військовослужбовців [14]. Напевне, слух цивільних під час бойових дій має бути захищений не менше. Це також має відношення і до звукових та аудіовізуальних продуктів, оскільки ми оцінюємо саме потенційну шкоду: будь-який небажаний для споживача медійний продукт також вважається шумом. Якщо говорити про інформаційну війну, то атака звуком – теж її складова.

Сумарне навантаження на слух від імпульсних і стаціонарних сигналів розраховується додаванням цих навантажень із поправочними коефіцієнтами. Якщо навантаження перевищує припустимі рівні, виникнення проблем зі слухом є високоймовірним. Для їх уникнення рекомендується застосування засобів індивідуального захисту. Для захисту вушного апарату можуть бути використані різні аптекарські чи саморобні «затички». Вони можуть зменшити силу звуку на 15-45 дБ на частотах близьких до 500 Гц і вище. При більш низьких частотах навушники не такі ефективні.

3) Підвищення рівня тривожності або інші невротичні явища. Такі наслідки можуть наступати при тривалому фоновому споживанні звукових програм із рівнями близько 70 dBA, наприклад, постійно включений на кухні телевізор або приймач. Ці впливи є менш вивченими; однак існує ряд практично перевірюваних версій щодо їх шкідливості [15]. Отже, якщо вибухи та інші звуки війни створюють рівні нижче за пороги акустичного рефлексу, то вони не спричиняють негативного впливу на слуховий апарат, але їх тривалий вплив завдає шкоди за посередництвом психологічних чинників.

4) На соціальному рівні агресор за допомогою вибухів позначає свою присутність, що функціонально нагадує територіальну поведінку тварин. «Ми поряд, не забувайте про це».

5) Зміна соціальної поведінки, способу життя, перебування в бомбосховищах або втеча і перехід до категорії внутрішньо переміщених осіб.

Наш аналіз постійного акустичного терору в Харкові показав, що для безпеки міста треба створювати звукову

карту, яка б містила індекси звукових ударів. І не тільки для Харкова, а і всіх міст України, які можуть бути постійними цілями ударів з повітря рф. Така карта має бути корисною і для рятувальників, і пожежників, і слідчих органів, і для протиповітряної оборони. Створення такої системи є складною задачею, яка потребує міждисциплінарного підходу і співпраці різних агентів безпеки в місті і навколо нього.

Приблизна оцінка рівнів звуку та їх фіксація, що дасть нам відносно цілісну картину враження міста шумом від обстрілів, можлива навіть за допомогою безкоштовних програм, встановлених на смартфон. Однак зауважимо, що така індикативна оцінка матиме велику похибку й, на нашу думку, не може бути визнаною як доказ в судовому процесі. Існують професійні системи моніторингу рівнів звуку, які виробляються в Бельгії і США. Однак, такі системи є дорогими, їх конфігурацію треба підбирати під індивідуальну задачу, і вони потребують експлуатації спеціально підготовленим персоналом. Також потрібна додаткова консультація щодо оформлення показників цієї системи як доказів у судовому процесі.

Висновки. Війна великої інтенсивності в умовах урбанізованого середовища, де сконцентровані сотні тисяч або мільйони осіб, дає можливість ворогу використовувати акустичний терор, який є особливою формою звукового насильства і зброєю ураження цивільного населення. Акустичний терор здійснюється завдяки систематичним обстрілам міської агломерації всіма доступними видами артилерійської й ракетної зброї, у т.ч. і з великих дивізіонів. Акустичний терор має різнопланові негативні наслідки для здоров'я й психічного стану людини. Він

провокує панічні настрої й спричиняє втечу з місця проживання, що може викликати в перші дні навали «цунамі біженців». Є проблема з фактологічним і юридичним доведенням акустичного терору як військового злочину в перспективі міжнародного кримінального суду над воєнними злочинцями, що розв'язали війну та впроваджували тактику звукового насильства.

Список використаних джерел:

1. Акустичний терор рф. *Сайт Майдан*. URL : <https://maidan.org.ua/2022/07/akustychnyu-teror-rf>.
2. Названо кількість жертв війни у Харківській області. *УНІАН*. 08.08.22. URL : <https://www.unian.ua/war/nazvano-killkist-zhertv-viyni-u-harkivskiy-oblasti-novini-harkova-11933274.html>.
3. Рамкова стратегія інформаційної та комунікативної безпеки України. *Сайт Майдан*. 09-05-2016. URL : <https://maidan.org.ua/2016/05/infostrategy2016/>.
4. Верховна Рада України, офіційний сайт. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо підтримки національного музичного продукту та обмеження публічного використання музичного продукту держави-агресора. Включено до порядку денного: 2292-IX від 19.06.2022. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7273-%D0%B4&skl=10. (дата звернення: 25.07.2022)
5. Steve Goodman (2012). *Sonic Warfare: Sound, Affect, and the Ecology of Fear*. MIT Press, 270 p. URL : https://www.researchgate.net/publication/284597358_Sonic_Warfare_Sound_Affect_and_the_Ecology_of_Fear_Steve_Goodman.

6. Palestinians hit by sonic boom air raids (2005). *The Guardian*. URL : <https://www.theguardian.com/world/2005/nov/03/israel>.

7. Juliette Volcler (2013). Extremely Loud: Sound as a Weapon Hardcover. *The New Press*. 259 p. URL : <https://ru.scribd.com/book/418600133/Extremely-Loud-Sound-as-a-Weapon>.

8. Подшибякина А. Звук как оружие. URL : <https://knife.media/sound-weapon/>.

9. Jürgen Altmann (2001). Acoustic Weapons – A Prospective Assessment. *Science & Global Security*, Volume 9, pp 165-234. URL : <https://scienceandglobalsecurity.org/archive/sgs09altmann.pdf>.

10. Головки В. (2022). Звуковое оружие. URL : <https://naukatehnika.com/zvukovoe-oruzhie.html>.

11. Гін А. Щоденник війни харків'янки. *Гордон*. URL: <https://gordonua.com/ukr/publications/shchodennik-vyni-harkvyanki-gin-1621199.html>.

12. Nakashima, Ann; Farinaccio, Rocco. Review of Weapon Noise Measurement and Damage Risk Criteria: Considerations for Auditory Protection and Performance. *Military Medicine*, 180, 4:402, 2015.

13. Moroz, Boris. Study of the dynamic characteristics of the acoustic impedance of the human middle ear in normal and pathological conditions. *Candidate of Medicine thesis*, Kyiv, 1978.

14. Department of Defence Design Criteria Standard Noise Limits, USA, MIL-STD-1474E, 15 April 2015. URL : <http://www.everyspec.com>. (дата звернення: 25.07.2022)

15. Малишева Ольга. «І хутко влив до вух його отруту...» *Сайт Майдан*. 24-06-2014. URL : <https://maidan.org.ua/2014/06/olha-malysheva-i-hutko-vlyv-do-vuh-johootru tu/>.

Rushchenko I, Zubar N. Acoustic terror against civil population during full-scale war: problem statement

The article substantiates a new type of acoustic violence - acoustic terror, which the residents of front-line settlements have been experiencing during the full-scale war of Russia against Ukraine. Acoustic terror can be defined as the purposeful construction of sound waves that act arbitrarily and against a person's will, cause a wide range of harmful consequences, and are also capable of influencing the state of collective consciousness. The negative consequences of acoustic terror include: 1) a sharp decrease in hearing sensitivity after a sound impact; 2) a gradual decrease in hearing sensitivity as a result of systematic exposure to sound waves; 3) an increased level of anxiety or other neurotic phenomena, for example, insomnia, depression, etc.; 4) psychological pressure with a constant reminder of the war and the presence of the enemy nearby; 5) change of behavior, lifestyle, need to stay in bomb shelters; decision to run away from the front-line and to become an internally displaced person or refugee. Sound effects are determined by several variables: the strength of the sound impact, the distance from the epicenter of the explosion, the frequency of explosions, the time of day when the bombs, rockets and shells are struck.

Night strikes are singled out, which can be considered as certain experiments, because they were applied at certain

time intervals, which changed according to a certain algorithm. Finally, the article proposes to create a sound map of the city during hostilities, which can be used by rescue services, firefighters, investigators, etc.

However, the question of the evidence base of acoustic terror as part of war crimes for bringing the aggressors to the international criminal court remains open.

Keywords: acoustic terror, acoustic violence, Russian-Ukrainian war, Kharkiv city, night shelling, sound map of the city.

УДК: 343.3.7

Тимофєєва Л. Ю.,

кандидат юридичних наук, доцент

Національного університету

«Одеська юридична академія», адвокат

(м. Одеса, Україна)

e-mail: L.ju.t@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6968-6587>

ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглянуто питання воєнних злочинів російської федерації на території України. Міжнародним співтовариством прийнято достатньо багато документів, які спрямовані на охорону загальнолюдських цінностей та прав людини. Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. передбачає злочини проти людяності, воєнні злочини, злочини проти агресії. Під час попереднього розгляду ситуації в Україні Офіс прокурора Міжнародного кримінального суду знайшов розумні підстави вважати, що в Україні були вчинені злочини, що підлягають юрисдикції Суду, і визначив потенційні справи, які були б прийнятними до розгляду Суду. Можливо, це час коли необхідно ратифікувати Римський статут якомога скоріше.

Ключові слова: воєнні злочини, Римський Статут, згвалтування під час війни, права людини, воєнний режим, поводження з військовополоненими.

© Тимофєєва Л. Ю., 2023

Незважаючи на Мінські домовленості, російська федерація 24 лютого 2022 року вторглась на територію України та розпочала воєнні дії щодо її окупації. У результаті, згідно з інформацією управління Верховного комісара ООН із прав людини, втрати серед цивільних осіб з 24 лютого 2022 року, коли росія розпочала війну проти України, до 24:00 12 березня 2022 року склали 1 663 цивільних, зокрема 596 загиблих.

Окремі аспекти проблематики воєнних злочинів досліджені багатьма вченими та науковцями, зокрема: М. М. Гнатівським, Н. А. Зелінською, Т. Р. Коротким, М. П. Куцевичем, Є. С. Логвіненко, В. О. Мироною, М. І. Пашковським, М. В. Піддубною, В. М. Репецьким, В. О. Туляковим, М. І. Хавронюком та ін. Водночас, враховуючи події, які відбуваються в Україні, вказана проблематика продовжує бути актуальною.

Постає питання кваліфікації злочинів в умовах воєнного стану. По-перше, слід відмежовувати воєнні та військові злочини, а також злочини, вчинені в умовах воєнного стану. Згідно до ст. 401 КК, військовими кримінальними правопорушеннями визнаються передбачені КК кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів.

Міжнародним співтовариством прийнято достатньо багато документів, які спрямовані на охорону загальнолюдських цінностей та прав людини. Зокрема, в Конвенції захисту прав людини та основоположних свобод 1950 р. передбачені основні права та свободи людини. Країни, які ратифікували Конвенцію погодились, що ці права та свободи

є спільними для всіх людей та їх порушення недопустимо, крім випадків передбачених законом. Вона прийнята саме для того, щоб після II Світової війни акцентувати увагу на тому, що є важливим для всього цивілізованого світу та протидіяти порушенню цих фундаментальних прав.

Поняття воєнних злочинів визначено міжнародними договорами, зокрема Римським статутом Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. (далі – Римський статут). Тобто воєнні злочини стосуються не тільки окремої держави, а всього міжнародного правопорядку.

Відповідно до ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. *воєнні злочини*, окрім іншого, означають: і) умисні напади на цивільне населення як таке або окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях; v) напад на незахищені та невійськові цілі міста, села, житла чи будівлі або їх обстріл із застосуванням будь-яких коштів; ix) умисне завдання ударів по будинках, призначених для цілей релігії, освіти, мистецтва, науки або благодійності, історичним пам'ятникам, госпіталям та місцям зосередження хворих і поранених, за умови, що вони не є військовими цілями. Зокрема, такі дії вчиняються в Україні. Удари спрямовуються на житлові багатопверхові будинки, гине мирне населення, зокрема діти та жінки. І це не вичерпний перелік того, що РФ вчиняє проти мирного населення.

Україна досі не ратифікувала Римський статут. Хоча питання постало досить давно, принаймні з 2014 воно звучить достатньо гостро. Під час попереднього розгляду ситуації в Україні Офіс прокурора Міжнародного кримінального суду (МКС) знайшов розумні підстави вважати, що в Україні були вчинені злочини, що підлягають юрисдикції

Суду, і визначив потенційні справи, які були б прийнятними до розгляду Суду [1]. 7 березня 2022 р. почались публічні слухання цієї справи в Міжнародному суді справедливості (м. Гаага).

16 березня 2022 р. оголошено наказ Міжнародного Суду ООН у спорі щодо тлумачення Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. По-перше, рф відмовлено в закритті справи, справа буде розглянута по суті; збройний напад не може обумовлюватись та виправдовуватись звинуваченнями жертви агресії в геноциді; Судом не встановлено жодних доказів на підтвердження тверджень рф про геноцид на території України. Суд наказує рф виконати такі тимчасові заходи: негайно зупинити військові операції, розпочаті 24.02.2022 на території України; забезпечити, щоб будь-які військові чи будь-які інші організації чи особи, які перебувають під російським контролем, не продовжували військові операції. Суд одноголосно наказує обом сторонам утриматися від дій, що погіршують ситуацію [2].

13 квітня 2022 р. прокурор МКС відвідав м. Буча як місце вчинення воєнних злочинів. Однак уряд рф продовжує наполягати, що всі трупи в Бучі є інсценуванням США, ніби Дж. Оруел роман «1984» писав про рф. Зокрема, про Міністерство правди, яке займається брехнею та маніпуляціями з інформацією, Міністерство любові, яке займається катуваннями, Міністерство миру, яке займається війною, поліцію думок, яка не припускає можливості думати, а будь-яку альтернативну думку, чи аналітику, чи почуття вважає злочином...

Активні бойові дії тривають, зокрема в Києві, Харкові, Луганську, Донецьку, Херсоні, Маріуполі, Миколаєві, Мелітополі. Усе більше ударів по мирних населених пунктах, зокрема у Вінниці (14.07.2022 – готель у центрі міста), Краматорську (8.04.2022 – залізничний вокзал), Кременчузі (торговий центр), Одесі (23 квітня 2022 р. – житловий будинок у місті, 1.07.2022 – житловий будинок та база відпочинку у Сергіївці, Одеська обл.), 15.11.22 по всій Україні та ін. Удари спрямовуються на житлові багатоповерхові будинки, гине мирне населення, зокрема діти та жінки. Восени 2022 р. збільшилися удари по інфраструктурі та енергооб'єктах зокрема. Люди не можуть приготувати їжу, нормально працювати, вони залишилися без опалення та води. Також досить не значна частина людей можуть дозволити собі генератори. Це не вичерпний перелік того, що РФ вчиняє проти мирного населення. Це те, що Римський статут називає воєнними злочинами. Тож усе більше країн світу ідентифікують росію як державу-терориста через такі дії.

У Преамбулі IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї (Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року, Гаага; дата набрання чинності для України – 24.08.1991) зазначено що, разом із пошуком засобів для збереження миру та запобігання збройним конфліктам між народами, необхідно також мати на увазі й той випадок, коли доведеться взятися за зброю через події, запобігти яким, незважаючи на всі зусилля, виявилось неможливо; бажаючи і в цьому крайньому випадку служити справі гуманізму та вимогам цивілізації, що постійно розвиваються. Доки не буде виданий більш повний звід законів війни, Високі Договірні Сторони

вважають за доцільне заявити, що у випадках, не передбачених схваленими ними правилами, місцеві жителі та воюючі сторони залишаються під захистом і верховенством принципів права народів, оскільки вони впливають зі встановлених між цивілізованими народами звичаїв, із принципів гуманності та вимог суспільної свідомості. Відповідно до статті й цієї Конвенції Договірні, держави видають своїм сухопутним військам накази, які відповідають Положенню про закони і звичаї війни на суходолі й додаються до цієї Конвенції. Згідно зі статтею 3 Конвенції, воююча сторона, яка порушує норми зазначеного Положення, підлягає відповідальності у формі відшкодування збитків, якщо для цього є підстави. Тобто, держави усвідомлюють те, що війни зупинити взагалі неможливо, але можна хоча б домовитися про звичаї, які можуть зберегти життя цивільним особам, і поставити воюючі сторони у більш-менш зрозумілі рамки. Тому жодна особа не має права на вчинення злочинів, що належать до юрисдикції Міжнародного кримінального суду, у тому числі й Україна (та громадяни цієї держави), на території якої відбуваються ці жахливі події.

Українці часто демонструють невдоволення щодо гуманного відношення з полоненими, щодо їх годування, дотримання гігієнічних норм, забезпечення необхідним одягом та ліками. Тому якщо ми будемо поводитись із військовополоненими жорстоко, з нашої сторони також буде порушення міжнародних норм, зокрема ратифікованої Україною Женевської конвенції.

Відповідно до ст. 3 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 р. з особами, які не беруть активної участі у воєнних діях, зокрема з

тими особами зі складу збройних сил, які склали зброю, а також тими, які припинили участь у воєнних діях у зв'язку з хворобою, пораненням, триманням під арештом чи з будь-якої іншої причини, поводяться за будь-яких обставин гуманно, без будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, релігії чи вірування, статі, походження чи майнового становища чи будь-якими іншими аналогічними критеріями. Із цією метою заборонено вчиняти стосовно зазначених осіб насилля над життям та особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури; наругу над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження.

Крадіжка та мародерство. У багатьох інтернет-джерелах та пресі крадіжки під час війни висвітлюються як «мародерство». Про нього зазначено в ст. 432 КК. Вона передбачає викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених. Якщо це не пов'язано з полем бою, то викрадення розглядається як правопорушення проти власності.

Згідно із Законом «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» № 2117-ІХ від 03.03.2022 р., до деяких статей КК внесено кваліфікуючі ознаки «в умовах воєнного або надзвичайного стану». Це, зокрема, стосується вчинення крадіжок (ч. 4 ст. 185 КК), грабежів (ч. 4 ст. 186 КК), вчинення розбою (ч. 4 ст. 187 КК), вимагання (ч. 4 ст. 189 КК), вчинення привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ч. 4 ст. 191 КК) та ін.

Це суперечить назві закону «щодо посилення відповідальності за мародерство», адже в ньому йдеться не тільки

про мародерство, а також про звичайні кримінальні правопорушення проти власності, але «в умовах воєнного або надзвичайного стану». До статті 432 КК також були внесені зміни, пов'язані із підвищенням відповідальності. До зазначених змін санкцією цієї статті було передбачено відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від 3 до 10 років, а після змін – від 5 до 10 років.

Згвалтування. Хоча згвалтування є одним із найпоширеніших військових злочинів, воно рідко розглядається міжнародними судами. Після багатьох років роботи організації в Сполучених Штатах косівці, які пережили сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, яке сталося під час війни в Косові 1998–1999 років, тепер тиснуть на президента США Джо Байдена, щоб він домагався відшкодування та відповідальності від уряду Сербії. Під час конфлікту сербськими солдатами та поліцейськими було здійснено близько 2 000 згвалтувань косівських жінок, але на сьогодні лише одного з них було притягнуто до відповідальності, і зараз воно розглядається в апеляції [4]. Розгляд згвалтування в контексті геноциду під час війни пов'язаний із відбиттям у жінок бажання розмножуватися в майбутньому. Незважаючи на те, що сексуальні насильства були добре задокументовані, однак Міжнародним кримінальним трибуналом з колишньої Югославії (МТКЮ) лише шістьох чоловіків визнали винними в злочинах, скоєних під час війни в Косові.

Першим міжнародним договором, який неявно забороняв сексуальне насильство, була Гаазька конвенція 1907 року. Статут Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (1993 р.) включав згвалтування як злочин проти людства поряд з іншими злочинами, такими

як катування та знищення, коли вони вчинені під час збройного конфлікту та спрямовані проти цивільного населення. У 2001 році МТКЮ став першим міжнародним судом, який визнав обвинуваченого винним у зґвалтуванні як злочині проти людства. Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді (МКТР, 1994) також визнав зґвалтування військовим злочином і злочином проти людства. Римський статут Міжнародного кримінального суду, що діє з липня 2002 року, включає зґвалтування, сексуальне рабство, примусову проституцію, примусову вагітність, примусову стерилізацію або «будь-яку іншу форму сексуального насильства порівнянної тяжкості» як злочин проти людства, якщо це скоєно масово або систематично.

Позитивно, що таке положення передбачено в п. 6 ст. 11.4.5. проекту Нового КК України (текст станом на 18.05.2022 р.) [3]. Зокрема, особа, яка на виконання політики сторони збройного конфлікту, яка передбачала широкомасштабне або системне порушення норм міжнародного гуманітарного права, серйозно порушила такі норми, що застосовуються як в міжнародних збройних конфліктах, так і в збройних конфліктах неміжнародного характеру: 1) катувала людину чи здійснила інше нелюдське поводження щодо неї, 2) заподіяла тяжке насильство щодо людини, 6) зґвалтувала, звернула в сексуальне рабство, примусила до проституції, примусової вагітності, примусової стерилізації чи іншої форми сексуального насильства, що становить серйозне порушення статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій.

Зґвалтування, вчинені під час війни, часто мають на меті тероризувати населення, руйнувати сім'ї, знищувати

громади та, у деяких випадках, змінити етнічний склад наступного покоління. Іноді він також використовується для навмисного інфікування ВІЛ-інфікованих жінок або для того, щоб жінки з цільової спільноти були нездатними народжувати дітей.

З початку збройної агресії росії проти України на «гарячу лінію» Уповноваженого з прав людини надходила інформація про вчинення російською федерацією насильницьких злочинів, у тому числі проти статевої свободи та статевої недоторканності особи [5]. У лютому 2022 року МКС оголосив, що розпочне розслідування ймовірних військових злочинів, у тому числі зґвалтування, скоєних в Україні з 2013 року. Уже надходили повідомлення про поновлення сексуальних насильств від початку повномасштабного російського вторгнення в країну минулого місяця.

Генеральний секретар Ради Європи М. П. Бурич напередодні Міжнародного жіночого дня розповіла про захист жінок і дівчат під час війни в Україні. Вона наголосила на тому, що, намагаючись уникнути конфліктів, жінки та дівчата стають ще більш вразливими, їм загрожує насильство, сексуальне насильство та зґвалтування. Конвенція Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок і домашнім насильством (Стамбульська конвенція) доповнює Женевську конвенцію про статус біженців 1951 року та вимагає від її 35 держав-учасниць розробити процедури прийому та служби підтримки шукачів притулку з урахуванням гендерної ознаки [6]. У цій ситуації потрібні життєздатні гуманітарні коридори, які необхідні для безпечного проходження тисяч переміщених осіб, які рятуються від смерті та руйнувань. В основному це жінки та діти. Також

уряд має зосередити свою увагу на впровадженні міжнародних стандартів у цій сфері [7].

Будь-які сенси в житті людини мають реалізуватись із додержанням принципу людяності, адже людяність є особливістю людини, яка відрізняє людину від тварин. На думку В. Франкла, здійснюючи сенс, людина реалізує сама себе. Здійснюючи же зміст, укладений у стражданнях, ми реалізуємо саме людське в людині. Там, де ми безпорадні й позбавлені надії, будучи не в змоззі змінити ситуацію, саме там ми покликані, відчуваємо необхідність змінитися. Людина завжди вирішує, чи хоче вона реалізувати певний сенс. Здійснення його завжди включає в себе прийняття рішення. Водночас В. Франкл зазначає, що людина – це істота, яка завжди може сказати «ні» своїм пристрастям і яка не має завжди говорити їм «так». Коли вона говорить їм «так», це відбувається завжди лише шляхом ідентифікації з ними [8, с. 13].

Дуже влучно про російсько-українську війну зазначив Н. Н. Талеб. Зараз є дві імперські моделі: або важка модель, як у Росії, або координація держав за зразком НАТО. Ця війна не тільки протиставляє собі Україну та Росію, це протистояння двох систем: однієї сучасної, децентралізованої та багатокефальної, іншої архаїчної, централізованої та автокефальної. Україна хоче належати до ліберальної системи: будучи слов'яномовною, як і Польща, вона хоче бути частиною Заходу [9].

Від початку повномасштабної війни РФ проти України зареєстровано 23 766 злочинів агресії та воєнних злочинів і 11 462 злочинів проти національної безпеки [10]. Це війна про ідентифікацію себе з певними цінностями.

Війна є високою ціною, але вона показує, чи готова людина переступити через «людські цінності» та вчинити злочин. Чи готова вона продавати гуманітарну допомогу своїм співвітчизникам, чи готова виманювати гроші під виглядом волонтерської діяльності, коригувати вогонь ворога та передавати йому інформацію. Кожна людина, суспільство в цілому, міжнародна спільнота можуть своїми діями реалізувати принципи та цінності, закладені в законодавство, зокрема європейське та міжнародне.

Висновки. Зґвалтування під час війни має розглядатись у контексті геноциду нації через відбиття в жінок бажання народжувати в майбутньому, наміро тероризувати населення, нищити громади та змінювати етнічний склад наступного покоління. Насильницькі статеві зносини під час війни також використовуються для навмисного зараження жінок ВІЛ або іншими небезпечними захворюваннями. Також це є тактичним заходом під час війни, яке спрямовується на досягнення цілей агресора. Ідеться не тільки про безпосереднє сексуальне насильство, а й про психологічне насильство дітей, на очах яких гвалтують їхніх батьків. Тому такі діяння слід кваліфікувати як злочини проти людства.

Список використаних джерел:

1. Заява Прокурора Міжнародного кримінального суду, пана Каріма А. А. Хана. 2 березня 2022 р. URL : <https://www.icc-cpi.int//Pages/item.aspx?name=2022-prosecutor-statement-referrals-ukraine&ln=Ukrainian>. (дата звернення: 26.07.2023)

2. Allegations of genocide under the Convention and punishment of the crime of genocide (Ukraine v. Russian Federa

tion). *International court of Justice*. 16 March 2022. URL : <https://icj-cij.org/public/files/case-related/182/182-20220316-ORD-01-00-EN.pdf>.

3. Проект тексту нового Кримінального кодексу України станом на 18.01.2022 р. *Сайт Робочої групи з питань розвитку кримінального права*. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>. (дата звернення: 26.07.2023)

4. Hikmet Karcic, Tanya L. Domi. We Need a Better Way to Prosecute Sexual Assault in Conflict. 2022. URL : <https://foreignpolicy.com/2022/03/09/rape-sexual-assault-war-crime-justice-kosovo>.

5. Мазуренко А., Кириленко О. Офіс омбудсмена отримував скарги про зґвалтування російськими окупантами. 18 березня 2022. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/18/7332611>.

6. War in Ukraine: protecting women and girls. Newsroom. 7 March, 2022. URL : <https://www.coe.int/en/web/portal/-/war-in-ukraine-protecting-women-and-girls>

7. Тимофєєва Л. Ю. Протидія злочинам проти людяності в 21 сторіччі. *Combating crimes against humanity in the 21st century. Journal «Science Rise: Juridical Science»*. No1(19) 2022. С. 30-36.

8. Frankl V. Man's Search For Meaning. / translator Ильзе Лаш. Ebury Press, 2008. 1946. 160 p.9. Taleb Nassim Nicholas. A Clash of Two Systems. Apr 19 2022. Published in INCERTO. URL : <https://medium.com/incerto/a-clash-of-two-systems-47009e9715e2>.

9. Перші справи про воєнні злочини РФ в Україні можуть розглянути у Гаазі вже взимку. *Урядовий кур'єр*. 23 липня 2022 р. URL : <https://ukurier.gov.ua/uk/news/pershi-spravi-pro-voenni-zlochini-rf-v-ukrayini-m>.

Timofieieva L. War crimes of the russian federation on the territory of Ukraine

The article is devoted to analyzing war crimes committed by the Russian Federation on the territory of Ukraine. The international community has adopted quite a number of documents aimed at protecting universal values and human rights. The Rome Statute of the International Criminal Court, dated July 17, 1998, provides for crimes against humanity, war crimes, and crimes against aggression. During the preliminary examination of the situation in Ukraine, the Office of the Prosecutor of the International Criminal Court found reasonable grounds to believe that crimes subject to the jurisdiction of the Court were committed in Ukraine and identified potential cases that would be admissible for consideration by the Court. The last but not the least, it is high time to ratify the Rome Statute.

Keywords: war crimes, Rome Statute, rape during war, human rights, military regime, treatment of prisoners of war.

МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ В КОНТЕКСТІ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

УДК: 342.2

Thomas F. Feltes,

Professor Dr. iur., M.A.

Faculty of Law, Ruhr University Bochum

(Bochum, Germany)

e-mail: Thomas.feltes@rub.de

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2830-9793>

THE ROLE AND FUNCTION OF THE COUNCIL OF EUROPE'S "ANTI-TORTURE COMMISSION" (CPT) IN INTERSTATE CONFLICTS AND WAR CRIMES

The CPT's task is to investigate human rights violations in states that have signed the *"European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment"* of 1989. The CPT visits facilities where people are held against their will (prisons, police custody, psychiatric wards, old people's homes, etc.). Russia has signed the European Convention on Human Rights, this signature is still valid in terms of Humanitarian State Law. Russia is still represented at the CPT and the representative of Russia attends the meetings. The CPT does not operate in war zones or areas which are disputed under international law (Northern Cyprus). Former war zones are only visited when warlike activities are no longer occurring. Moreover, visits only take place where the report of the visit can go to the government responsible for the area.

©Thomas F. Feltes, 2023

Keywords: Convention on Human Rights, torture, task and work of the Council of Europe's Anti-Torture Commission.

1. What is the CPT?

The CPT (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment) is an institution of the Council of Europe based in Strasbourg. The legal basis for its work is the "*European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*"¹.

It allows the CPT to visit (even unannounced) all places where people are held by authorities against their will. In addition to pre-trial detention and penal institutions, this includes police stations, police detention rooms, but also psychiatric wards and social care homes.

Each member state of the Council of Europe is represented by an expert in the CPT. This expert is elected by the Committee of Ministers of the Council of Europe on the proposal of the respective government. He is not bound by instructions, i.e. he is absolutely independent.

For **Ukraine**, Professor Dr *Mykola Gnatovskyy* was a member of the CPT from 2009 to 2021 and he also chaired the CPT as President from 2015 to 2021. Since June 2022, he is a Judge at the European Court of Human Rights.

His successor (elected until 2025) is *Dmytro Yagunov*, Attorney-at-law, Lecturer at the Donetsk National University.

---

¹ This convention is not to be confused with the United Nations Convention against Torture (CAT), even though the regulations are largely identical.

The representative of **Russia** is currently *Olga Noyanova*, Lawyer, former staff member of the Office of the High Commissioner for Human Rights in the Russian Federation. Her official term of office expires 19/12/2023.

2. The legal basis of the CPT's work

The legal basis for the CPT's work is the "*European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*" of 1989, which has currently (2022) been ratified by 47 states.

The Convention builds on Article 3 of the *European Convention on Human Rights* which states that no one shall be subjected to torture, inhuman or degrading treatment or punishment.

The CPT is not an investigative body or a court, but a preventive mechanism to protect people deprived of their liberty. The CPT thus complements the jurisdiction of the *European Court of Human Rights*.

Ukraine and Russia ratified the Convention in 1997 and 1998 respectively:

Ukraine

Ratification of ECPT:	1997
Visits carried out:	16
> periodic	7
> ad hoc	9
Reports adopted:	16
Reports published:	16
Automatic publication procedure:	Yes
Public Statement:	None
Next periodic visit:	2022

Russia

Ratification of ECPT:	1998
Visits carried out:	30
> periodic	8
> ad hoc	22
Reports adopted:	26
(of which 3 reports cover 2 visits each)	
Reports published:	4
Automatic publication procedure:	No
Public Statement:	4

The last periodic visit to **Ukraine** took place in 2017, with another visit announced for 2022. The last ad hoc visit took place in 2020. The reports are also available in Ukrainian language on the CPT's website.

Note the differences:

Ukraine agrees that the CPT's reports are automatically published, Russia does not.

There are four "public statements" for Russia, i.e. the CPT published one report each without the consent of the Russian government because Russia was not prepared to do so despite intensive talks; there are none for Ukraine.

The last visit of CPT...

in Russia was carried out end of 2021. This was the 8th periodic visit and the 30th visit in total to the country by the CPT (no report published so far),

in the Ukraine was carried out in 2020 (see below).

1. What is the CPT's mission?

The CPT carries out so-called periodic visits to each of the 47 (now 46) member states of the Council of Europe every five years, each of which is announced one year in advance. In addition, so-called ad-hoc visits are carried out. Such ad-hoc or rapid-response visits have been increasing for some time, for example in places where migrants have been detained (in Greece, Croatia, the Poland-Belarus border).

A current issue dealt with by the CPT are also so-called push-backs, both on the Mediterranean Sea by FRONTEX, as well as by Poland at the Belarusian border or by Croatia (border to BiH).

The duration of the visit ranges from a few days for ad hoc visits to around two weeks for periodic visits. Following the visit, the delegation that visited the country prepares a draft

report, which is discussed in the plenary meeting of the committee in Strasbourg, adopted there, and then sent to the respective government with recommendations. The report and the government's response are to be made public, which now happens automatically in about a dozen countries (like Ukraine), when the report is sent to the country.

Since its establishment, the CPT has visited more than 1,100 prisons (including police detention), 350 deportation centres and 400 psychiatric and nursing homes.

The CPT visits establishments where people are deprived of their liberty (even temporarily). The main focus is on how these people are accommodated, how they are treated and what legal protection they have. Each member state of the Council of Europe has agreed that the CPT may visit these establishments at any time, at its own discretion and unaccompanied, and speak there both with detainees or patients and with staff.

The aim of the work is to protect against torture and inhuman or degrading treatment or punishment. In doing so, the CPT is not primarily concerned with individual cases of torture, but with identifying risky situations and generally problematic structures in the facilities and the countries. Nevertheless, individual cases of ill-treatment are documented in detail and included in the reports (anonymised).

Examples from recent visits to Ukraine and Russia

Ukraine

The main objective of the last visit to **Ukraine** was to review the treatment of persons held in penitentiary institutions, in particular at two correctional colonies in the Kharkiv area, namely Colonies Nos. 25 and 100 and in one in Berdyansk (Colony No. 77).

Another objective of the visit was to examine the action taken by the investigative authorities in relation to complaints of ill-treatment of inmates by prison staff.

The main findings and conclusions of the CPT are set out in the executive summary of the report, dated December 2020. Here we can read:

"At Colony No. 25, the delegation received a number of credible allegations of physical ill-treatment by prison officers in the course of 2019, consisting of punches, kicks and blows with rubber truncheons, mainly in relation to inmates who had refused to clean the premises (or accept other tasks imposed by the administration) or following instances of disobedient behaviour. The alleged ill-treatment mainly took place in the offices of operational officers, occasionally with the help of inmates (so-called "duty prisoners") who had a designated role to assist staff and were assigned supervisory tasks over other prisoners. In a few cases, the alleged ill-treatment was of such severity

that it could be considered to amount to torture (e.g. extensive beating, infliction of burns to the buttocks, asphyxiation using a plastic bag, etc.). In addition, the delegation received allegations of threats of physical ill-treatment made by staff (including threats of rape with a truncheon)".

Russia

For Russia, the CPT made in 2019 a public statement in application of Article 10 (2) of the European Convention on the Prevention of Torture which provides that the Committee itself may issue a public statement if a Party to the Convention *"fails to co-operate or refuses to improve the situation in the*

light of the Committee's recommendations". The CPT 1st Vice-President Mark Kelly, who served as Head of delegation during the CPT's 2017 visit to the Chechen Republic of the Russian Federation, said: "For the CPT, it is of grave concern that, notwithstanding the efforts it has made over the last 20 years, torture of detained persons in the Chechen Republic has remained a deeply-rooted problem. This speaks not only to a dereliction of duty at the level of the Republic's authorities, but also to a failure of effective oversight and control at the federal level." It is clear from the information gathered by the Committee in the course of its visits that resort to torture and other forms of ill-treatment by members of law enforcement agencies in the Chechen Republic remains widespread, as does the related practice of unlawful detentions which inevitably heightens significantly the risk of resort to ill-treatment. Further, it remains deeply worrying that in their responses to the CPT's visit reports the Russian authorities have failed to acknowledge the gravity of the situation. The widespread practice of police ill-treatment, including torture, is not unique to this republic of the Russian Federation; this problem has been repeatedly highlighted by the CPT in respect of other republics of the North Caucasian region".

This was the fourth time the CPT has made a public statement concerning the Northern Caucasian region of the Russian Federation. The previous statements were made in 2001, 2003 and 2007.

The CPT wants to use individual cases to illustrate that there are fundamental problems in a country, in an area or in

certain institutions. The focus of the report is always on general indications of problematic structures, lack of supervision or lack of legal foundations.

The whole committee (the 47 representatives plus the secretariat) meets three times a year for one week in Strasbourg. There, the draft reports written by the delegations in cooperation with the Secretariat are discussed and adopted. In addition, the programme of visits is decided and decisions are taken if, for example, a country does not want to cooperate or publish reports.

Overall, the CPT takes a very cautious approach to allegations made during visits to detainees. Individual allegations are double- and triple-checked by reviewing files and reports. Most importantly, a member of the visiting delegation, who is an experienced medical doctor, looks at and assesses evidence of possible ill-treatment. Only if the evidence is sufficient, such examples are included in the respective country reports.

It is also criticised when allegations of excessive police violence are not adequately and independently investigated or when such investigations are not possible because the accused officers cannot be identified. To this end, the CPT also examines existing procedural files or has them submitted to it - also retrospectively.

1. How do CPT visits to a country work and how does the committee operate?

The delegations for the visits are put together in such a way that all disciplines are represented: Besides lawyers, these are forensic doctors, psychiatrists, psychologists and human rights experts.

As a rule, the visiting groups consist of eight to 12 representatives who are divided into two groups: One group focusing on prisons and police, one group focusing on psychiatry and social care homes.

The members of the CPT are assisted by representatives of the Secretariat in Strasbourg. The respective government is informed two weeks before the visit (so the date for this year scheduled visit to the Ukraine is still pending).

Of course, the CPT can only visit a selection of institutions during its two-week stay. The country in question is not informed in advance of the specific facilities to be visited - with the exception of the facility that will be visited first.

Theoretically, any police station, prison, psychiatric ward can be visited during this period, as well as temporary forced placements such as at the Greek-Turkish or Polish-Belarusian border.

The selection of the facility to be visited is based, on the one hand, on previous reports. The aim is to check whether the deficiencies identified during the last visit have been remedied in the meantime.

On the other hand, the current situation in a country is taken into account, for example, as reported in the media or in individual reports by persons or groups to the CPT. This is to ensure that the CPT can also react to current problems.

Depending on the duration of the visit, the delegations sometimes visit several dozen facilities. After a brief orientation meeting with the head of the facility, the members of the delegation divide into smaller groups and talk to the detainees, always and without fail unaccompanied and out of earshot of a staff member of the facility, and usually in their cells.

In doing so, the members of the delegation meet as many detainees as possible, so that it is not possible to trace back later whether and, if so, who gave the CPT indications of abuses or degrading treatment.

In parallel, existing files are checked, e.g. to see whether disciplinary measures have been ordered and documented accordingly or whether medical files have been kept properly and completely. In connection with these visits, on-site police facilities are often visited (also in the evenings and at night) to talk to detainees there and/or to check whether the three essential procedural guarantees for provisionally detained persons are respected (right of access to a lawyer of choice, right of access to a doctor and to medical care, right to communicate or have communicated the fact of one's detention to a relative or other third party of one's choice).

Here, as well as in the other facilities, the size of the accommodation room is checked and factors such as temperature, light and equipment as well as the availability of toilets and, if necessary, washrooms are documented.

In prisons and psychiatric wards, it is also checked whether each detainee can spend at least one hour per day outdoors and whether meaningful recreational activities are provided.

The CPT has published these so-called "standards" for different establishments and situations.

At the end of the visit, the delegation drafts a report which is discussed in the plenary of the CPT and adopted there (confidentially). This report is then sent to the relevant government for its comments. After the government has commented, the report is again discussed in plenary and then officially adopted. It can then be published, provided the government

concerned agrees. If the government does not agree (as happened several times after visits to Russia), then the CPT can make a public statement under Art 10 of the Convention (as in 2021, see above).

1. The Current Situation: Russia no longer a member of the Council of Europe, but a member of the CPT.

Following the Committee of Ministers' Resolution CM/Res(2022)2 of 16 March 2022, the Russian Federation ceased to be a member of the Council of Europe as of 16 March 2022. Resolution CM/Res(2022)3, adopted by the Committee of Ministers on 23 March 2022, further specifies, among other things, that the Russian Federation remains a High Contracting Party to the European Convention on Human Rights until 16 September 2022 and that the Russian Federation will continue to be a Contracting Party to those conventions which are open to accession by non-member States.

In this connection, *Alan Mitchell*, President of the European Committee for the Prevention of Torture (CPT), made the following statement:

"In the current situation, I wish to recall that the European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment is a convention which is open to accession by non-member States of the Council of Europe and that the Russian Federation thus remains a State Party to this Convention. As such, the Russian authorities must take effective steps to prevent torture and other forms of ill-treatment (contrary to Article 3 of the European Convention on Human Rights) of persons deprived of their liberty in law enforcement establishments, prisons, military detention facilities, psychiatric hospitals, social care institutions and other places

of deprivation of liberty, whether within the territory of the Russian Federation or in areas within the territory of Ukraine of which the Russian Federation exercises effective control. Furthermore, all Council of Europe member States, as High Contracting Parties to the European Convention on Human Rights, must take appropriate measures, under any circumstances, to ensure that persons deprived of their liberty are not subjected to any treatment prohibited by Article 3, a non-derogable right under the Convention."

However, the Russian Foreign Ministry announced in March 2022: *"Russia will not participate in the transformation of Europe's oldest organisation by NATO and the EU obediently following it into another platform for Western domination and narcissism. They should have fun communicating with each other, without Russia"*. Asked whether the Foreign Ministry's communication also referred to the work of the European Court of Human Rights in Strasbourg, whose rulings Russia would then no longer abide by, Kremlin spokesman *Dmitry Peskov* said: *"Withdrawal from the Council of Europe also entails withdrawal from all mechanisms"*.

In concrete terms, this means the following:

1. Legally, Russia has signed the European Convention on Human Rights. This signature is still valid.
2. Russia is still represented in the CPT and the Russian representative attends the meetings.
3. Russia is since 16 September 2022 no longer party to the ECHR (European Convention on Human Rights), but still a party to the ECPT (European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment). So at least theoretically the CPT could (try to) visit Russia, Russian territory.

4. As Ukraine is a member of the CoE, the CPT can of course visit facilities on the territory of Ukraine at any time. Under international law, this would also be possible in Crimea or occupied territories in eastern Ukraine.

5. But: This naturally raises the question of whether and how the CPT can investigate and prosecute human rights violations in war zones.

The following should be noted in this regard:

1. The CPT does not take action where there is direct and immediate warfare. This is not possible for the protection of the CPT's members, but also because the prosecution of war crimes is the task of the ICC, which has also been carrying out this task since the beginning of March 2022: The International Criminal Court (ICC) investigates and, where warranted, tries individuals charged with the gravest crimes of concern to the international community: genocide, war crimes, crimes against humanity and the crime of aggression. As a court of last resort, it seeks to complement, not replace, national courts. The German Bundeskriminalamt and the Attorney General is also now systematically collecting information on possible Russian war crimes in Ukraine. This was prompted by reports of attacks on residential buildings, hospitals and civilian infrastructure, as well as the use of cluster bombs.

1. Areas that were war zones (e.g. Nagorno-Karabakh, Azerbaijan-Armenia conflict) are visited by the CPT only after a certain period of time.

2. The CPT does not visit areas whose classification is disputed. E.g.:

a) Northern Cyprus, officially the Turkish Republic of Northern Cyprus, is a de facto state that comprises the north-eastern portion of the island of Cyprus. Recognised only by

Turkey, Northern Cyprus is considered by the international community to be part of the Republic of Cyprus.

b) Crimea: In 2014 Russians seized control, organizing an illegal referendum supporting Russian annexation, but most countries recognize Crimea as Ukrainian.

c) Areas under Russian occupation in Eastern Ukraine.

d) In both cases, the CPT does not visit these areas because, on the one hand, access is not possible or too dangerous and, on the other hand, the CPT's aim of informing the respective governments about human rights violations in facilities where people are held against their will cannot be achieved. Specifically, if human rights violations were found in eastern Ukraine or Crimea, the government of Ukraine would have to be informed, but it is not responsible for them.

Томас Фельтес. Роль і функції європейської «Комісії проти катувань» (КПК) у міждержавних конфліктах та військових злочинах

Анотація. Завдання Комісії проти катувань (КЗК) полягає в розслідуванні порушень прав людини в державах, які підписали Європейську конвенцію про запобігання катуванням і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню 1989 року (в'язниці, поліцейські установи, психіатричні відділення, будинки для людей похилого віку тощо). Росія підписала Європейську конвенцію з прав людини, цей підпис досі чинний з позиції гуманітарного державного права. Росія все ще представлена в КЗК і представник росії бере участь у її засіданнях. КЗК не функціонує в зонах військових дій або на територіях, які оспорується міжнародним правом

(Північний Кіпр). Колишні зони бойових дій відвідують лише тоді, коли бойові дії більше не відбуваються. Крім того, візити відбуваються лише тоді, коли звіт про візит може бути надісланий уряду, відповідальному за територію.

Ключові слова: Конвенція з прав людини, тортури, завдання та робота Комісії Ради Європи проти тортур.

УДК: 341.4

Броневицька О. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент Інституту права Львівського державного
університету внутрішніх справ
(м. Львів, Україна)
e-mail: oshtangret@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0913-7033>

КОНЦЕПЦІЯ ЗЛОЧИНУ В МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Анотація. Поняття будь-якого злочину, у тому числі й міжнародного, нерозривно пов'язане із встановленням його ознак. У літературі такі ознаки переважно не виділяють, що утруднює з'ясування поняття міжнародного злочину. Міжнародний злочин характеризується тими ж родовими ознаками, що й будь-який інший злочин. Елементами складу міжнародного злочину є ментальний і матеріальний, а також контекстний елемент і супутні обставини. Зміст цих ознак, згідно з міжнародним злочином, має свою специфіку, зумовлену тим, що це ознаки відповідного видового поняття.

Ключові слова: міжнародний злочин, Міжнародний кримінальний суд, Трибунали ad hoc, матеріальний елемент, ментальний елемент, контекстний елемент.

Практика міжнародних кримінальних трибуналів, заснованих після Другої світової війни, утвердила дворівневий концепт злочину, який поширений у державах

загального права. Відповідно до цієї концепції, кримінально-карані діяння складаються із матеріального елемента (*actus reus*) та ментального (*mens rea*), а також обставин, які усувають кримінальну протиправність (наприклад, необхідна оборона, крайня необхідність, недосягнення віку кримінальної відповідальності, неосудність тощо) [3; 14].

У період своєї діяльності Міжнародні трибунали по колишній Югославії та Руанді (далі – МКТЮ, МКТР) розробили дворівневу концепцію кримінальної відповідальності більш детально. Вони прийшли до висновку, що склад міжнародного злочину повинен поділятися на три складові частини і відносно кожного кожного з них потрібно встановлювати матеріальних та ментальний елементи. Щодо воєнних злочинів та злочинів проти людяності, то перш за все слід встановити загальні умови – наявність воєнного конфлікту чи напад на цивільне населення, а також те, чи знав обвинувачений про такий напад. Далі слід встановити, чи мають місце в діянні елементи одного чи декількох злочинів, тобто конкретних діянь, визначення яких міститься в Статутах Трибуналів, і чи наявний в обвинуваченого ментальний елемент. На третьому етапі встановлюється ступінь індивідуальної відповідальності обвинуваченого. Важливим питанням на цьому етапі є встановлення форми співучасті із передбачених ст. 7 Статуту МКТЮ. У цьому аспекті підлягають дослідженню комплексні моделі індивідуальної кримінальної відповідальності, відповідно до міжнародного права, наприклад, відповідальність командирів та інших начальників, вчинення злочину у співучасті тощо.

У Статуті Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) виокремлюється незалежність міжнародного кримінального права. Концепція злочину містить ознаки як загального, так і континентального права, поєднуючи їх у спеціальну концепцію злочину в міжнародному праві. Статут МКС не містить утвердженої термінології, прийнятої в основних правових системах світу.

У Статуті МКС проводиться розмежування перш за все між злочинами, підставами для індивідуальної кримінальної відповідальності та підставами, які усувають таку відповідальність. Перелік злочинів наводиться в ст.ст. 6, 7, 8 Статуту МКС. Кожна стаття містить матеріальний і ментальний елементи. Стосовно ментального елемента також є ст. 30 Статуту МКС, яка формулює загальні вимоги ментального елемента з урахуванням кожного конкретного злочину. Підстави для індивідуальної кримінальної відповідальності містяться в статтях 25 та 28 Статуту МКС. У ст. 25(2) вказано загальні принципи реалізації індивідуальної кримінальної відповідальності. У ст. 25(3) перелічено різні форми співучасті, а ст. 28 доповнює цей список положеннями про відповідальність командирів та інших начальників. У ст. 31 перераховано обставини, які усувають настання кримінальної відповідальності.

Контекст організованого насилля (міжнародний елемент). У доповнення до індивідуального діяння необхідно встановити контекст організованого насилля (контекстний елемент, контекстні обставини або загальні вимоги за визначенням Трибуналів ad hoc). Зв'язок із даним контекстом трансформує звичайний злочин у злочин,

згідно з міжнародним правом [1]. Залежно від виду злочину ця контекстна ознака наявна або в матеріальному елементі, або в ментальному елементі злочину. Наприклад, для злочину «геноцид» контекст полягає в знищенні групи, яка є під захистом, і тому є частиною ментального елементу, оскільки метою суб'єкта є повне або часткове знищення групи. Щодо злочинів проти людяності, воєнних злочинів, злочину агресії, то тут, навпаки, контекстні ознаки містяться в матеріальному елементі. Для злочинів проти людяності частиною матеріальних елементів злочину є широкомасштабний чи систематичний напад на цивільне населення, для воєнних злочинів – збройний конфлікт, для агресії – організоване застосування сили.

Структура злочинів за міжнародним правом. Стандарт притягнення особи до кримінальної відповідальності за міжнародним кримінальним правом складається з трьох основних етапів.

Перший етап – матеріальні елементи. На першому етапі слід встановити, чи є в діях обвинуваченого матеріальні елементи злочину. Сюди входять діяння, наслідки та інші супутні обставини, які містяться у визначенні міжнародного злочину. Щодо злочинів проти людяності та воєнних злочинів слід встановити напад на цивільне населення та збройний конфлікт. Діяння, наслідки та інші обставини є також важливими для встановлення ментального елементу.

Другий етап – ментальні елементи. Ментальні елементи вимагають, щоб матеріальні елементи були вчинені суб'єктом «умисно і свідомо» (Статут МКС, ст. 30) [13]. Стосовно окремих міжнародних злочинів ці вимоги

є менш жорсткими, стосовно інших – більш суворими або мають місце додаткові суб'єктивні елементи.

Третій етап – обставини, які усувають кримінальну відповідальність. Тут слід встановити, чи існують стосовно суб'єкта злочину обставини, які усувають настання кримінальної відповідальності. У Статуті МКС проведено розмежування між трьома групами обставин, які усувають настання кримінальної відповідальності. Звільнення від кримінальної відповідальності через психічний розлад або захворювання, інтоксикацію, самозахист чи захист іншої особи (необхідна оборона), крайню необхідність, примус охоплюється ст. 31(1) Статуту МКС. Звільнення від кримінальної відповідальності, у зв'язку із помилкою чи наказом начальника, регулюється ст.ст. 32 і 33 Статуту МКС. За наявності цих обставин особа не несе кримінальної відповідальності.

Умови для реалізації кримінального переслідування. Незважаючи на те, що суб'єкт може нести відповідальність за вчинення міжнародного злочину, його покарання може бути неможливим у зв'язку з наявністю обставин, які перешкоджають реалізації кримінального переслідування. Ці обставини є, так би мовити, зовнішніми щодо самого злочину, оскільки вони не стосуються злочинного характеру діяння, а лише допустимості кримінального переслідування. Мова йде про підстави відкриття кримінального провадження та окремі елементи процесуального права. Відповідні положення також містяться в Статуті МКС і мають відношення до заборони повторного кримінального переслідування (ст. 20-1, неповнолітніх (ст. 26), імунітету (ст. 27-2 і строків давності (ст. 29).

Матеріальні елементи. Матеріальні елементи злочинів за міжнародним правом охоплюють всі умови, які визначають зовнішній вияв діяння. Ці об'єктивні елементи можуть бути описовими або нормативними, пов'язаними з діянням або з особою суб'єкта. На відміну від ментального елемента, у Статуті МКС не міститься загальних вимог щодо матеріального елемента.

У Статуті МКС проводиться розмежування між трьома аспектами матеріальних елементів. Відправною точкою є діяння, яке відображене у визначенні злочину. Більшість міжнародних злочинів передбачають обов'язкове настання наслідків для визнання їх закінченими, а також інші обставини, які не пов'язані ні з поведінкою, ні з наслідками.

Діяння. Кожен міжнародний злочин передбачає об'єктивне існування визначеного діяння (дія чи бездіяльність), яке точно описане у відповідній нормі.

Наслідки і причиновий зв'язок. Як уже було вказано, з огляду на більшість міжнародних злочинів, однією із ознак останніх повинне бути не лише діяння, але і відповідні наслідки. Наслідки можуть бути як реальними (умисне заподіяння потерпілому сильних страждань), так і створювати загрозу настання (створення серйозної загрози здоров'ю потерпілого).

Якщо складом міжнародного злочину передбачено обов'язкове настання наслідків, то, відповідно, також у цьому разі необхідно встановити причиновий зв'язок між конкретним діянням суб'єкта і наслідками. На необхідність встановлення причинового зв'язку між діянням і наслідками було вказано ще у вироку Нюрнберзького

трибуналу. Така позиція була також підтримана і пізнішими Трибуналами *ad hoc* [3].

Обставини. Окрім діяння та його наслідків, визначення злочину за міжнародним правом, зазвичай, потребує встановлення додаткових обставин. Об'єктивні обставини можуть мати фактичну природу (факт недосягнення потерпілим від злочину 15-річного віку) або нормативну (особа перебуває під охороною Женевських конвенцій). Обставини відіграють ключову роль при кваліфікації діяння як злочину за міжнародним правом у злочині агресії, злочинах проти людяності, воєнних злочинах. У цих випадках контекстні обставини є тими об'єктивними ознаками, які перетворюють індивідуальне діяння в міжнародний злочин. У випадку злочину агресії центральним елементом злочинного діяння є організоване застосування сили. У злочинах проти людяності – це широкомасштабність та систематичність, у воєнних – злочин повинен бути вчинений під час збройного конфлікту або пов'язаний із збройним конфліктом. На противагу цьому, у злочині геноциду не вимагається встановлення об'єктивних обставин, тут контекст обставин повністю зміщений у площину суб'єктивного елемента.

Ментальний елемент. Індивідуальна кримінальна відповідальність за міжнародним кримінальним правом настає при наявності визначеного ментального ставлення суб'єкта до вчинюваної ним дії чи бездіяльності. Вимога про встановлення ментального елемента як необхідної умови настання кримінальної відповідальності є загальновизнаною. Ні Статутом Нюрнберзького Трибуналу, ні Статутами МКТЮ та МКТР не було передбачено

загальних вимог до ментального елемента. Проте ці ознаки ми знаходимо у визначеннях відповідних діянь. Наприклад, у визначенні злочину геноциду, який вчиняється з метою знищити групу, чи при визначенні окремих воєнних злочинів – умисне вбивство, умисне заповідання тяжких страждань [3].

Судова практика Трибуналів ad hoc стосовно ментального елемента. Трибунали ad hoc не розробили єдиного правила, який би застосовувався до всіх міжнародних злочинів. За необхідності, суб'єктивні ознаки злочинного діяння встановлювалися в кожному окремому процесі стосовно конкретних злочинів. Крім іншого, судова практика МКТЮ містить ряд корисних указівок: як і національне, міжнародне кримінальне право потребує встановлення умислу при вчиненні злочину. Вчинення таких злочинів з необережності може мати наслідком настання кримінальної відповідальності лише у виняткових випадках.

Окрім цього, аналіз судової практики Трибуналів дає нам розуміння, що вони виокремлюють загальний, спеціальний, прямий і непрямий умисел.

Якщо наявність загального умислу є обов'язковою вимогою до всіх злочинів за міжнародним правом, спеціальний умисел є особливою, додатковою ознакою ментального елемента. Наявність такого спеціального умислу слід завжди встановлювати у злочині геноциду, окремих злочинах проти людяності (примусова вагітність, насильницьке зникнення, апартеїд).

Трибунали ad hoc проводять розмежування також між прямим і непрямим умислом. Окрім випадків, де необхідно встановити спеціальний умисел, прямого умислу

є достатнім для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Прямий умисел означає, що особа, яка вчинила діяння, діє цілеспрямовано й точно усвідомлює, що вчиняє всі матеріальні елементи складу злочину. Але, з огляду на практику МКТЮ, особу можна притягнути до кримінальної відповідальності і в тому випадку, коли вона не діяла цілеспрямовано і не усвідомлювала до кінця, що настануть злочинні наслідки. Проте, така практика трибуналів часто протирічить сама собі, адже іноді складно з формулювань, викладених у рішеннях, встановити, де проходить межа між непрямим умислом і необережністю, яка виключає зазвичай можливість притягнення до кримінальної відповідальності [2; 3; 10]. Наприклад, у ряді рішень МКТЮ вирішив, що суб'єкт, вчиняючи вбивства в межах вчинення воєнних злочинів, діяв із непрямим умислом (*reasonable knowledge that it would likely lead to*) до людського життя [7; 8], або спричинив тяжкі тілесні ушкодження з розумінням того, що, унаслідок його дій, може настати смерть особи [7; 9; 10]. Хоча в Рішенні *Prosecutor v. Strugar* (р. 270), Суд, використовуючи термін «*recklessness*», що українською можна перекласти як «необережність», «нерозсудливість», у подальшому вказує, що цей термін позначає непрямий умисел [9]. Ураховуючи таку судову практику Трибуналів *ad hoc*, індивідуальна кримінальна відповідальність може наставати у випадку, коли суб'єкт не знав напевне, що гарантовано настане злочинний результат. Достатньо лише усвідомлення можливості настання такого результату. Цей стандарт застосовувався Трибуналами в рішеннях з урахуванням стадії вчинення злочину [11] та різних видів співучасті [12].

У справі Прокурор проти Лубанги Палата попереднього судочинства МКС проводить чітке розмежування між вольовим та інтелектуальним елементами умислу і вказує, що *mens rea* в міжнародному злочині наявний, коли підозрюваний:

- *усвідомлює*, що його дії/бездіяльність призведуть до виникнення об'єктивних елементів злочину та вчиняє такі дії з *прямим умислом* (*dolus directus of the first degree*);

- підозрюваний, *не маючи прямого умислу* щодо настання об'єктивних елементів злочину, *усвідомлює*, що такі наслідки є *необхідним результатом* його дії/ бездіяльності (*dolus directus of the second degree*);

- підозрюваний *усвідомлює ризик* настання об'єктивних елементів злочину внаслідок своєї дії/бездіяльності і *приймає такий результат, змирившись із ним або погоджуючись на нього* (*dolus eventualis*). Щодо останнього, то МКС вважає за можливе притягнути особу до відповідальності із суб'єктивним елементом *dolus eventualis* лише в тому випадку, якщо підозрюваний усвідомлює *ймовірність* (*likelihood*) того, що його дії/бездіяльність можуть призвести до злочинних наслідків та його волю продовжувати свої дії, незважаючи на таке усвідомлення [6].

Статтею 30 Статуту МКС визначено, що особа підлягає кримінальній відповідальності й покаранню за злочин, що підпадає під юрисдикцію Суду, лише в тому випадку, якщо за ознаками складу злочину він учинений умисно та свідомо. Частина 2 цієї ж статті визначає, що особа діє умисно, якщо:

- стосовно діяння ця особа має намір вчинити таке діяння;

- стосовно наслідку ця особа має намір спричинити цей наслідок або усвідомлює, що він настане за звичайного перебігу подій.

Тут слід зазначити, що частину 1 ст. 30 Статуту МКС не слід тлумачити так, що особа повинна умисно і свідомо ставитися до всіх об'єктивних елементів складу злочину. Ураховуючи чч. 2 і 3 ст. 30 Статуту МКС, вимога про умисел стосується діяння та його наслідків, а усвідомлення – обставин вчинення злочину та його наслідків. Єдиним матеріальним елементом який повинен охоплюватися й умислом, й усвідомленням, – це наслідки злочину. Про це є також вказівка у вступних вимогах до Елементів складів злочинів МКС¹. Тобто, у контексті ч. 1 ст. 30 Статуту МКС, це дає нам розуміння, що МКС вимагає наявності або «умислу», або «усвідомлення», або обидвох ознак *mens rea*, якщо така вимога міститься в нормі про конкретний склад злочину.

Mens rea стосовно діяння. Відповідно до ст. 30-1 та 30 (2) (a) Статуту МКС, особа підлягає кримінальній відповідальності, якщо вона бажає вчинити діяння, яке визнається злочинним, відповідно до Статуту. Тобто діяння повинно бути результатом вольової поведінки суб'єкта.

Mens rea стосовно наслідків діяння. Якщо ознакою складу злочину є вимога, що діяння особи має призвести

---

¹ As stated in article 30, unless otherwise provided, a person shall be criminally responsible and liable for punishment for a crime within the jurisdiction of the Court only if the material elements are committed with intent and knowledge. Where no reference is made in the Elements of Crimes to a mental element for any particular conduct, consequence or circumstance listed, it is understood that the relevant mental element, i.e., intent, knowledge or both, set out in article 30 applies. URL : <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf>.

до певних наслідків (смерть особи), то суб'єкт повинен або прагнути настання таких наслідків, або усвідомлювати, що такий наслідок настане за звичайного перебігу подій. Якщо суб'єкт буде лише припускати настання таких наслідків, то суб'єктивний елемент відсутній. Тобто стандарт *mens rea*, виписаний у статті 30 Статуту МКС, є вищим, порівняно з національними правовими системами та практикою Трибуналів *ad hoc*. Проте, як уже було вказано вище, Палата попереднього судочинства МКС у справі Лубанги надала розширеного тлумачення ст. 30 Статуту МКС та підтвердила його у справі Прокурор проти Катанги та Нгудьйола Чуї [5].

Усвідомленість щодо обставин вчинення злочину. Оскільки обов'язковими ознаками об'єктивної сторони складу злочину, попри діяння та наслідки, можуть виступати й інші обставини, то для притягнення особи до відповідальності зазвичай достатнім є те, що суб'єкт усвідомлює, що така обставина існує. Наприклад, при вчиненні умисного вбивства як прояву воєнного злочину, злочинець повинен усвідомлювати лише те, що певна особа перебуває під захистом, відповідно до норм міжнародного гуманітарного права (особа є громадянином ворожої сторони, або комбатант ворожої сторони є пораненим, а тому не може продовжувати брати участь у збройному конфлікті). Але в певних випадках Статутом МКС передбачено більш суворі вимоги щодо усвідомленості обставин вчинення злочину. Наприклад, відповідно до вимог ст. 8 (2) (b) (iv), злочинець *повинен усвідомлювати*, що напад спричинить випадкову смерть або поранення цивільних осіб, або завдасть шкоди цивільним

об'єктам або спричинить широкомасштабну, довгострокову та серйозну шкоду навколишньому середовищу й смерті, ушкодженні або збитки будуть такими, які явно будуть надмірними над очікуваною воєнною перевагою.

Контекст злочину і ментальний елемент. Суттєвим і неоднозначним питанням є те, чи повинен суб'єкт злочину усвідомлювати і ступінь такого усвідомлення спеціального контексту злочину, який трансформує його в міжнародний вимір, наприклад, «широкомасштабний та систематичний напад» або «збройний конфлікт». У процесі Римської конференції це питання викликало неоднозначне трактування у зв'язку із загальним визначенням злочинів проти людяності (ст. 7) або умовою про необхідність існування збройного конфлікту міжнародного чи неміжнародного характеру як умови кваліфікації воєнних злочинів. Були висловлені думки, що такі характеристики є, так звані, юрисдикційними елементами, які відносяться до юрисдикції Суду і не стосуються суб'єктивного ставлення суб'єкта до злочину. Проте, якщо ми ведемо мову про індивідуальну кримінальну відповідальність, то контекстні елементи злочинів проти людяності та воєнних злочинів якраз і відображені в обставинах, які з урахуванням ст. 30 Статуту МКС, входять до ментального елемента складу злочину. У справі Прокурор проти Аль Башира Палата попереднього судочинства МКС вказала, що при визначенні злочину проти людяності, стаття 7(1) Статуту також вимагає, щоб відповідні акти насильства були вчинені з «усвідомленням нападу» таким чином, що злочинець «мав умисел на вчинення або усвідомлював», що такі діяння були частиною широко-

масштабного чи систематичного нападу на цивільне населення. Таке усвідомлення не слід тлумачити як таке, що вимагає доказів, що злочинець усвідомлював всі характеристики нападу або точні деталі плану чи політики держави або організації. Цей термін означає, що злочинець знав, що буде напад на цивільне населення і що його дії були частиною цього нападу [4].

З приводу воєнних злочинів, то немає вимоги, щоб злочинець оцінював наявність збройного конфлікту в правовому полі чи його міжнародний або неміжнародний характер. Є лише вимога усвідомлення тієї обставини, що злочинець діє в «контексті збройного конфлікту».

Щодо геноциду, то Суд не ставить вимоги, щоб окреме діяння було об'єктивно вчинено в рамках більш широкого контексту організованого насильства. Замість того, суб'єкт повинен діяти з метою знищити відповідну групу. Вимога, щоб індивідуальний акт геноциду був вчинений у контексті інших подібних діянь (діяння вчинено в контексті явної лінії аналогічної поведінки), яка міститься в Елементах складів злочинів, доповнює об'єктивну сторону геноциду новою ознакою. Ця умова відноситься лише до юрисдикції Суду, тому немає необхідності, щоб суб'єкт усвідомлював, що його діяння вчиняються в контексті інших аналогічних діянь.

Висновки. Видається, що встановлення ознак злочинів, згідно з міжнародним правом, потребує не лише розуміння міжнародних нормативних актів, які визначають такі ознаки, але також врахування судової практики їх тлумачення, яка широко застосовується в практиці міжнародних судових установ. Така практика може здійснювати поширювальне, або звужувальне тлумачення

відповідних положень міжнародних актів. У будь-якому випадку доведення наявності всіх елементів складу міжнародного злочину в діянні суб'єкта вимагатиме кропіткої праці від правозастосувача, адже не всі елементи складів міжнародних злочинів тлумачаться однозначно.

Список використаних джерел:

1. Elements of crimes in ICC on 3-10.09.2002. URL : <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf>.
2. Prosecutor v. Kvocka. Judgement on 02.11.2001. (p. 655) URL : <https://www.icty.org/x/cases/kvocka/tjug/en/kvo-tj011002e.pdf>.
3. Prosecutor v. Mucic. Judgement on 16.11.1998. (p. 11 57-1162). URL : https://www.icty.org/x/cases/mucic/tjug/en/981116_judg_en.pdf.
4. Prosecutor v. Al Bashir (ICC, Pre-Trial Chamber) Judgement on 04.03.2009 (p. 86-87). URL : https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2009_01517.PDF.
5. Prosecutor v. Katanga and Ngudjolo Chui (ICC, Pre-Trial Chamber) Judgement on 30.09.2008 (p. 529-531). URL : https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2008_05172.PDF.
6. Prosecutor v. Lubanga Dyilo (ICC, Pre-Trial Chamber) Judgement on 29.01.2007 (p. 350-355). URL : <https://www.legal-tools.org/doc/b7ac4f/pdf/>.
7. Prosecutor v. Vasiljevich. Judgement on 29.11.2002 (p. 205). URL : <https://www.refworld.org/cases,ICTY,41483d714.html>.

8. Prosecutor v. Blagojevic and Jokic. Judgement on 17.01.2005 (p. 556). URL : https://www.icty.org/x/cases/blagojevic_jokic/tjug/en/bla-050117e.pdf.

9. Prosecutor v. Strugar. Judgement on 17.07.2008 (Appellate Chamber) (p. 270). URL : <https://www.icty.org/x/cases/strugar/acjug/en/080717.pdf>.

10. Prosecutor v. Kupreskic. Judgement on 14.01.2000 (p. 561). URL : <https://www.icty.org/x/cases/kupreskic/tjug/en/kup-tj000114e.pdf>.

11. Prosecutor v. Kordic and Cerkez. Judgement on 17.12.2004 (Appeals Chamber) (p. 30-32). URL : https://www.icty.org/x/cases/kordic_cerkez/acjug/en/cer-aj041217e.pdf.

12. Prosecutor v. Nahimana. Judgement on 28.11.2007 (Appeals Chamber) (p. 479). URL : <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/English/Judgement/NotIndexable/ICTR-99-52/MS31299R0000555179.PDF>.

13. Rome Statute of the International Criminal Court on 17.07.1998. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>.

14. Rules of procedure and evidence in the ITFY on 11.02.1994 (p. 67 (A)). URL: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Rules_procedure_evidence/IT032Rev50_en.pdf.

Bronevytska O. M. Concept of a crime in the international criminal law

The concept of any crime, including an international one, is inextricably linked with establishing its elements. In the literature such elements are mostly not distinguished, which makes it challenging to clarify the concept of an international

crime. The same generic elements characterize an international crime as any other crime. Such elements are unanimously recognized as objective and subjective. The content of these elements in relation to an international crime has its own specificity, due to the fact that these are elements of the corresponding specific concept.

Keywords: international crime, International Criminal Court, ad hoc Tribunals, material element, mental element, contextual element.

УДК: 341.4 : 341.645

Іваницький А. М.,

доктор філософії з права,

старший викладач Хмельницького університету
управління та права імені Леоніда Юзькова

(м. Хмельницький, Україна)

e-mail: am_ivanytsky@univer.km.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3689-6334>

ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ЮРИСДИКЦІЯ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ В КОНТЕКСТІ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Анотація. Визначено особливості предметної юрисдикції Міжнародного кримінального суду, яка обмежена лише найсерйознішими правопорушеннями, що викликають занепокоєння всієї міжнародної спільноти. Проаналізовано та досліджено характерні ознаки найбільш серйозних злочинів, на котрі поширюється юрисдикція Міжнародного кримінального суду, таких як: геноцид, злочин проти людяності, військові злочини, злочин агресії. Розглянуто умови здійснення Міжнародним кримінальним судом юрисдикції на злочини агресії. Зауважено, що Міжнародний кримінальний суд доповнює національні судові системи та долучається тоді, коли держава не ініціює самостійно або не має можливості порушити кримінальне провадження. Досліджено юрисдикцію Міжнародного кримінального суду *ratione personae*. Проаналізовані обидва випадки визнання Україною юрисдикції

Міжнародного кримінального суду. Розглянуто особливості Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом». Досліджено процедуру здійснення юрисдикції Міжнародного кримінального суду відповідно до ст. 14 Римського Статуту. Зроблено висновок, що Міжнародний кримінальний суд є міжнародною установою, яка повинна забезпечувати притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні найбільш серйозних злочинів: злочинів геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів, злочинів агресії. Підсумовано, що в умовах сьогодення необхідність співробітництва України та Міжнародного кримінального суду, а також ратифікація Римського Статуту є надзвичайно важливим для притягнення до відповідальності осіб, винних у страшних злочинах на території України з боку російської федерації.

Ключові слова: юрисдикція, міжнародні злочини, Міжнародний кримінальний суд, Римський Статут, правовий статус.

У сучасному світі одним із пріоритетних завдань міжнародного співтовариства є забезпечення притягнення до відповідальності осіб, які вчинили злочини, що становлять загрозу для міжнародного миру і безпеки. Реалізація вказаних завдань неможлива без належного функціонування органів, які розслідують найбільш серйозні злочини, що викликають занепокоєння міжнародної спільноти. Україна підписала Римський Статут Мі-

жнародного кримінального суду (далі – Римський Статут) 20 січня 2000 року, проте досі не ратифікувала його. В умовах сьогодення Україна перебуває на найскладнішому етапі за період незалежності – в умовах воєнного стану через збройну агресію російської федерації, тому співробітництво з Міжнародним кримінальним судом (далі – МКС) з питання розслідування злочинів, вчинених на території України з 2014 року, є доцільним. З огляду на це, дослідження правового статусу та юрисдикції МКС є актуальним.

Окремі проблеми, пов'язані з юрисдикцією МКС, висвітлюються у вітчизняній науковій літературі, зокрема в працях Ю. В. Аносової, М. М. Антонович, К. А. Важної, В. А. Ведькал, С. П. Кучевської, І. В. Павленко, В. П. Пилипенко, К. О. Савчук, Т. С. Садової, М. М. Сірант, А. С. Славко, О. В. Трояновського, Г. О. Щигельської та інших вчених. Варто наголосити, що у вітчизняній науці недостатньо досліджено питання співвідношення національного законодавства та Римського Статуту, можливості застосування положень Римського Статуту щодо подій в Україні, які відбуваються з 2014 року. Також недостатньо детально вивчені межі юрисдикції МКС.

Метою статті є дослідження особливостей правового статусу та юрисдикції МКС, основних принципів здійснення юрисдикції МКС.

У юридичній науці визначають три елементи юрисдикції міжнародних судових установ: 1) *ratione materiae* – встановлює види злочинів, на які поширюється юрисдикція суду; 2) *ratione personae* – визначає перелік осіб, щодо яких можуть розглядатись справи і які можуть бути притягнені до відповідальності судом; 3) *ratione temporis*

– визначає часові межі, у яких повинно бути здійснено діяння, що підпадає під розгляд суду [1, с. 78].

Так у ст. 5 Римського Статуту визначено, що юрисдикція МКС обмежена лише найсерйознішими правопорушеннями, які викликають занепокоєння всієї міжнародної спільноти. Відповідно до Римського Статуту, МКС має юрисдикцію щодо наступних злочинів: 1) злочин геноциду; 2) злочини проти людяності; 3) військові злочини; 4) злочин агресії. Юридичні склади вказаних правопорушень, визначені у статтях 6-9 Римського Статуту [2].

Як зазначає В. А. Ведькал, геноцидом є ціленаправлені дії з метою знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи людей або цілих народів. Окрім цього, відповідно до Римського Статуту, злочином геноциду також є вбивство членів певної спільноти, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам певної групи, вчинення дій, спрямованих на запобігання народження дітей у певній групі, передача дітей з однієї групи до іншої насильницьким шляхом, умисне створення умов життя, які розраховані на фізичне знищення групи людей. Учений зауважує, що вказане тлумачення поняття «геноцид» не включає дії, що здійснюються з ціллю знищення групи людей із політичних міркувань. Однак зазначене не перешкоджає переслідуванню таких дій, як злочинів проти людяності [3, с. 185].

І. В. Павленко зауважує, що злочини проти людяності є найбільш неавтономними злочинами, тому що вони руйнують почуття людської гідності, принижують і спричиняють деградацію особистості. Теоретично за вчинення злочинів проти людяності держава несе міжнародну, політичну та матеріальну відповідальність, а керівники

держав, вищі посадові особи й інші відповідальні особи – індивідуальну кримінальну відповідальність – відповідальність перед світовою спільнотою загалом. Злочини проти людяності тлумачать як умисні діяння, які вчиняються через широкомасштабний або систематичний напад на цивільних осіб. Указаний вид правопорушення включає: вбивства, винищення, поневолення, депортацію, протиправне позбавлення фізичної свободи, тортури, зґвалтування, сексуальні злочини, переслідування певної спільноти за політичними, расовими, національними, етнічними чи іншими мотивами [4, с. 209].

В. П. Пилипенко зауважує, що воєнними злочинами в межах цілей Римського Статуту є: серйозні порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а також інші вагомні порушення законів і звичаїв, які регулюють збройні конфлікти міжнародного характеру. Учений зазначає, що в ст. 8 Римського Статуту наявні недоліки, одним з яких є відсутність заборони на використання в ході збройного конфлікту зброї, що викликає страждання, в тому числі хімічної, бактеріологічної, а також використання протипіхотних мін. До тексту Римського Статуту також не були включені положення про заборону навмисного створення голоду серед населення, положення щодо невиправданої затримки репатріації військових або цивільних осіб, а також про навмисне заподіяння широкомасштабної, довгострокової і серйозної шкоди навколишньому середовищу [5, с. 7].

С. П. Кучевська вказує, що, за Римським статутом, для кваліфікації протиправних діянь як воєнних злочинів, вони повинні бути серйозними правопорушеннями норм міжнародного права. Поняття «серйозні порушення»

вказує на тяжкість вчиненого кримінального правопорушення. Погоджуємося з такою позицією вченої, оскільки зазначена характеристика воєнних злочинів є важливою та сформульована в ряді джерел міжнародного права як ознака воєнних злочинів [6, с. 144].

Підтримуємо позицію Т. С. Садової, відповідно до якої вчена до основних характеристик воєнних злочинів, на які поширює юрисдикцію МКС, відносить наступні: 1) найбільш серйозні порушення норм міжнародного права; 2) здійснюються в межах певного плану чи політики; 3) охоплюють великі масштаби; 4) посягають на встановлений міжнародний алгоритм ведення збройного конфлікту; 5) необхідна наявність взаємозв'язку між злочином і збройним конфліктом; 6) можлива наявність спеціального суб'єкта – комбатанта; 7) вказані злочини є багатооб'єктними; 8) діяння є навмисним і усвідомленим; 9) виконавець діяння обов'язково усвідомлює наявність збройного конфлікту [7, с. 81].

Варто зазначити, що агресія є міжнародним злочином особливо небезпечного характеру, який охарактеризовується широкими масштабами і високим рівнем суспільної небезпеки, передбачає прямий умисел держави-агресора. Агресія є наслідком продуманої і спланованої агресивної політики відповідної держави [8, с. 30].

М. М. Сірант виокремлює як чинник, що впливає на включення злочину агресії в юрисдикцію МКС, є повноваження держав здійснювати кримінальне розслідування злочину агресії, у тому числі, прийняття рішень щодо осіб, винних у скоєнні агресії, зважаючи на універсальність своєї кримінальної юрисдикції. Важливо виділити те, що МКС може здійснювати свою юрисдикцію щодо

злочину агресії, який виникає з акту агресії, який здійснила держава-учасниця, тільки в тому випадку, якщо держава-учасниця раніше не заявила про невизнання такої юрисдикції шляхом надсилання відповідної заяви Секретареві Суду [9, с. 194].

У червні 2010 року в м. Кампал відбулась конференція, на якій Римський Статут було переглянуто та були ухвалені так звані «Кампальські додатки» щодо доповнення тексту Римського Статуту статтею 8, у якій наведене визначення злочину агресії як проєктування, підготовку, реалізацію особою, яка керує або контролює політичні або військові дії, акт агресії, що має майштаб та рівень серйозності, який є грубим порушенням Статуту ООН. Так 15 грудня 2017 року на зборах держав-учасниць Римського Статуту МКС було вирішено активувати юрисдикцію МКС щодо злочину агресії. З огляду на це, з 17 липня 2018 року МКС поширює свою юрисдикцію на злочин агресії [10, с. 137].

Як доцільно зауважує М. М. Антонович, юрисдикція МКС щодо злочину агресії є спеціальною, основним базисом якої є погодження держав-учасниць Римського Статуту. Так, достатньо бездіяльності держав у формі утримання від відмови від юрисдикції МКС, зокрема у випадках, коли держава не подає заяву про відмову від юрисдикції МКС [11, с. 68].

Щодо юрисдикції МКС *ratione personae*, то варто зауважити, що суб'єктом відповідальності за вчинені міжнародні злочини, відповідно до Римського Статуту, є особи, які вчинили міжнародні злочини і не були притягнені до кримінальної відповідальності на національному рівні. Під юрисдикцію МКС підпадають індивіди, які

займають найвищі посади в системі органів державної влади та управління, у тому числі головнокомандуючі, міністри оборони. Відповідні офіційні статуси чи посади, наявність імунітетів не звільняють особу від переслідування або кримінальної відповідальності. Керівники і військові командири можуть нести відповідальність за кримінальні правопорушення, вчинені особами, які перебувають у їхньому підпорядкуванні чи під їхнім контролем [3, с. 185].

У відповідності до ст. 25 Римського Статуту особа, яка скоїла злочин, що підпадає під юрисдикцію Суду, несе індивідуальну відповідальність та підлягає покаранню відповідно до Римського Статуту. Згідно зі ст. 17 Римського Статуту, справа не розглядається МКС якщо особа, якої це стосується, уже була судима за поведінку, що є предметом заяви [2].

Тобто, з огляду на це, МКС доповнює національні органи судової системи та здійснює свою юрисдикцію, тоді коли держава не може порушити кримінальне провадження або не ініціює таке порушення самостійно.

Щодо юрисдикції *ratione temporis*, то МКС має юрисдикцію лише стосовно злочинів, вчинених після набрання чинності Римським Статутом. Якщо відповідна держава стає учасником Римського Статуту після набуття ним чинності, юрисдикція МКС буде поширюватись лише на злочини, що були вчинені після набрання чинності вказаним Статутом. Винятком із цього правила є положення ч. 3 ст. 12 Римського Статуту, які передбачають можливість визнання юрисдикції Суду державою, яка не ратифікувала Римський Статуту. З цією метою вказана держава може визнати юрисдикцію МКС щодо певного

виду злочину шляхом звернення із заявою до Секретаря МКС, а в подальшому забезпечити здійснення співробітництва з МКС. Ще однією особливістю юрисдикції МКС, на яку вказує О. В. Трояновський, є можливість її здійснення незалежно від місця скоєння злочину або громадянства суб'єкта злочину, якщо Рада Безпеки ООН передасть йому ситуацію, відповідно до його повноважень на підставі Статуту ООН [12, с. 421].

Хоча це прямо й не зазначається в Римському Статуті, однак через тлумачення положень вказаного Статуту можна визначити три ситуації, у яких МКС матиме юрисдикцію: 1) злочин вчинено на території держави, яка визнала юрисдикцію МКС, громадянином держави, що визнала юрисдикцію МКС; 2) злочин вчинено на території держави, яка не визнала юрисдикцію МКС, громадянином держави, котра визнала юрисдикцію МКС; 3) злочин вчинено на території держави, що визнала юрисдикцію МКС, громадянином держави, яка не визнала юрисдикцію МКС [13, с. 74].

Водночас Україна брала активну участь у підготовці проекту Римського Статуту в дипломатичній конференції повноважних представників під егідою Організації Об'єднаних Націй із питання створення МКС. Також нашою державою було підписано Заключний Акт Римської дипломатичної конференції, яким було схвалено Римський Статут. Україна підписала Римський Статут 20 січня 2000 року у розпочала активну роботу з підготовки до ратифікації цього важливого міжнародного договору [14, с. 274].

Поміж іншого, станом на сьогодні, Україна не ратифікувала Римський Статут, проте Україна визнавала юрисдикції МКС, подавши двічі спеціальні заяви до МКС,

відповідно до процедури, передбаченої ст. 12 Римського Статуту.

Перша Заява Верховної Ради України від імені Українського народу від 25.02.2014 року стосувалась злочинів проти людяності, які були вчинені вищими керівними особами держави, що викликало особливо тяжкі наслідки та масові вбивства громадян України під час мирних акцій протестів, які відбувались в Україні у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року. У вказаній заяві Верховна Рада України від імені Українського народу просить МКС встановити винних у вчиненні злочинів проти людяності, передбачених ст. 7 Римського Статуту та притягнути до відповідальності Януковича Віктора Федоровича – экс-Президента України; Пшонку Віктора Павловича – экс-Генерального прокурора України; Захарченка Віталія Юрійовича – экс-Міністра внутрішніх справ України, та інших осіб, які виносили злочинні рішення або виконували злочинні накази [15].

Удруге Верховна Рада України від імені Українського народу звернулася до МКС у лютому 2015 року із заявою, якою Україна визнає, відповідно до пункту 2 статті 11 та пунктів 2, 3 статті 12 Римського Статуту, юрисдикцію МКС щодо вчинених злочинів проти людяності та воєнних злочинів державними службовцями російської федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», що спричинили особливо тяжкі наслідки та вбивства громадян України, починаючи з 20 лютого 2014 року і дотепер [16].

Як зазначає В. П. Пилипенко, незважаючи на те, що Верховна Рада України так і не ратифікувала Римський Статут, Україна сьогодні визнає юрисдикцію МКС щодо

розслідування злочинів геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів, скоєних в Україні під час конфлікту на підставі вказаних вище заяв Верховної Ради України до МКС. Як наслідок, Україна зараз має зобов'язання щодо співробітництва з МКС та юридичні зобов'язання розслідувати злочини, які підпадають під юрисдикцію МКС та притягати до відповідальності осіб, винних у їх вчиненні. Вчений зауважує, що визнання Україною юрисдикції МКС на умовах Римського Статуту продемонстрували невідповідність положень кримінального законодавства України стандартам міжнародного кримінального права [14, с. 276].

Проте з огляду на події сьогодення в Україні та військову агресію російської федерації, Верховною Радою України нарешті було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» № 2236 від 03.05.2022 року, яким доповнено Кримінально-процесуальний кодекс України розділом IX-2 «Особливості співробітництва з Міжнародним Кримінальним Судом». Вказаним законом визначено межі і порядок співробітництва України з МКС, визначено органи державної влади уповноважені на співробітництво з МКС (Офіс Генерального прокурора та Міністерство юстиції України), алгоритм передання кримінального провадження з України до МКС, алгоритм виконання прохання МКС про надання допомоги; норми про конфіденційність та захист відомостей, що стосуються безпеки України, алго-

ритм вжиття заходів для збереження доказів на території України на прохання МКС; алгоритм виконання МКС функцій на території України тощо [17].

Так, вважаємо, що зазначений Закон є дуже важливим кроком на шляху співробітництва України з МКС. Вказане підтверджує те, що Україна впевнено наближається до ратифікації Римського Статуту МКС та активно допомагає МКС розслідувати злочини російської федерації, вчинені на території України у воєнній агресії.

Поміж іншого, відповідно до ст. 14 Римського Статуту МКС, держава-учасниця може передати Прокурору МКС справу з приводу ситуації, при якій було вчинено один або декілька злочинів, на котрі поширюється юрисдикція МКС, звернувшись до Прокурора МКС з проханням провести розслідування цієї ситуації для визначення того, чи необхідно винести обвинувачення одного або кілька індивідів за вчинення таких злочинів [2].

Так 28 лютого 2022 року Головний Прокурор МКС оголосив про своє рішення вимагати дозволу на відкриття розслідування ситуації в Україні на основі висновків, зроблених Офісом прокурора МКС після його попереднього дослідження і включити у вказане розслідування будь-які нові звинувачення у злочинах, на які поширює юрисдикцією МКС. Також Головний Прокурор МКС підтвердив, що його офіс отримав звернення від 39 держав-учасниць МКС, щоб передати йому справу про ситуацію в Україні [18].

Головний Прокурор МКС відвідав Київську область, щоб побачити наслідки агресії російської федерації. Під час цієї поїздки Прокурор наголосив, що необхідно про-

вести незалежне розслідування злочинів у населених пунктах Київської області та те, що МКС має вагомі підстави вважати, що на території України вчиняються злочини, що підпадають під юрисдикцію суду. Також Прокурор зазначив, що розслідування воєнних злочинів Україна здійснюватиме спільно з державними правоохоронними органами, спільними міжнародними групами слідчих та МКС [19, с. 68].

До України прибули також слідчі, судово-кримінальні експерти і працівники МКС для розслідування воєнних злочинів в Україні. Як зазначив, Головний Прокурор МКС Карім Хан, сьогодні до України прибуде найбільша група представників МКС з моменту заснування його офісу. Представники МКС в Україні збиратимуть докази злочинів, вчинених на території України, а також співпрацюватимуть з українськими слідчими органами з метою встановлення обставин справи [20].

Отже, з огляду на викладене, можна дійти висновку, що МКС є міжнародною установою, яка повинна забезпечувати притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні найбільш серйозних злочинів: злочинів геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів, злочинів агресії. МКС має подвійний правовий статус, оскільки водночас є традиційною міжнародною установою та незалежним міжнародним судовим органом. Указаний правовий статус забезпечує МКС незалежність, що дозволяє розслідувати міжнародні злочини у відповідності до норм та принципів міжнародного права та національного права держав-учасниць.

В умовах сьогодення вважаємо, що необхідність співробітництва України та МКС, а також ратифікація Римського Статуту є надзвичайно важливим для притягнення до відповідальності осіб, винних у страшних злочинах на території України в умовах агресії з боку російської федерації.

Список використаних джерел:

1. Славко А. С. Окремі питання юрисдикції міжнародного кримінального суду. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2014. №1 (10). С. 77-81.

2. Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 року URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_588/para0152#o152. (дата звернення: 09.07.2022).

3. Вєдькал В. А. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 3. С. 183-188.

4. Павленко І. В. Особливості юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо злочинів проти людяності теоретико-правовий аспект. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2020. № 2. Том 31(70). Ч. 3. С. 207-212.

5. Пилипенко В. П. Воєнні злочини в Статутах Міжнародних кримінальних трибуналів та Римському статуті Міжнародного кримінального суду. *Право.ua*. № 2. 2020. С. 5-10.

6. Кучевська С. П. Воєнні злочини у статуті Міжнародного кримінального суду і злочини проти встановленого порядку несення військової служби у Кримінальному кодексі України: питання відповідності. *Форум права*. 2007. № 3. С. 142-146.

7. Садова Т. С. Щодо характеристики воєнних злочинів у Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Збір. тез доп. студ., аспір. та здобув. – учасн. 76-ї звіт. конф. Одеського нац. ун-ту імені І. І. Мечникова. Секція економічних і правових наук (Одеса, 26-28 квіт. 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2021. С. 79-82.

8. Важна К. А. Проблеми визначення поняття міжнародного злочину агресії у сучасному міжнародному праві. *Молодий вчений*. 2016. № 4.1(31.1). С. 30–34.

9. Сірант М. М. Міжнародний кримінальний суд як головний орган із протидії агресії. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2018. № 889, вип. 17. С. 192–197.

10. Савчук К. О. Міжнародно-правова кваліфікація агресії російської федерації в Криму та на сході України. *Судова апеляція*. 2018. № 4. С. 134-148.

11. Антонович М. М. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Т. 193. С. 67-70.

12. Трояновський О. В. Міжнародна кримінальна юстиція в механізмі захисту прав людини. Актуальні проблеми держави і права. Зб. наук. праць. Вип. 61. Одеса : Юрид. література, 2011. С. 417-424.

13. Аносова Ю. В. Юрисдикція міжнародних судових органів щодо злочину геноциду : дис... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2018. 270 с.

14. Пилипенко В. П. Деякі питання співробітництва України та Міжнародного кримінального Суду правові аспекти. *Право і суспільство*. 2021. № 1. С. 273-279.

15. Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною до юрисдикції міжнародного кримінального

суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року: Постанова Верховної Ради України від 25.02.2014 року №790-VII. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/790-18#Text>. (дата звернення: 09.07.2022).

16. Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян»: Постанова Верховної Ради України від 4 лютого 2015 року № 145-VIII. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text>. (дата звернення: 09.07.20 22).

17. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом: Закон України від 03.05.2022 року №2236-IX. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#Text>. (дата звернення: 09.07. 2022).

18. Заява Прокурора Міжнародного кримінального суду, пана Каріма А.А. Хана, королівського радника, щодо Ситуації в Україні: Отримання звернень від 39 держав-учасниць та відкриття розслідування. URL : <https://www.icc-cpi.int/fr/news/declaration-du-procureur-de-la-cpi-karim-aa-khan-qc-sur-la-situation-en-ukraine-reception-de>. (дата звернення: 09.07.2022).

19. Щигельська Г. О. Воєнні злочини Росії проти цивільного населення у Київській області/ *Збірник тез II Міжнародної наукової конференції «Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки»*, 21-22 квітня. Т. : ФОП Паляниця В. А., 2022. С. 67–69.

20. Міжнародний кримінальний суд направив 42 представників в Україну для розслідування воєнних злочинів. [Електронний ресурс] URL : <https://suspilne. Me dia/240480-miznarodnij-kriminalnij-sud-napraviv-42-predstavnikiv-v-ukrainu-dla-rozsliduvanna-voennih-zlociniv/> (дата звернення: 09.07.2022).

Ivanytskyi A. M. Legal status and jurisdiction of the international criminal court in the context of aggression against Ukraine

The article defines the specifics of the subject matter jurisdiction of the International Criminal Court, which is limited only to the most serious offenses concerning the entire international community. The characteristic features of the most serious crimes under the jurisdiction of the International Criminal Court, such as: genocide, crimes against humanity, war crimes, crimes of aggression, were analyzed and researched. The conditions for the International Criminal Court to exercise jurisdiction over the crime of aggression have been considered. It is noted that the International Criminal Court complements the national judicial systems and is involved when the state does not independently initiate or does not have the opportunity to initiate criminal proceedings. The element of the jurisdiction of the International Criminal Court ra-

tione personae was studied. The cases of Ukraine's recognition of the jurisdiction of the International Criminal Court were analyzed. The peculiarities of the Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding cooperation with the International Criminal Court" were considered. It was concluded that the International Criminal Court is an international institution that should ensure the prosecution of those guilty of the most serious crimes: crimes of genocide, crimes against humanity, war crimes, crimes of aggression. It is concluded that it has been established that in today's conditions, the need for cooperation between Ukraine and the ICC and the ratification of the Rome Statute is significant for bringing to justice persons guilty of terrible crimes on the territory of Ukraine.

Keywords: jurisdiction, international crimes, International Criminal Court, Rome Statute, legal status.

УДК: 341.4+343.2/343.337

Марін О. К.,

кандидат юридичних наук, доцент Львівського
національного університету імені Івана Франка
(м. Львів, Україна)

e-mail: oleksandr.marin@lnu.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3463-8523>

ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ НОРМ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглянуто проблеми дієвості міжнародного кримінального права в частині каральної здатності відповідних положень. Проаналізовано потенційні проблеми імплементації норм міжнародного кримінального права в національне кримінальне законодавство та застосування таких «пропущених через призму кримінального права» положень державними юрисдикційними інституціями. Висновано, що найкращим виходом із ситуації, що склалася наразі, є негайна ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду та розробка й прийняття закону про кримінальну відповідальність за міжнародні злочини (чи злочини за міжнародним правом). У разі прийняття іншого рішення – одного з двох наведених у цій роботі законопроектів, українська держава повинна вирішити процедурним шляхом колізію, яка складається при прийнятті двох законів, спрямованих на урегулювання одного питання. Щодо зворотної дії кримінального закону в часі, до внесення змін до

Конституції України, подолати обмеження, визначені в Основному законі, правовим шляхом не видається можливим. Проте ситуація дещо спрощується з урахуванням максимально абстрактної наявної заборони в чинній редакції ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни».

Ключові слова: війна, міжнародне кримінальне право, імплементація, закон про кримінальну відповідальність за міжнародні злочини, зворотна дія закону в часі, кримінальний кодекс.

Повномасштабне вторгнення в Україну, що розпочалося 24.02.2022 року, різко актуалізувало проблему дії та дієвості міжнародного кримінального права як надбання цивілізованого людства. І якщо запобіжна сила цього правового інструменту виявилася неефективною, то каральна потребує певного часу, щоб довести свою придатність.

Щодо запобіжної сили міжнародного кримінального права, то залишимо це питання фахівцям-міжнародникам. З приводу каральної здатності відповідних положень, то вони, як видається, можуть проявлятися у двох взаємопов'язаних напрямках: 1) пряма дія норм міжнародного кримінального права через міжнародно-правові інституції (Міжнародний кримінальний суд, Трибунали *ad hoc* тощо); 2) впровадження норм міжнародного кримінального права в національне кримінальне законодавство та застосування таких «пропущених через призму кримінального права» положень державними юрисдикційними інституціями вже як норм національного права.

Саме про другий вектор дії, активності міжнародного кримінального права і буде йти мова в цій роботі.

Очевидно, що ефективному виконанню своєї каральної функції міжнародним кримінальним правом із використанням юрисдикційних інституцій держави, мала би передувати належна імплементація положень міжнародного кримінального права в національне кримінальне законодавство. Оцінюючи стан такої імплементації, варто підтримати висловлену думку про те, що вона, м'яко кажучи, не відповідає сучасним потребам, є відображенням радянської правової системи. За обґрунтованим твердженням М.І. Хавронюка «... починаючи з 2014 року українському законодавцю треба було остаточно відмовитися від принизливого наслідування радянського та російського законодавчого досвіду. Однак до сьогодні статті 436, 437-442 КК України майже слово в слово повторюють статті 353, 354, 355-358 КК рф, – так, ніби містять зразкові тексти» [1].

Потреба в оновленні відповідних положень стверджувалася багатьма вченими та підтверджена практикою законотворення: у правовій системі України є два масштабних законопроекти, присвячені вирішенню цього питання. Спочатку 27 грудня 2019 року зареєстровано законопроект № 2689 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права». Не вдаючись до змісту цього проекту, зауважимо, що з нього розпочалися політико-правові проблеми імплементації норм міжнародного кримінального права. Якщо бути ще точнішим – проблеми розпочалися із нератифікації Рим-

ського статуту Міжнародного кримінального суду. Стосовно законопроєкту № 2889 необхідно зазначити, що він 20 травня 2021 року був прийнятий як Закон України та 07 червня підписаний Головою Верховної Ради України й направлений на підпис Президентові України, де й перебуває до сих пір без руху. Ці два факти: нератифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду та не підписання Закону, спрямованого на імплементацію положень Міжнародного кримінального права, – свідчать про відсутність політичної волі на таку імплементацію. Причини не оголошуються, але, за твердженням Міністра юстиції України Дениса Малюська «Римський статут, який лежить в основі роботи Міжнародного кримінального суду, Україна ратифікує після війни, тому що, внаслідок внутрішніх проблем з комунікаціями, в українських військових сформувався про цей документ хибна думка, яку неможливо змінити в умовах воєнного стану» [2]. Дивна позиція державного чиновника, який очолює Міністерство юстиції.

Нератифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду позбавляє правову систему України користуватися цим міжнародним договором, відповідно до ст. 9 Конституції України, як формальним джерелом (формою) права. Однак, нічого не перешкоджає використовувати його положення як джерело права в змістовному сенсі, у власному смислі слова. З цих позицій, імовірно, виходив законодавець, формулюючи положення проігнорованого Президентом України законопроєкту № 2689. З огляду на це, і діяв український Кабінет Міністрів, формулюючи положення законопроєкту № 7290 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України

та Кримінального процесуального кодексу України», що зареєстрований у парламенті 14 квітня 2022 року та включений у порядок денний 06 вересня 2022 року. Обидва законопроекти містять положення, які так чи інакше відображають основні положення Римського статуту. Відмінність між ними є, і вона, на думку аналітиків, достатньо істотна [3]. Однак в цілому обидва ці акти спрямовано на імплементацію у кримінальне законодавство України положень Міжнародного кримінального права.

Дивна ситуація з правової точки зору станеться в разі прийняття Верховною Радою України кабмінівського законопроект № 7290. Тоді в Президента України «на столі» опиняться два різні документи однакової юридичної сили, спрямовані на урегулювання одного й того ж питання і такі, що відображають волю одного й того ж законодавця, яка відрізняється не лише формально (формальні реквізити нормативно-правового акту, кількість змін у КК, номери статей тощо), а й за змістом. Чи може Президент обирати, який документ підписати й оприлюднити? Який з цих документів буде відображати «справжню волю законодавця»? Простої відповіді на це питання немає, а вся ця ситуація із імплементацією положень міжнародного кримінального права в національне кримінальне законодавство ставить під серйозний сумнів легітимність внесених у КК змін, що в сукупності із «кульгавою» національною системою кримінальної юстиції потенційно знизить ефективність каральної дії кримінального права.

Наступною істотною, як видається, перепоною в ефективній реалізації каральної функції національного кри-

мінального права у частині протидії міжнародним злочинам, є усталена в доктрині кримінального права та відображена у ст. 3 КК України позиція щодо монополії Кримінального кодексу на нормативну регламентацію кримінальної відповідальності в Україні. Повторювати її основні постулати не видається потрібним, та й сам характер обидвох законопроектів (і № 2689, і № 7290) говорить про безумовну підтримку цієї доктрини – зміни пропонується внести у чинний КК України.

Основний масив змін пропонується внести в статті Розділу XX Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», сформулювавши склади відповідних кримінальних правопорушень згідно до положень міжнародного кримінального права. У Загальній частині КК України пропонується, фактично, обмежити «заходи заохочення» до відповідних злочинів та у законопроекті № 2689 до того ще й удосконалити універсальний принцип дії кримінального закону та окремі положення інституту причетності до кримінального правопорушення. Таким чином, основні специфічні положення міжнародного кримінального права будуть «перенесені» в чинне законодавство. При тому спостерігатиметься така проблема: більшість суспільно-небезпечних діянь, які відобразатимуться в статтях Розділу XX Особливої частини КК України, уже передбачені як кримінальні правопорушення в статтях інших Розділів кримінального закону – і кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи, і проти волі, честі та гідності, і проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, і

проти власності, і проти встановленого порядку несення військової служби тощо.

Під час застосування чинного Кримінального кодексу вже виникають ситуації невинуватеної конкуренції кримінально-правових норм, які передбачені в статтях, що стали результатом імплементації положень міжнародного кримінального та гуманітарного права, вирішення яких не можна обґрунтувати звичними правилами подолання конкуренції кримінально-правових норм [4]. Із прийняттям будь-якого з наведених законопроектів, таких ситуацій виникне іще більше – і це вже не конкуренція кримінально-правових норм, а їх колізія.

Жоден із наведених законопроектів не містить положень, які б мали колізійний характер – так званих колізійних норм – різновидів спеціалізованих норм, що встановлюють правила вибору норми права, що підлягає застосуванню при наявності суперечності між ними, у разі спрямованості на регулювання однакових фактичних обставин.

Для того щоб хоч якось забезпечити формальні ознаки для розмежування норм, які перебувають у колізії, автори обидвох законопроектів формулюють величезні примітки до статей Особливої частини КК, у яких відображають основні поняття з міжнародного кримінального права, використання яких хоча б потенційно дасть змогу правозастосовувачу обмежити сферу застосування відповідних кримінально-правових норм. Прикладом такої ситуації є запропонована в законопроекті № 7290 редакція ст. 438 «Воєнні злочини проти особи», яка містить три частини, п'ятнадцять пунктів та дев'ять пунктів при-

мітки до статті. Узагалі з тринадцяти введених (викладених у новій редакції) статей Особливої частини в законопроекті № 7290 лише чотири статті не містять примітки, дев'ять – усього, відповідно, 28 пунктів, деякі з яких мають ще й підпункти. Таким чином, «допоміжного» нормативного матеріалу фактично запропоновано більше, ніж основного. Це може свідчити про намагання запропонувати більш-менш чітку систему нормативної регламентації, яка «вплетена» в міжнародне гуманітарне та кримінальне право. Однак така спроба, як видається, є не надто вдалою, адже створює надмір нормативної регламентації, пропонує конструкції, які не властиві національному кримінальному праву та створюють деталізоване казуїстичне регулювання із всіма недоліками, які йому властиві.

Іншими словами, законодавець за допомогою «приміток» намагатиметься визначити різні сфери застосування положень одного кодифікованого нормативно-правового акту – КК України. Не думаю, що така ситуація сприятиме ефективному правозастосуванню. У цьому контексті варто запропонувати «кричущу» у своїй адекватності форму розв'язання потенційного конфлікту положень одного нормативно-правового акту: розвести їх по різних законах. Давайте залишимо традиційне кримінальне право мирному часу, а для часу війни – змістовної підстави застосування міжнародного кримінального та гуманітарного права – приймемо спеціальний закон про кримінальну відповідальність за міжнародні злочини. Прецедент цьому є у правовій системі ФРН, де поряд із Кримінальним уложенням діє своєрідний Кодекс

злочинів проти міжнародного права (нім. – Völkerstrafgesetzbuch, VStGB). Цей спеціальний закон у § 1 «Сфера застосування» визначає, що цей закон застосовується до всіх злочинів проти міжнародного права, зазначених у ньому... [5]. Таким чином, закон містить колізійне положення, яке відкриває сферу дії ратифікованого міжнародного права зі своїми поняттями та категоріями, які не потребують дослівного відтворення у звичному кримінальному праві. Причому, для німецького законодавця очевидним є те, що спеціальний закон не може врегулювати всіх кримінально-правових проблем, які виникнуть під час його застосування органами національної кримінальної юстиції. Для цього положення національного кримінального права використовується для правової регламентації загальних кримінально-правових проблем. Таке розв'язання потенційного конфлікту кримінально-правових систем передбачене у § 2 аналізованого закону: «загальне кримінальне право застосовується до правопорушень, передбачених цим законом, якщо цей закон не містить спеціальних положень у розділах 1,3-5 та 13 абз. 4» [5]. Тож не бачимо жодних перешкод перейняти цей досвід німецьких колег у правову систему України. При тому монополія КК на регулювання питань кримінальної відповідальності в Україні не може визнаватися перепоною на шляху ефективній протидії злочинам в цілому та міжнародним злочинам у контексті розглядуваної проблеми. Від такої монополії можна або навіть потрібно відмовитись [6].

Ще однією проблемою, яка, без сумнівів, є в імплементації положень міжнародного кримінального права в чинне кримінальне законодавство – несвоечасність. Така

імплементация повинна була бути проведена «на вчора», а точніше, на лютий 2014 року, коли розпочалася агресія російської федерації проти України. Вчасність чи невчасність використання правових інструментів протидії злочинності, крім політичного аспекту, має й суто юридичний – проблему дії закону в часі. І знов, немає змісту відтворювати нормативні та доктринальні положення щодо цього аспекту активності кримінального закону, вони всім відомі. Відомі вони також й авторам законопроектів, які піддаються аналізу. Саме тому в них ми зустрічаємо положення, присвячені «особливостям» дії цих законопроектів у часі в разі їх прийняття. Так хронологічно перший законопроект № 2689 пропонує Прикінцеві та перехідні положення КК доповнити розділом III такого змісту: 1. Якщо діяння, передбачені в статтях 437 та 438-5 і 442 та 442-1 цього Кодексу на момент їх вчинення не визнавалися злочином, відповідно до законодавства України про кримінальну відповідальність, проте визнавалися злочином геноциду, злочином агресії, злочином проти людяності або воєнним злочином за міжнародним правом, то, вважається, що такі діяння на час їх вчинення визнавалися такими, що є злочином, відповідно до законодавства України про кримінальну відповідальність [7]. Законопроект № 7290 містить аналогічне положення, яке дослівно відтворює наведене. Крім того, законопроект пропонує розділ II Прикінцевих та перехідних положень доповнити пунктом 23 такого змісту: «Заміна нумерації статей 432, 433, 435 Кримінального кодексу України відповідно на статті 438-1, 438, 438-4 Кримінального кодексу України не має наслідком скасування кримінальної протиправності таких діянь» [8].

Чи достатньо таких вказівок у тексті закону для того, щоб подолати проблему «зворотної дії закону в часі»? Видається, що ні. По-перше, справді, зміна нумерації статей чи інших структурно-реквізитних характеристик кримінально-правових заборон, що не впливають на інтенсивність кримінальної відповідальності, не тягне скасування кримінальної протиправності та розв'язується за правилами, визначеними у ст. 5 КК України.

Інакше вирішується питання, якщо в результаті появи у КК України нових кримінально-правових положень криміналізовано поведінку, яка на момент вчинення не визнавалася злочином, відповідно до законодавства України про кримінальну відповідальність, проте визнавались злочином геноциду, злочином агресії, злочином проти людяності або воєнним злочином за міжнародним правом. Законопроекти пропонують надавати закону в такому випадку зворотної дії. Така пропозиція, незважаючи на намагання законодавця певним чином відтворити успіх Нюрнберзького процесу, має сумнівну конституційність. Нагадаємо, Конституція України в ст. 58 визначає, що ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавались законом як правопорушення. Це конституційне положення має офіційне тлумачення в рішеннях Конституційного Суду України. Так, у п.1 резолютивної частини рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2000 від 19.04.2000 року у «справі про зворотню дію кримінального закону в часі» зазначається, що положення статті 58 Конституції України, з урахуванням вимог пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, треба розуміти так, що виключно законами

України визначаються діяння, як є злочинами, та встановлюється відповідальність за їх вчинення. Такі закони мають зворотню дію в часі у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують кримінальну відповідальність особи [9]. Таким чином, положення, які справді встановлюють кримінальну відповідальність (криміналізують поведінку) або посилюють її будь-яким чином, зворотної дії не матимуть, відповідно до прямої дії норм Конституції України.

Виходом із цієї ситуації, як видається, є або внесення змін до Конституції України із відтворенням положення ст. 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у якому зазначено, що нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення, згідно з національним законом або міжнародним правом. Крім того, щоб не руйнувати установлену доктрину щодо дії звичайного кримінального права в часі, «розширене» за змістом відображення принципу *nullum crimen sine lege* варто включити в спеціальний закон про кримінальну відповідальність за міжнародні злочини, про який йшлося вище.

Таким чином, із імплементацією положень міжнародного кримінального права в національне кримінальне законодавство пов'язано досить багато проблем. Деякі з них ставлять під сумнів легітимність результатів такої імплементації, що необхідно враховувати під час прийняття відповідних політико-правових рішень. Найкращим виходом із ситуації, що складається наразі, як ви-

дається, є негайна ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду та розробка й прийняття закону про кримінальну відповідальність за міжнародні злочини (чи злочини за міжнародним правом). Такий крок відповідатиме п. 5 ч. 1 ст. 194 Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України від 10.02.2010 р. Зрозуміло, що це має бути політичне рішення, яке піде в розріз із переважаючою зараз доктриною кримінального права. Однак його реалізація, як видається, дасть можливість якісно розмежувати сфери дії цих двох кримінальних законів та забезпечить належну імплементацію норм міжнародного кримінального права в національне законодавство без створення випадів надмірної конкуренції кримінально-правових норм шляхом цивілізованого колізійного врегулювання.

У разі прийняття іншого рішення – одного з двох наведених у цій роботі законопроектів, українська держава повинна вирішити процедурним шляхом колізію, яка складається при прийнятті двох законів, спрямованих на урегулювання одного питання. Як цього добитися – питання для фахівців у галузі конституційного права, однак залишати його без уваги небезпечно, адже це може підірвати легітимність кримінально-правових заборон, які з'являться у КК України.

Щодо зворотної дії кримінального закону в часі, до внесення змін до Конституції України, подолати обмеження, визначені в Основному законі, правовим шляхом не видається можливим. Проте ситуація дещо спрощується з урахуванням максимально абстрактної наявної заборони в чинній редакції ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни».

Список використаних джерел:

1. Хавронюк М. І. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: двадцять запитань та відповідей. *Сайт ЦППР* URL : <https://pravo.org.ua/blogs/kryminalna-vidpovidalnist-za-porushennya-zakoniv-ta-zvy-chayiv-vijny-dvadsyat-zapytan-ta-vidpovidej>. (дата звернення 09.10.2022 року);

2. Малюська пояснив, чому Україна не може ратифікувати Римський статут під час війни. *Радіо свобода*. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-maluska-ukrainain-rymskyu-statut/31880061.html>. (дата звернення 09.10.2022 року);

3. Новий законопроект уряду № 7290 штучно звужує можливості для притягнення до відповідальності військових командирів та цивільних начальників російської федерації за воєнні злочини. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. URL : <https://helsinki.org.ua/appeals/novyy-zakonoproekt-uriadu-r-n-7290-shtucho-zvuzhuie-mozhlyvosti-dlia-prytiahnennia-do-vidpovidalnosti-viyskovykh-komandyriv-ta-tsyvilnykh-nachalnykiv-rosiyskoi-federatsii-za-voien-ni-zlochynu>. (дата звернення 09.10.2022 року).

4. Марін О. Кримінальна відповідальність за насильницьке зникнення. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2021. Випуск 72. С. 122-130.

5. *Völkerstrafgesetzbuch*. URL : <https://www.gesetze-iminternet.de/vstgb/1.html>. (дата звернення 09.10.2022 року).

6. Марін О. Джерела кримінального права у контексті правової реформи в Україні. *Проблеми державотворення*

і захисту прав людини в Україні: матеріали XXV звітної науково-практичної конференції (6-7 лютого 2020 р.). Ч. 2 Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2020. С. 137-139.

7. Проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права. *Сайт Верховної Ради України*. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc_4_1?pf3511=67804. (дата звернення 09.10.2022 року)

8. Проєкт Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України. *Сайт Верховної Ради України*. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=74105. (дата звернення 09.10.2022 року).

9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотню дію кримінального закону в часі) № 6-рп/2000 від 19.04.2000 року. *Сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-00#Text>. (дата звернення 09.10.2022 року).

Marin O. Problems of implementation of international criminal law in the legislation of Ukraine

The article discusses the problems of the effectiveness of international criminal law in terms of the punitive ability of the relevant provisions. Potential problems of implementing

of international criminal law norms into national criminal legislation and applying of such provisions "passed through the prism of criminal law" by state jurisdictional institutions are analyzed. The best way out of the current situation is the immediate ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court and the development and adoption of a law on criminal liability for international crimes (or crimes under international law). If another decision is made – one of the two bills mentioned in this work, Ukrainian the state must resolve the conflict that develops when adopting two laws to resolve one issue by procedural means. As for the retroactive effect of the criminal law in time, before amending the Constitution of Ukraine, it is not possible to overcome the restrictions defined in the Basic Law by legal means. However, the situation is somewhat simplified, taking into account the most abstract existing prohibition in the current version of Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine "Violation of the laws and customs of war".

Keywords: war, international criminal law, Implementation, law on criminal liability for international crimes, the reverse effect of the law in time, criminal code.

УДК 343.341

Мовчан Р. О.,

доктор юридичних наук, професор Донецького
національного університету імені Василя Стуса
(м. Вінниця, Україна)

e-mail: romanmov1984@gmail.com,

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2074-8895>

**ПРО ДЕЯКІ ДИСКУСІЙНІ ПОЛОЖЕННЯ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ НОВЕЛИ ПРО
ВИПРАВДОВУВАННЯ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ
ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ (СТ. 436-2 КК УКРАЇНИ)**

Анотація. У статті досліджено приписи кримінально-правової новели, передбаченої ст. 436-2 Кримінального кодексу України «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікація її учасників». Зокрема, виявлено найбільш складні щодо правозастосування проблеми, які потребують свого розв'язання, та сформульовано авторські науково обґрунтовані рекомендації щодо кваліфікації аналізованого кримінального правопорушення, а також усунення виявлених законодавчих вад. Зроблено висновок, що ефективнішому застосуванню розглядуваної заборони сприятиме внесення запропонованих змін до Кримінального кодексу України.

Ключові слова: виправдовування, визнання правомірною, публічне заперечення, збройна агресія, виготовлення, поширення.

© Мовчан Р. О., 2023

3 березня 2022 р. вітчизняними парламентаріями було ухвалено Закон України № 2110-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» (далі – Закон № 2110-IX). Одним із наслідків цього кроку стало доповнення Кримінального кодексу України (далі – КК) новою ст. 436-2, якою передбачається кримінальна відповідальність за такі дії, як виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, а також глорифікацію її учасників.

Окремі питання, пов'язані з доповненням КК розглядуваною заборонаю у свої працях аналізували І. В. Берднік, І. В. Гловюк, І. В. Жук, А. М. Орлеан, Є. О. Письменський, Ю. А. Пономаренко, О. Е. Радутний, М. А. Рубашенко, Н. С. Стефанів, М. І. Хавронюк та деякі інші. Водночас маємо підстави констатувати, що чимало проблемних питань з досліджуваної новели й досі залишаються невирішеними, чим і викликана необхідність написання цієї статті.

Розпочати варто із згадування про те, що 3 березня 2022 р. народними депутатами України були прийняті Закони № 2110-IX та № 2108-IX, головним наслідком набрання чинності яким стало доповнення КК новою ст. 111-1 «Колабораційна діяльність», у ч. 1 якої серед іншого передбачено відповідальність і за такі дії, як *«публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України»*, тобто фактично ту саму поведінку, яка карається й за ст. 436-2 КК. Отже, у цьому випадку ми маємо справу з прикладом помилки, яку М. І. Хавронюк небезпідставно відніс до різновидів «порушень

принципу пропорційності», коли законодавець, ігноруючи факт наявності у КК статті, яка вже передбачає кримінальну відповідальність за певне діяння, знову криміналізує його [1].

Зважаючи на зазначений факт, у процесі розмежування вказаних складів кримінальних правопорушень необхідно враховувати деякі їхні відмінні ознаки, зокрема різні:

1) факти, які заперечуються:

– у ч. 1 ст. 111-1 КК встановлено відповідальність за заперечення здійснення *будь-якої* збройної агресії проти України;

– тим часом у ст. 436-2 КК уточнюється, що кримінально караним відповідно до неї необхідно вважати заперечення збройної агресії проти України: *а) яка була здійснена виключно рф; б) і розпочата саме у 2014 р.;*

2) суб'єкти:

– у ч. 1 ст. 111-1 КК ним може бути *лише громадянин України (спеціальний суб'єкт);*

– водночас у ст. 436-2 КК суб'єкт є *загальним*, тобто це може бути як громадянин України, так і громадянин іноземної держави та особа без громадянства;

3) обставини вчинення кримінального правопорушення:

– якщо для злочину, передбаченого ст. 436-2 КК, зазначена ознака *не є обов'язковою* (заперечення збройної агресії рф проти України може здійснюватися навіть в індивідуальній бесіді);

– то для інкримінування відповідної форми колабораціоністської діяльності (ч. 1 ст. 111-1 КК) має бути

встановлена *публічність* вчинення згаданих актів поведінки, яка, згідно з п. 1 примітки цієї статті, має констатуватися тоді, коли висловлене заперечення стосується невизначеного кола осіб, зокрема здійснюється в мережі Інтернет або за допомогою ЗМІ.

У жодному разі не применшуючи «розмежувальне» значення кожної з цих ознак, водночас варто відмітити те, що:

1) вказівка в ч. 1 ст. 111-1 КК на «будь-яку збройну агресію» означає те, що цією ознакою охоплюється й заперечення у т. ч. і відміченої в ст. 436-2 КК «збройної агресії рф, розпочатої в 2014 р.». І навпаки, вказівка в ст. 436-2 КК на «збройну агресію рф, розпочату в 2014 р.» означає те, що нею охоплюється і, наприклад, заперечення агресії 2022 р., яка є логічним продовженням попередньої;

2) відсутність вказівки у ст. 436-2 КК на згаданого в ч. 1 ст. 111-1 КК «громадянина України» означає не те, що ці дії не можуть бути вчинені цим спеціальним суб'єктом, а лише те, що вони можуть бути вчинені як іноземцями та особами без громадянства, так і тим-таки громадянином України, що, до речі, і має місце у всіх випадках її інкримінування;

3) відсутність у ст. 436-2 КК вказівки на «публічність» дій означає лише те, що вони можуть бути як публічними, так і непублічними.

Крім того, у контексті цієї ознаки також хотілося б пригадати, що ч. 3 ст. 436-2 КК передбачена кваліфікуюча ознака у вигляді використання ЗМІ, яке самим законодавцем визнано однією з рис публічного заперечення в ч. 1 ст. 111-1 КК, а тому так само може означати

публічність вчинення відповідних дій, що в такому разі ще більше ускладнює відмежування розглядуваних складів кримінальних правопорушень.

Отже, можна констатувати, що, незважаючи на деякі зазначені вище відмінні риси, дії громадянина України, який з використанням ЗМІ (або іншим публічним способом) заперечує розпочату у 2014 р. збройну агресію РФ проти України, одночасно охоплюються як ч. 1 ст. 111-1, так і ст. 436-2 КК із передбаченим в її санкції значно суворішим покаранням.

З огляду на виявлену колізійність, а також відсутність у ч. 1 ст. 111-1 КК вказівки на характерну для колабораціонізму співпрацю, констатую нагальність виключення з останньої згадування про таку форму кримінального правопорушення, як *«публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України»*¹.

Допоки ж такі зміни внесені не будуть, розглядувана проблема має бути розв'язана за правилами подолання колізій, яких, щоправда, чинним наразі законодавством не передбачено. Що ж до наукових підходів до вирішення цього питання, то їх існує, принаймні, чотири:

1) прихильники першого підходу наполягають на тому, що в окресленій ситуації спостерігається конкуренція між відповідними кримінально-правовими нормами, одна з яких визнається загальною (ст. 111-1 КК), а інша – спеціальною (ст. 436-2 КК), котра й повинна застосовуватися [5]. Водночас системний аналіз показує, що

---

¹ Див. про це також [2, с. 190–193; 3; 4].

законодавець не мав на меті приймати (тим паче, в один день – 3 березня 2022 р.) норми, які б конкурували між собою, а виявлена суперечність – це законодавчий дефект із притаманною йому неузгодженістю розглядуваних заборон, що не ґрунтується на припущенні розумності законодавства. Для мене очевидно, що тут є не конкуренція, а саме колізія;

2) натомість М. І. Хавронюк наполягає на тому, що в подібних ситуаціях мають враховуватися правила вирішення темпоральних колізій (умовно другий підхід), відповідно до яких повинні застосовуватися положення нормативно-правового акта, що набрав чинності пізніше. Закон, яким КК доповнено ст. 111-1, набрав чинності 15 березня, а закон, яким КК доповнено ст. 436-2 КК, – 16 березня 2022 р. «Таким чином, – висновує М. І. Хавронюк, – оскільки обидва цих закони регулюють одне питання, то застосуванню підлягає більш новий закон, тобто ст. 436-2 КК» [1];

3) третій підхід полягає в тому, що відповідну колізію варто долати, спираючись на принцип верховенства права. Кваліфікація розглядуваних дій за ч. 1 ст. 111-1 КК, з огляду на видимо припущені законодавчі помилки, свідчила б про порушення справедливості, інших загальнолюдських принципів і цінностей, а тому вчинене варто кваліфікувати за ч. 3 ст. 436-2 КК [6, с. 92, 232].

Водночас ще зазначимо: хоч відповідні рекомендації можуть бути взяті до уваги під час правозастосування, це, однак, жодною мірою не виключає потреби якнайшвидшого усунення розглядуваної проблеми в спосіб коригування кримінального закону. Допоки ж цього зроблено не

буде, не варто дивуватися наявності вже наявних сьогодні неприпустимих ситуацій, коли юридично тотожні дії отримують диференційовану кримінально-правову оцінку. Зокрема, можна вказати на випадки, коли ідентичні дії осіб, які через соціальні мережі виправдовували російську агресію 2022 р., одним судом були оцінені як злочин, передбачений ч. 2 ст. 436-2 КК [7], натомість іншим – як проступок, про який ідеться в ч. 1 ст. 111-1 КК [8].

Заразом зауважимо: попри різну аргументацію, усі три наведені вище теоретичні варіанти вирішення аналізованої колізії згодом у підсумку зводилися до необхідності кваліфікації розглядуваних проявів саме за ст. 436-2 КК, й останній варіант (умовно, четвертий підхід) теж має право на існування, адже його прибічники сміливо можуть апелювати до необхідності посилення в цій ситуації на правило конституційного походження («усі сумніви на користь особи, діяння якої кваліфікується»), та все ж, вважаємо, саме цей підхід і має застосовуватися на практиці).

Продовжуючи розгляд відповідної проблематики, хотілося б висловити ще одне та, напевно, найбільш принципове зауваження, а точніше, серйозні сумніви щодо виправданості криміналізації передбаченої ч. 1 ст. 436-2 КК поведінки загалом, наявність яких, своєю чергою, продукує невпевненість і в оптимальності обраної парламентаріями структури досліджуваної заборони, зокрема, доречності диференціації відповідальності за вчинення діянь, передбачених її частинами 1 і 2.

Справа в тому, що, як зазначалося вище, на відміну від передбачених ч. 1 ст. 111-1 КК, відповідно до ч. 1 ст. 436-2 КК, кримінально протиправними визнаються не лише

описані в ній публічні, а й *непублічні* дії. Не заперечуючи того, що цим непублічним діям, безсумнівно, притаманна деяка суспільна небезпечність (шкідливість), водночас висунемо гіпотезу, що ступінь цієї суспільної небезпеки не є достатнім для визнання їх злочинними, а криміналізація цих проявів є недостатньо обґрунтованою. Для ілюстрації сказаного наведемо наступний приклад із судової практики.

Заріченським районним судом Рівненської області було встановлено, що громадянин білорусії Особа-1, перебуваючи в смт Зарічне Вараського району Рівненської області, у розмові із невстановленою досудовим розслідуванням особою в категоричній формі заперечував причетність військовослужбовців рф до обстрілів Харкова, Києва, Маріуполя та інших українських міст, виправдовував знищення військами рф телевишки у Рівному та об'єктів цивільної інфраструктури, тим самим заперечував та виправдовував збройну агресію рф проти України, розпочату у 2014 р. [9].

Зауважимо, що, на нашу думку, описаним діям не притаманний ступінь суспільної небезпеки, який є достатнім для визнання їх кримінально протиправними. Водночас маємо зазначити, що, крім власного, а тому лише суб'єктивного переконання в тому, що, наприклад, вчинені у приватній бесіді виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, розпочатої у 2014 р. (які, до речі, цілком можуть носити характер банального висловлення своєї думки, а не пропаганди (наміру переконати в чомусь, як це й було в наведеному вище прикладі), не здатні спричинити істотної шкоди відповідним правоохоронюваним інтересам.

На недоцільність криміналізації згаданого різновиду поведінки фактично прямо вказують і певні об'єктивні обставини, зокрема:

1) текст пояснювальної записки до законопроекту від 18 лютого 2021 р., у якому автори відповідної законодавчої ініціативи аргументами на користь її реалізації вказували на «особливу небезпеку саме *виготовлення та поширення* в Україні інформаційних матеріалів, спрямованих на...», а також чітко зазначали, що «проект Закону передбачає внесення змін до КК та КПК з метою посилення кримінальної відповідальності за *виготовлення та поширення* забороненої інформаційної продукції».

Як бачимо, розробники Закону № 2110-ІХ згадують лише про виготовлення та поширення відповідної інформації, що, до речі, знайшло пряме відображення і в остаточній назві цього нормативно-правового акта, у якій знову прямо вказується на «внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за *виготовлення та поширення* забороненої інформаційної продукції»;

2) етимологія терміна «пропаганда», ворожим про явам якої і мали б запобігати прийняті нормативні приписи і яка, відповідно до тлумачення сучасних словників, означає: а) ідейний вплив на *широкі маси або певні групи людей*, що має політичний або релігійний характер; б) система засобів *масового* поширення ідей, поглядів тощо [10, с. 1162]. Тож укотре переконаємося, що передусім йдеться про «масовість» поширення тих чи інших ідей;

3) нарешті (хоча, можливо, саме з цього й варто було розпочати), небезпідставність наших суджень підтвер-

джують й інші норми чинного кримінального законодавства, якими караються дії, подібні до тих, про які згадується у ч 1 ст. 436-2 КК.

Зокрема, йдеться про склади, передбачені:

– ч. 2 ст. 109 КК «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади», у якій вказується на *«публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій»*;

– ч. 1 ст. 110 КК «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України» – *«...публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій»*;

– ч. 1 ст. 258-2 КК «Публічні заклики до вчинення терористичного акту» – *«публічні заклики до вчинення терористичного акту, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів із такими закликами»*;

– ч. 1 ст. 299 КК «Жорстоке поводження з тваринами» – *«...пропаганда, публічні заклики до вчинення дій, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами, поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій»*;

– ст. 436 КК «Пропаганда війни» – *«публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій із метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів»*;

– ч. 1 ст. 436-1 КК «Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів» – *«виготовлення, поширення, а також публічне використання символіки»;*

– ч. 1 ст. 442 «Геноцид» – *«публічні заклики до геноциду, а також виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів».*

Як бачимо, абсолютно у всіх цих заборонах вказується виключно на:

а) *виготовлення чи поширення певних матеріалів (предметів);*

б) або ж *публічне вчинення передбачених у названих нормах дій, які, очевидно, і навіть, на перший погляд, є, принаймні, не менш, а переважно, істотно небезпечнішими, ніж ті, про які йдеться в ч. 1 ст. 436-2 КК.*

Через це виникає питання: чому заклики до геноциду, насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, терористичного акту тощо, визнаються кримінально протиправними лише за умови їхньої публічності (або виготовлення чи поширення відповідних матеріалів), тимчасом як у ч. 1 ст. 436-2 КК злочинними оголошені й ті передбачені в ній дії, які навіть не є публічними?

Аналогічне «чому» можна поставити й щодо деяких розміщених «поруч» із досліджуваною новелою норм, що регламентують відповідальність за інші злочини проти миру (статті 436, 436-1 КК) і в яких також йдеться лише про публічні дії та виготовлення або поширення відповідних матеріалів.

Зважаючи на вищевикладені аргументи, доходимо висновку про те, що в удосконаленій ст. 436-2 КК:

– по-перше, необхідно встановити кримінальну відповідальність *виключно за публічне* вчинення дій, передбачених наразі в її ч. 1;

– по-друге, у межах такої оновленої ч. 1 має бути *уніфіковано відповідальність*, з одного боку, за згадані вище публічні дії, а з іншого – за передбачене в чинній ч. 2 ст. 436-2 КК виготовлення або поширення відповідних матеріалів.

Здійснений аналіз дав змогу виявити найбільш складні щодо правозастосування проблеми, які потребують свого розв'язання, та сформулювати відповідні рекомендації щодо кваліфікації розглядуваного кримінального правопорушення. Водночас переконані, що більш ефективному застосуванню відповідної кримінально-правової норми сприятиме внесення запропонованих змін до КК.

Список використаних джерел:

1. Хавронюк М. Помилки у законах воєнного часу: щодо змін Кримінального кодексу України. [Електронний ресурс] URL : <https://uplan.org.ua/pomylky-u-zakonakh-voiennoho-chasu-shchodo-zmin-kryminalnoho-kodeksu-uk-rainy>. (дата звернення: 28.07.2022)

2. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. 241 с.

3. Мовчан Р. О. Кримінально-правова новела про виправдовування збройної агресії російської федерації проти України (ст. 436-2 КК України): право застосовні та правотворчі проблеми. *Науково-інформаційний вісник Іва*

но-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право. 2022. № 13. С. 197–204. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.197-204.

4. Письменський Є. О., Мовчан Р. О. Ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм: окремі проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 8–16.

5. Стефанів Н. С., Орлеан А. М., Берднік І. В. Коментар щодо розмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 111-1 та ст. 436-2 КК України / Тренінговий центр прокурорів України. URL : drive.google.com/file/d/1rONpTVnBtxuuWrMpFkPFuwf9uU9gzMrM/view?fbclid=IwAR30y90bbbT-DzZAVi5Kt7bPToVzIHBHx_IeL28vFcV4GWdx-DiqDNU8orM.

6. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, С. С. Чернявський та ін. ; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернея. Київ : Норма права, 2022. 278 с.

7. Вирок Автозаводського районного суду м. Кременчука від 3 травня 2022 р. у справі № 524/2201/22. [Електронний ресурс] URL : <https://opendatabot.ua/court/109820983-ed6662b0adf2d6369a307c1a8c59a5ee>. (дата звернення: 27.07.2022)

8. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 3 травня 2022 р. у справі № 761/7242/22. [Електронний ресурс] URL : <https://verdictum.ligazakon.net/document/108352046>. (дата звернення: 27.07.2022)

9. Вирок Зарічненського районного суду Рівненської області від 7 червня 2022 р. у справі № 561/335/22. [Електронний ресурс] URL : <https://verdictum.ligazakon.net/document/108451087>. (дата звернення: 27.07.2022)

10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Вид. 2-ге. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

Movchan R. O. On some discussion provisions of the criminal law novel on the justification of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine (Art. 436-2 of the Criminal Code of Ukraine)

The article examines the provisions of the criminal law novel provided by Art. 436-2 of the Criminal Code of Ukraine "Justification, recognition as legitimate, denial of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, glorification of its participants." In particular, the most challenging law enforcement problems that need to be solved have been identified, and the author's scientifically based recommendations regarding the qualification of the analyzed criminal offense have been formulated. Finally, a result of writing the article, it is concluded that the introduction of proposed changes to the Criminal Code of Ukraine will contribute to practical application of the ban under consideration.

Keywords: justification, recognition as legitimate, public denial, armed aggression, production, distribution.

УДК: 344.2

Хавронюк М. І.,

доктор юридичних наук, професор Національного
університету «Києво-Могилянська академія»
(м. Київ, Україна)

e-mail: kunorvahk@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1304-9298>

**ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА В ПЕРСПЕКТИВНЕ
КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ**

Анотація. У статті проаналізовано основні положення не підписаного Президентом України Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» від 20 травня 2021 року проекту Закону № 7290 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України» від 15 квітня 2022 р. Вони порівнюються з положеннями Римського статуту Міжнародного кримінального суду та інших актів міжнародного гуманітарного права, з одного боку, та з відповідними положеннями проекту нового Кримінального кодексу України. Доведено необхідність невідкладної ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду і відсутність альтернативи повної та точної імплементації його положень в національне законодавство України.

© Хавронюк М. І., 2023

Ключові слова: геноцид; злочини проти людяності; злочин агресії, воєнні злочини, відповідальність військових командирів, ратифікація.

Під час початкової фази війни (2014–2021 роки) Українська держава, на жаль, не імплементувала норми міжнародного гуманітарного права у кримінальне законодавство України.

Тому в 2019 році ініціатива розробки і власне розробка проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементатії норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» належали громадським, міжнародним організаціям та українським науковцям. Безпосередні виконавці визначені в довідці про авторський колектив [1].

До речі, перед цим народився проєкт Закону, зареєстрований у Верховній Раді 20 грудня 2018 року за № 9438 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права». 6 червня 2019 року цей проєкт було прийнято за основу, але в цілому Верховна Рада 8 скликання його опрацювати не встигла.

Згодом, 27 грудня 2019 року, проєкт Закону був зареєстрований у Верховній Раді за № 2689 народними депутатами України – представниками різних парламентських фракцій і груп. 7 вересня 2020 року Закон було прийнято за основу, 20 травня 2021 року – у цілому і 7 червня 2021 р. направлено на підпис Президенту України. Для Закону, який змінював майже 30 статей КК і КПК України, це доволі добрий темп. Але з того часу прийнятий Закон

незаконно перебуває в Офісі Президента України не підписаним.

Знаходиться без руху в парламенті від дня його реєстрації 15 квітня 2022 р. і проєкт Закону № 7290 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України», внесений на розгляд Верховної Ради України Кабінетом Міністрів України.

Цей проєкт є «близнюком» Закону від 20 травня 2021 року і відрізняється від нього лише конверсійною «новелою» щодо кримінальної відповідальності за бездіяльність військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників (стаття 442-2), якою була замінена стаття 31-1 «Кримінальна відповідальність військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників». Решта 200 абзаців тексту практично не змінилися.

Тому вкрай складно повірити словам заступника керівника Офісу Президента України Андрію Смирнову, який зазначив щодо Закону від 20 травня 2021 року: «Не все так однозначно... Ухвалений закон не досконалий, і, замість нього, в Кабінеті Міністрів було зареєстровано інший, *більш фундаментальний* законопроєкт № 7290. Наразі триває робота над ним у профільному комітеті ВРУ» [2].

До речі, щодо слів «триває робота над ним». З 18 квітня 2022 р., коли проєкт Закону № 7290 було надано народним депутатам України для ознайомлення, минуло понад пів року, але руху немає.

Водночас слід пам'ятати, що 23 червня 2022 р. Європейська рада прийняла рішення про надання Україні статусу кандидата в члени Європейського Союзу, а ЄС не

втомлюється нагадувати нам про необхідність ратифікації Римського статуту МКС.

8 вересня 2022 року Європейський Союз учергове закликав Україну якнайшвидше виконати зобов'язання в рамках Угоди про асоціацію щодо ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС), підписаного Україною ще у 2000 році, «щоб повною мірою користуватися правами повного членства в Міжнародному кримінальному суді» [3].

Українські громадські організації також час від часу вимагають від Президента України зробити це [4].

З 9 вересня 2022 року «розглядається» у Верховній Раді проект Постанови про звернення Верховної Ради України до Президента України щодо невідкладного внесення до Верховної Ради України проєкту Закону України «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду» [5].

Чому так важлива ця ратифікація? Причин декілька. Зокрема:

1) кремль має усвідомити неминучість покарання. Дія Римського Статуту є певним запобіжником посилення агресії і, якщо і не припинить взагалі вчинення воєнних злочинів та злочинів проти людяності, зможе зупинити принаймні тих у кремлі, хто здатен хоч трохи думати наперед;

2) ратифікація поєднується з імплементацією положень Римського Статуту в національне кримінальне законодавство. Унаслідок цього воно стане упорядкованим, не міститиме прогалин, дублювань і суперечностей;

3) імплементація сприятиме більш упевненій діяльності національних органів кримінальної юстиції щодо

розслідування відповідних злочинів. При тому слід розуміти, що саме національні органи є головними в цьому процесі, а не прокурори МКС. Водночас, хоча МКС є комплементарним (або додатковим) механізмом, його прокурори могли би взяти на себе розслідування найтяжчих злочинів російської верхівки і забезпечити максимальну об'єктивність розслідування, що дуже важливо в контексті наступної передачі справ до Міжнародного кримінального суду. Прокурори МКС, маючи практичний досвід, зможуть зміцнити національні органи шляхом співпраці та надання рекомендацій;

4) жертви отримують більше шансів на справедливе вирішення справ, на компенсацію і правду.

Чому ж Президент України уникає ратифікації? Правових причин немає – суто політичні.

Знову ж, за словами заступника керівника Офісу Президента України Андрія Смирнова: «Я вважаю, що зараз це недоречно. Наші військові щодня і щоночі б'ються за існування країни, тому неправильно порушувати питання в будь-якій площині їхньої міжнародної кримінальної відповідальності. Я знаю, що багато експертів, членів уряду, Мін'юст за ратифікацію Римського статуту. Але щоб грамотно пояснити нашим військовим, що це за документ, для чого він ратифікується, виграє від цього країна чи ні, потрібен певний час. Підкреслю: мирний час. *Наші військові зараз зайняті абсолютно іншими речами*».

А на репліку журналістів «Існує думка, що з 2014 року МКС не сильно просувався в наших справах про злочини росії у Криму і на Донбасі саме тому, що ми не ратифікували статут», він же відповів так: «Я не бачу зараз симптомів або ознак того, що МКС змушує нас прискорювати

ратифікацію Римського статуту. Дискусії довкола цього справді тривають, але *не ультимативні*» [2].

Що ж до того, що було покладено, своєю чергою, в основу зазначеного Закону і законопроекту № 7290, то, за не ратифікованого Римського статуту, їх автори вимушені були враховувати одночасно значну кількість інших актів міжнародного права в їх сукупності.

З огляду на те, що чимало положень цих актів суперечать один одному (принаймні, термінологічно), досить складно з точністю врахувати їх всі.

Ратифікація Римського статуту надзвичайно спростила би завдання, оскільки в цьому статуті всі відповідні порушення (і не тільки ті, що є воєнними злочинами) систематизовані.

Але наразі маємо все ж враховувати десятки актів:

- Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 р. (ЖК I);
- Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, що зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 р. (ЖК II);
- Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. (ЖК III);
- Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. (ЖК IV);
- Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 р. (ДП I);
- Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, від 8 червня 1977 р. (ДП II);

- Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми, від 8 грудня 2005 р. (ДП III);

- Конвенція про права дитини, Нью-Йорк, 20 листопада 1989 р.;

- Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, що стосується участі дітей у збройному конфлікті, Нью-Йорк, 25 травня 2000 р.;

- Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, 10 грудня 1984 року;

Щодо захисту культурних цінностей:

- Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, 14 травня 1954 р.;

- Перший протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, 14 травня 1954 р.;

- Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, 26 травня 1999 р.;

Щодо захисту навколишнього середовища:

- Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на навколишнє середовище, 10 грудня 1976 р.;

Щодо обмеження використання засобів ведення війни:

- Женевський протокол про заборону використання на війні задушливих, отруйних чи інших подібних газів і бактеріологічних засобів, 17 червня 1925 р.;

- Конвенція про заборону розробки, виробництва і накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення, 10 квітня 1972 р.;

- Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що наносять надмірні пошкодження або мають невибіркову дію, 10 жовтня 1980 р. (КВЗЗ), з поправкою до неї від 21 грудня 2001 р.;

- Протокол про осколки, які не визначаються, 10 жовтня 1980 р. (Протокол I до КВЗЗ);

- Протокол про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв, 10 жовтня 1980 р., з поправками, внесеними 3 травня 1996 р. (Протокол II до КВЗЗ);

- Протокол про заборону або обмеження використання запалювальної зброї, 10 жовтня 1980 р. (Протокол III до КВЗЗ);

- Протокол про засліплюючу лазерну зброю, 13 жовтня 1995 р. (Протокол IV до КВЗЗ);

- Протокол про вибухонебезпечні пережитки війни, 28 листопада 2003 р. (Протокол V до КВЗЗ);

- Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення, 13 січня 1993 р.;

- Оттавська конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення, 18 вересня 1997 р.;

- Конвенція про касетні боєприпаси, 30 травня 2008 р.;

Щодо індивідуальної кримінальної відповідальності за порушення МГП:

- Римський Статут Міжнародного кримінального суду, 17 липня 1998 р. (Римський Статут). Лише у ньому є відповідне положення – Стаття 28 «Відповідальність командирів та інших начальників»;

- Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства, 26 листопада 1968 р.

У Законі від 20 травня 2021 року і законопроекті № 7290 йдеться про приведення, насамперед:

- положень щодо злочину агресії – у відповідність до ст. 8bis Римського статуту (умовний стандарт). Адже в останні десятиліття поняття агресії в міжнародному праві розширилося і не зводиться лише до агресивної війни;

- положень щодо воєнних злочинів – у відповідність до ст. 8 РС (умовний стандарт), статей про серйозні порушення Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них, ст. 15(1) Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту тощо;

- положень щодо геноциду – у відповідність до ст. II Конвенції про запобігання геноциду і покарання за нього та ст. 6 РС (умовний стандарт);

- положень щодо злочинів проти людяності – у відповідність до ст. 7(1) РС (умовний стандарт).

Зважаючи на все зазначене вище, Робоча група з реформи кримінального права не може йти якимось іншим шляхом, крім того, який уже вторований Законом від 20 травня 2021 року, і законопроектом № 7290.

Саме тому їх положення покладені і в основу розділів проекту нового КК України: 11.1 «Геноцид», 11.2 «Злочини

проти людяності», 11.3 «Злочин агресії» та 11.4 «Воєнні злочини» [6].

Проте, є і відмінності від Закону 2021 року та законопроекту № 7290.

Основні із них стосуються структури викладення матеріалу, визначення покарання і певною мірою – термінології.

Крім того, на відміну від Закону від 20 травня 2021 року і законопроекту № 7290, у проекті нового КК України сформульована стаття 11.4.7 «Відповідальність командира (начальника) за злочин проти міжнародного гуманітарного права». Тобто йдеться про відповідальність за злочин *sui generis*.

Відмінним також є те, що у проекті КК України ми намагаємося уникати сумнівної множини. Наприклад, пишемо: не «примушування *громадян* до участі у військових діях проти їхньої країни», а «примушування особи...»; не «заподіяння шкоди цивільним об'єктам», а «заподіяння шкоди цивільному об'єкту»; не «напад на установки або споруди, що містять небезпечні сили», а «напад на установку чи споруду, яка...».

Розділ 11.2 «Злочини проти людяності» починається зі ст. 11.2.1 «Роз'яснення термінів» і дає визначення для цього Розділу, а також Розділу 11.3 термінів: апартеїд; винищення; гендерний; депортація; катування; напад, спрямований проти цивільного населення; переслідування; поневолення; примусова вагітність.

Важливо враховувати, що деякі з цих термінів зустрічаються і в інших статтях Кодексу, але в міжнародному кримінальному та гуманітарному праві їх значення

може бути особливим. Це може створювати певні проблеми на практиці, але їх можна подолати в процесі тлумачення закону.

Далі в Розділі 11.2 містяться дві статті, друга з яких поділена на пункти і, таким чином, виділяє дев'ять форм відповідних злочинів.

Перша, ст. 11.2.2, визначає як злочин найвищого, 9 ступеня, злочин проти людяності у формі вбивства, а друга, ст. 11.2.3, як злочини 7 ступеня, злочини проти людяності в інших формах: 1) депортацію, 2) поневолення, 3) торгівлю людьми, як вона визначена у статті 4.4.6 цього Кодексу, 4) ув'язнення чи інше подібне позбавлення фізичної свободи на порушення основоположних норм міжнародного права, 5) насильницьке зникнення, 6) катування, 7) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусову вагітність, примусову стерилізацію чи іншу форму сексуального насильства, що становить серйозне порушення статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій, 8) переслідування групи чи спільноти людей, за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними чи іншими дискримінаційними мотивами, які визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом, або 9) інше нелюдське діяння, що полягає в заподіянні сильних страждань чи тяжкому насильстві.

Згідно зі ст. 3.2.5 проєкту Кодексу, злочин 7 ступеня карається ув'язненням на строк від 10 до 13 років. Що ж стосується злочинів 9 ступеня, то зазвичай вони караються ув'язненням на строк від 16 до 20 років або довічним ув'язненням, але злочини геноциду, агресії, проти

людяності або воєнні злочини – ув'язнення на строк від 16 до 30 років або довічним ув'язненням.

Приблизно так само побудовані і розділи щодо геноциду та агресії.

Найбільшим із чотирьох розділів є Розділ 11.4 «Воєнні злочини». Його відкриває ст. 11.4.1 «Роз'яснення термінів». Їх тут досить багато: відмітні емблеми і розпізнавальні знаки; військові об'єкти; віроломство; цінність, що перебуває під захистом; цінність, що перебуває під посиленням захистом; заволодіння власністю; заборонені засоби ведення війни; заява, що пощади не буде; напад; особи, що перебувають під захистом; опосередковане переміщення осіб; пряме переміщення осіб; установки та споруди, які містять небезпечні сили; цивільні об'єкти; чужа власність; військові сили; підлеглий; особа, яка фактично діє як військовий командир; начальник тощо.

Далі – ще шість статей, чотири з яких розділені на пункти – від двох до двадцяти.

П'ять статей передбачають відповідальність за серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права: стаття 11.4.2 – у формі вбивства; стаття 11.4.3 – у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом; стаття 11.4.4 – у зв'язку зі збройним конфліктом неміжнародного характеру; стаття 11.4.5 – у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом або збройним конфліктом неміжнародного характеру; стаття 11.4.6 – у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом або збройним конфліктом неміжнародного характеру, що полягає в застосуванні заборонених методів чи засобів ведення війни.

Заключна ст. 11.4.7 – відповідальність командира (начальника) за злочин проти міжнародного гуманітарного права.

До речі, лише в цій статті та в статті про злочин агресії суб'єкт – спеціальний, у решті статей – загальний.

Загалом, як правило, за статтями про воєнні злочини відповідальність несуть комбатанти – як зі сторони держави-агресора, так і зі сторони України, або особи, уповноважені надавати накази комбатантам.

Проте, суб'єктом цих злочинів може бути й інша особа – шпигун, диверсант, найманець. Стаття 1, спільна для Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року, встановлює: «Високі Договірні Сторони зобов'язуються дотримуватися та забезпечувати дотримання цієї Конвенції за всіх обставин». Це означає, що закон єдиний для всіх громадян Договірної Сторони.

Стаття 11.4.2 проєкту нового КК України передбачає злочин 9 ступеня, решта статей цього Розділу – злочини 7 ступеня.

Звісно, у разі якщо особа, котра на виконання політики сторони збройного конфлікту, що передбачала широкомасштабне або системне порушення норм міжнародного гуманітарного права, серйозно порушила такі норми і спрямувала напад на цивільний об'єкт, унаслідок чого загинула хоча б одна людина, вона підлягає покаранню за сукупності злочинів, передбачених статтями 11.4.2 і 11.4.6.

При цьому, згідно зі ст. 3.3.9 проєкту нового КК України, при складанні покарань у виді ув'язнення на певний строк загальний строк покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків, якщо до сукупності входить

хоча б один злочин 9 ступеня, який є злочином геноциду, агресії, злочином проти людяності або воєнним злочином, не може перевищувати 30 років.

Таким чином, автори проєкту нового КК України під час його підготовки висновують, що альтернативи ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду та повній і точній імплементації його положень у національне законодавство України не існує. Відповідні статті розділів 11.2–11.4 проєкту нового КК України мають відповідати принципам сумлінного виконання міжнародних зобов'язань, юридичної визначеності та пропорційності.

Список використаних джерел:

1. Проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права. [Електронний ресурс] URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804. (дата звернення: 26. 07.2022)

2. «Якийсь скажений debil може прокинутися з територіальними претензіями, прийти з армією, і за це йому нічого не буде». Заступник голови Офісу президента Андрій Смирнов про війну, трибунал і санкції щодо росіян. Бабель, 20 жовтня 2022 року. [Електронний ресурс] URL : <https://babel.ua/texts/85863-yakiys-skazheniy-debil-mozhe-prokinutisya-z-teritorialnimi-pretenziyami-priyti-z-armiye-yu-i-za-eyomu-nichogo-ne-bude-zastupnik-golovi-ofisu-prezidenta-andriy-smirnov-pro-viynu-tribunal-i-sankc-iji-sh>.

3. ЄС закликав Україну терміново ратифікувати Римський статут Міжнародного кримінального суду. [Електронний ресурс] URL : <https://sud.ua/uk/-news/publication/>

248603-yes-zaklikav-ukrayinu-terminovo-ratifikovati-rim-skiy-statut-mizh-narodnogo-kriminalnogo-sudu.

4. Євромайдан SOS вимагає негайно ратифікувати Римський статут Міжнародного Кримінального Суду. [Електронний ресурс] URL : <https://zmi-na.ua/statements/ye-vroma-jdan-sos-vumagaye-negajno-ratyfikuvaty-rymskiy-statut-mi-zhnarodnogo-kryminalnogo-sudu/?fbclid=IwAR0HQPUx2iAv8e4zozaG0hPEavK7nO-cqdUEszbOPekOG0Ke84iobQgPrq8/>

5. Проект Постанови про звернення Верховної Ради України до Президента України щодо невідкладного внесення до Верховної Ради України проекту Закону України «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду»: [Електронний ресурс] URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=74883. (дата звернення:26.07.2022)

6. Новий Кримінальний кодекс. [Електронний ресурс] URL : <https://newcriminalcode.org.ua/>. (дата звернення:26.07.2022)

Khavroniuk M. I. Problems of implementation international humanitarian law in prospective of Ukrainian criminal legislation

The article analyzes the main provisions of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Implementation of International Criminal and Humanitarian Law" dated May 20, 2021, draft Law No. 7290 "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine" dated April 15, 2022. They are compared with the provisions of the Rome Statute of

the International Criminal Court and other acts of international humanitarian law, on the one hand, and with the corresponding provisions of the draft of the new Criminal Code of Ukraine. The need for urgent ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court and the absence of an alternative to the full and precise implementation of its provisions into the national legislation of Ukraine is proven.

Keywords: genocide; crimes against humanity; crime of aggression; war crimes; responsibility of military commanders; ratification.

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ

Богомаз Д. Р.,

курсант Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(м. Дніпро, Україна)

e-mail: bogomaz13daniil@gmail.com

Науковий керівник:

Цуркаленко Д. П.,

викладач Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(м. Дніпро, Україна)

ОРГАНИ ВЛАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування в умовах введення воєнного стану зводиться до сприяння органам управління, створеним на визначеній території, у безпосередньому вирішенні завдань оборони держави. На сучасному етапі розвиток законодавства про спеціальні адміністративно-правові режими ґрунтується, насамперед, на загальновизнаних міжнародно-правових та конституційних положеннях, які дають первинну легалізацію режимів, а також встановлюють основи та принципи режимних обмежень права і свободи людини і громадянина.

За юридичною природою, серед правових актів, що регулюють адміністративно-правові режими, можна виділити правозастосовуючі, які містять первинні режимні норми та правозастосовні акти.

Крім міжнародних актів та Конституції, до правовстановлюючих відносяться загальнотематичні та спеціальні закони, які визначають вид правового режиму, його носіїв, підстави вступу, суб'єктів, які здійснюють режимне управління, режимні заходи та правила діяльності. Серед правозастосовних актів виділяються укази Президента, ухвали Уряду та інших. підзаконні акти, встановлюють конкретні заходи реалізації адміністративно-правових режимів.

Незалежно від того, з яких підстав та в якому територіальному масштабі введено надзвичайний стан, можливо повне або часткове зупинення повноважень органів виконавчої влади суб'єкта (суб'єктів) та органів місцевого самоврядування [1]. При цьому також забезпечуються посилення охорони громадського порядку та військових об'єктів, встановлення обмежень для фінансово-економічної діяльності, запровадження особливого порядку продажу та розподілу продовольства та предметів першої необхідності. Обмежується проведення зборів, мітингів, інших масових заходів, забороняються страйки. Запроваджуються обмеження на рух транспортних засобів, здійснюється їх огляд. Припиняється діяльність хімічних, біологічних та інших небезпечних виробництв. Здійснюється евакуація матеріальних та культурних цінностей найбезпечніші райони. Вибори та референдум в умовах надзвичайного становища не проводяться. Президент у період надзвичайного стану вправі призупиняти правові акти органів державної влади суб'єктів та органів місцевого самоврядування [3].

Якщо режим надзвичайного стану введено у зв'язку з надзвичайними ситуаціями природного та техногенного

характеру, можуть бути додатково здійснено такі заходи: тимчасове відселення мешканців у безпечні райони, введення карантину, інших санітарно-протиепідемічних заходів, залучення матеріальних ресурсів організацій незалежно від форми власності, зміна режиму роботи, тимчасове відсторонення від роботи керівників, які не забезпечують необхідні заходи, трудова повинність громадян та залучення їхніх транспортних засобів [2].

При введенні надзвичайного стану може бути утворений спеціальний орган (тимчасова адміністрація) або призначено коменданта району надзвичайного стану. Їхні розпорядження обов'язкові для виконання.

Залежно від підстав введення надзвичайного стану, можуть бути здійснені додаткові заходи. Якщо причиною його введення послужили насильницькі дії (озброєний замах, масові безлади, тероризм та ін.), можуть бути введені комендантська година (заборона перебувати на вулицях та в громадських місцях у певний час) та попередня цензура. Закон допускає також застосування таких заходів, як вилучення розмножувальних (друкованих та інших) коштів, призупинення діяльності політичних партій та інших громадських об'єднань, перевірка документів та особистий огляд, обмеження чи заборона продажу зброї, отруйних речовин, наркотичних засобів, видворення з території осіб, які порушують режим надзвичайного стану, продовження строку тримання під вартою деяких осіб [2].

Список використаної літератури:

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 1647-III. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250.

2. Адміністративна діяльність: навч. посіб. / М. В. Ковалів, З. Р. Кісіль, Д. П. Калянов та ін.]. Київ : Правова єдність, 2009. 432 с.

3. Про національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 565-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 2015. № 40, 41. Ст. 379.

Головков Д. С.,

курсант Луганського навчально-наукового інституту
імені Е. О. Дідоренка Донецького державного
університету внутрішніх справ
(м. Івано-Франківськ, Україна)
e-mail: golovkov02@ukr.net

Науковий керівник:

Поклад В. І.,

доцент Луганського навчально-наукового інституту
імені Е. О. Дідоренка Донецького державного
університету внутрішніх справ
(м. Івано-Франківськ, Україна)

ПСИХІЧНІ НАСЛІДКИ ВІД РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ У ЖИТЕЛІВ СЕВЕРОДОНЕЦЬКА

Уже дев'ятий рік Луганщина потерпає від військових дій. Дослідження і гіркий досвід інших країн, що постраждали від збройних конфліктів, показує: щонайменше кожна п'ята людина матиме негативні наслідки для психічного здоров'я, а кожна десята відчує ці наслідки на рівні середньої тяжкості або важкої хвороби. Навіть тих,

хто зміг стійко перенести перші місяці війни, чекає ментальне виснаження, адже звикання до постійного перебування в умовах війни також може мати негативний вплив на психічне здоров'я [1].

Понад пів року населення України живе в постійному стресі, відчуває страх та тривогу, не почуватється в безпеці, що в цілому має негативний вплив на психічне здоров'я і викликає ризик розвитку розладів психіки. Особливо вразливі такі категорії населення, як військовослужбовці, рятувальники, працівники правоохоронних органів, медичні працівники, волонтери, внутрішньо переміщені особи, особи, які постраждали від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією, ті, хто пережив втрату близької людини та інші. На державному рівні постала проблема забезпечення координації дій у питаннях єдиного підходу до надання психологічної допомоги цим особам та їхньої підтримки з боку центральних та місцевих органів влади [2, с. 94].

Війна – це завжди втрати як військових, так і цивільних, але дуже великий прошарок людей стикається ще і з психологічними проблемами. Їх одразу не видно, багато хто не хоче вважати, що у нього вони є. Тим не менше, шок, смуток, апатія, відсутність радості, пригніченість, погіршена концентрація та інше є психологічними травмами, з якими мав справу майже кожен житель міста Северодонецька.

Дослідницька група курсантів Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (Д. Головков, Д. Петров, М. Водолага) провела у квітні

2022 року інтернет-опитування 118 жителів Сєвєродонецька щодо психічних наслідків від російської агресії. Серед них:

85 % опитаних зазнали психічні наслідки від артилерійських обстрілів міста, 61 % - через втрату житла, 45 % - через втрату контактів з рідними, 41 % - через втрату роботи.

Подальший аналіз отриманих даних дозволив виділити чотири категорії осіб які постраждали найбільше:

1. *Маленькі діти*, яким було важко прийняти обстріли та зміну обстановки. Вони ще тільки почали життя й не розуміли, що відбувається навколо них та через що вони страждають. Діти шкільного віку також попадають під загрозу страждання через те, що вони втратили домівку, речі та те, що приносило їм радість і задоволення. Вони не ходять до школи, а деякі змінили її, через що важко пристосуватись. Усі ці явища створюють психічні проблеми в цієї категорії населення Сєвєродонецька. Дитячі психотравми впливають на уповільнення процесу соціалізації дитини. Дитина не здатна заводити друзів, спілкуватися з новими людьми, на може адаптуватися до нових умов. У дітей можуть формуватися нав'язливі страхи, розвиватися соціофобії перед людським суспільством. Стреси, пережиті в дитячому віці, призводять до розвитку різноманітних психічних розладів. Наслідки психотравми проявляються в різних сферах життєдіяльності дитини [3, с. 144].

2. *Жінки*, які менше підготовлені до такої ситуації та не можуть швидко пристосуватись до нових обставин. Під час обстрілів їм тяжко, вони хвилюються за своїх ді-

тей, а деякі з них вагітні й перебувають підвалах під обстрілами. Це все призводить до нервового зриву, що не може залишити їх в нормальному для життя стані.

3. *Чоловіки.* Багато дорослих чоловіків не хочуть залишати домівку, тому що віддали багато зусиль та часу для забезпечення себе та сім'ї належними умовами проживання. Деякі мали свій бізнес та не хотіли через це залишати своє місто. Це призводило до психічного розладу, посилення хвилювань за сім'ю та за можливість знову себе реалізувати вже в іншому місці.

4. *Люди похилого віку.* Вони все життя прожили на одному місці, для них дуже важко прийняти рішення про переїзд до безпечної локації. Багато з них очікують, що все якось налагодиться. Значна частка пенсіонерів через незадовільний стан здоров'я навіть не думали скористуватись такою можливістю.

За даними Міністра охорони здоров'я, 15 млн. українців потребуватимуть психологічної допомоги. Серед них і діти, і дорослі, і люди літнього віку. На жаль, не всі українці можуть дозволити собі оплатити послуги професійного психолога, але всі вони заслуговують на психологічну підтримку й піклування [4].

У березні 2022 року в Україні запрацювала платформа безкоштовної психологічної допомоги UA Mental Help. Це комплексна платформа, що слугує відправною точкою психотерапії та дозволяє безкоштовно проконсультуватися зі сертифікованими спеціалістами, навчитися турбуватися про ментальне здоров'я та долучитися до проєкту як фахівець або партнер. Дана платформа створена за ініціативи Глобального договору ООН в Ук-

раїні та за підтримки агентства Fondation de France, комерційного банку UKRSIBBANK BNP Paribas Group, корпорації Schneider Electric, Глобального договору ООН у Франції. UA Mental Help покликана психологічно підтримувати людей, що постраждали від війни. За пів року з повномасштабного вторгнення в Україну її спеціалісти допомогли більш ніж 700 українцям подолати апатію, високе напруження чи тривогу, безсоння, тугу та складнощі адаптації на новому місці [5].

Як висновок вище встановленим фактам та обставинам хочемо зазначити, що своєчасна допомога психологів – це доцільний крок до здорового життя. Треба відходити від радянського стереотипу та не соромитись звертатись за кваліфікованою допомогою.

Список використаних джерел:

1. Подолання психотравм, пов'язаних із війною. [Електронний ресурс] URL : http://loga.gov.ua/oda/press/news/podolannya_psihotravm_povyazanih_iz_viynoyu_obgovorili_na_zasidanni_kruglogo_stolu.
2. Пасинчук К. А. «Деякі аспекти державного регулювання надання психологічної допомоги громадянам, які постраждали внаслідок збройної агресії рф проти України». *Правовий дискурс*. URL : <https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11029/1/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9%20%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81%2012.10.22.%20%281%29.pdf#page=94>.
3. Охріменко К. О. «Особливості переживання психотравми дітьми старшого дошкільного віку». *Соціально-*

психологічні аспекти розвитку суб'єктів освітнього процесу: матеріали II Всеукраїнського науково-практичного форуму «Соціально-психологічні аспекти розвитку особистісно-професійної компетентності педагога в умовах інноваційних змін» (07–12 грудня 2020 року, м. Суми). [у 2-х ч.]. Ч. 2. / за заг. ред. А. В. Вознюк, О. Ю. Василеги. Суми: НВВ КЗ СОІППО. 2020. 212 с. С. 141. URL : http://www.Soippo.edu.ua/images/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97_%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8_%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97/2020/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%B0%20%D0%86%D1%87.%20%D0%A4%D0%9E%D0%A0%D0%A3%D0%9C%2007-12.12.2020%202.pdf.

4. Психічне здоров'я. [Електронний ресурс] URL : <https://moz.gov.ua/men-tal-health>.

5. В Україні запрацювала платформа безкоштовної психологічної допомоги UA Mental Help. [Електронний ресурс] URL : <https://delo.ua>.

Дудник А. В.,

курсантка Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

(м. Дніпро, Україна)

e-mail: dudniknastya2311@gmail.com

Науковий керівник:

Логінова М. В.,

викладачка Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

(м. Дніпро, Україна)

ПРАВА ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Права людини універсальні, вони стосуються абсолютно всіх людей по всьому світу. Не мають значення ані раси, ані колір шкіри чи релігія, стать, національність або соціальне походження. Права людини діють як у часи мирні, так і під час збройного конфлікту або інших на дзвичайних ситуацій. Вони непорушні та невід’ємні, утім, за певних обставин держава може обмежити або призупинити, а саме під час збройного конфлікту.

У сучасному міжнародному праві склалось два окремих корпуси міжнародних норм, які містять юридичне зобов’язання держави дотримуватися прав людини. Перше – це галузь загальна – міжнародне право прав людини. Другий – галузь спеціальна – міжнародне гуманітарне право.

Які ж невідчужувані фундаментальні права передбачаються міжнародним правом прав людини? Ці права мають бути забезпечені за будь-яких умов, у тому числі, у період збройного конфлікту. Іншу галузь сучасного міжнародного права становить Міжнародне гуманітарне

право. Це звіт юридичних правил, обов'язкових для сторін конфлікту і спрямованих на захист жертв війни під час збройного конфлікту. Справа в тому, що через природу війни правам людини під час неї загрожує серйозне систематичне порушення. Ці механізми захисту, що спрацьовують у мирний час, перестають бути ефективними під час збройного конфлікту. Звучать гармати, і право на життя, інші фундаментальні права людини стають уразливими. Виключно моральні правила, загальні уявлення про гуманність самі собою, без юридично обов'язкових механізмів дотримання не в змозі забезпечити захист жертв війни. Тому для обмеження насильства та захисту жертв війни в ХІХ столітті склався окремий звіт правових норм у міжнародному праві, що містить правила поведінки держав на випадок збройного конфлікту. Пізніше це правило отримало назву «міжнародне гуманітарне право» (далі – МГП). Воно за своєю суттю стало компромісом між гуманністю та воєнною необхідністю. Законна мета збройного конфлікту – якомога швидше підкорити противника, повністю або частково з мінімальним витрачанням людських та інших ресурсів. Відповідно до принципу воєнної необхідності, допускається застосовувати силу лише в такій мірі, такого характеру, які необхідні для досягнення цілей війни: не нападати на цивільних, гуманно поводитися з пораненими та хворими, захищати жертв збройного конфлікту. Ці та інші норми МГП зобов'язують воюючі сторони дотримуватись елементарних правил гуманності. Усе, що виходить за рамки законної мети конфлікту, що призводить до зайвих страждань або надмірних ушкоджень, протиправно й заборонено МГП. По суті, міжнародне гуманітарне право стоїть на варті людяності,

будь-який дисбаланс між принципом воєнної необхідності та гуманності або унеможлиблює війну, або веде до війни тотальної, яка є протиправним явищем з точки зору МГП та всього міжнародного права.

Як окрема галузь міжнародного права МГП сформувалася завдяки Женевській конвенції 1864 р. про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях. Це сталося раніше ніж на міжнародному рівні було закріплено більш універсальні норми міжнародного права прав людини, адже відносно в період війни носили класичний міждержавний характер і потребували міжнародно-правового регулювання. Міжнародні стандарти прав людини знайшли закріплення в міжнародному праві пізніше, у ХХ столітті, починаючи із Загальної декларації прав людини 1948 р. Обидві галузі в міжнародному праві –це два прояви однієї сутності.

Оскільки міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини не виключають одне одного, тісно взаємопов'язані та взаємодіють, то їхнє застосування в період збройного конфлікту можна визначити як паралельне. Хоча можливе використання механізмів міжнародного права людини в інтересах жертв війни: наприклад, через Європейський суд прав людини. Отже, міжнародне гуманітарне право не діє та й не розраховує функціонувати в умовах мирного часу, воно працює виключно в період збройного конфлікту. Міжнародне право прав людини діє завжди, але воно не розраховане на умови війни й може бути обмежене державною в період збройного конфлікту.

Список використаної літератури:

1. Конституція України: прийнята 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Загальна декларація прав людини (від 10 грудня 1948 року): Організація Об'єднаних Націй. Офіц. звіти першої частини третьої сесії Ген. Асамблеї. А/810. С. 40-42.

3. Голосніченко І. П. Адміністративне право України (основні категорії і поняття). Київ, 1998. 108 с.

Ісаєв А.,

курсант Луганського навчально-наукового інституту

імені Е. О. Дідоренка Донецького державного

університету внутрішніх справ

(м. Івано-Франківськ, Україна)

e-mail: aarriiss2@gmail.com

Науковий керівник:

Поклад В. І.,

доцент Луганського навчально-наукового інституту

імені Е. О. Дідоренка Донецького державного

університету внутрішніх справ

(м. Івано-Франківськ, Україна)

**УМИСНІ ОБСТРІЛИ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ
М. СЕВЕРОДОНЕЦЬК ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ**

Сучасне міжнародне гуманітарне право вимагає від учасників збройного конфлікту дотримуватися основоположних правил ведення війни, які передбачають захист закладів освіти. Досить часто вони стають місцями

бойових дій, хоча повинні залишатися локаціями для здійснення освітнього процесу.

Право людей на освіту порушується в більшості країн, де відбувається війна. Не є винятком й Україна, яка потерпає від збройної агресії росії.

Російська сторона з початку повномасштабного вторгнення порушує норми міжнародного гуманітарного права: перетворює школи на військові бази, місця укриття, склади, а з іншого боку – на руїни, унаслідок обстрілів. Діти вимушені залишатися вдома, переривати своє навчання, тим самим позбавляючись можливості реалізації права на освіту.

Міжнародне гуманітарне право обмежує можливість використання навчальних закладів як цілей для обстрілів, а також використання їх території для військових цілей. Використання шкіл як військової бази, казарм, вогневої позиції та складів перетворює ці навчальні заклади на військові об'єкти. У результаті можуть бути атаковані школи та університети важкою зброєю, і будівля буде законною ціллю, згідно із міжнародними законами про правила ведення війни [1, с. 215].

У Северодонецьку на 23 лютого 2022 року, згідно з інформацією Управління освіти Северодонецької міської військово-цивільної адміністрації, функціонувало дев'ятнадцять середніх шкіл [2]. Маючи необхідну інфраструктуру та технічне обладнання, вони здійснювали повноцінний навчальний процес та сприяли реалізації нормального соціального життя в місті.

Станом на час закінчення дослідження (18 травня 2022 року), відповідно до аналізу джерел, дев'ять шкіл за-

знали критичних уражень у ході умисних обстрілів, унаслідок збройної російської агресії в місті Северодонецьку. Майже 42 % шкіл отримали пошкодження, які унеможливають подальший освітній процес (див. Табл.).

Таблиця
Інформація про характер шкоди, завданої школам
російською армією у м. Северодонецьк

№ школи	Характер шкоди
5	Влучення з пошкодженням даху та вікон в центральному корпусі.
4	Пряме влучення в спортивну залу. На першому поверсі пошкоджена стіна, що загрожує обвалу другого поверху.
16	Пошкоджено центральний вхід, більшість корпусів без вікон та з внутрішнім пошкодженням приміщень.
17	Влучення в головний корпус другого поверху. Як наслідок, отвір від мінометного снаряду, внутрішні пошкодження невідомі.
18	Пошкоджений головний корпус, з боку центрального входу зруйнована стіна одного з класів. По всій будівлі вибиті вікна.
20	Повністю зруйнована спортивна зала. Пошкоджені кімнати, кабінети вчителів, актова зала.

Характерною особливістю таких руйнувань є прямі влучення в інфраструктуру закладів освіти. Майже за кожним таким інцидентом спостерігається декілька додаткових попадань поруч зі школами, що підтверджує прицільний вогонь та виключає випадковість таких подій [3].

Згідно з інформацією військово-цивільної адміністрації міста Северодонецька, відомо, що лише 44 % приміщень шкіл, які зазнали пошкоджень або руйнувань, мали спеціально обладнані бомбосховища [5]. Можемо зробити висновок, що у всіх школах, у яких було спеціально сконструйоване укриття для цивільного населення та у яких воно перебувало, було попадання снарядів різного калібру, а також їм завдано руйнування або пошкоджень різного ступеню.

У межах дослідження, на основі аналізу повідомлень ЗМІ, постів із соціальних мереж, були виявлені чинники, що унеможливають надання практичних порад щодо вирішення даної проблеми. Обстріли шкіл здійснювались як умисно, так і через непрофесійність армії супротивника.

Дослідження є актуальним наразі, у період інформаційної пропаганди воєнного часу, коли агресор використовує цинічні, необґрунтовані, жорстокі, руйнівні дії щодо загальноосвітніх шкіл, які не є воєнним об'єктом і не становлять жодної загрози сторонам конфлікту. Інформація щодо руйнувань подається спотворено, з метою дискредитації Збройних Сил України та держави в цілому. Руйнування загальноосвітніх шкіл під час війни є порушенням правил ведення війн, збройних конфліктів, що прямо передбачено міжнародними договорами та нормами. Воно унеможлиблює подальше ведення освітнього

процесу й погіршує соціальне становище населення, право на доступ до освіти, створює загрозу життю та здоров'ю людей, використовується в цинічних політичних цілях, з метою знищення культурного і просвітницького життя України.

Список використаних джерел:

1. Татаренко Г. В., Степанова Г. А., Татаренко І. В. Освіта під прицілом: захист права на освіту в умовах збройного конфлікту. *The Third International scientific congress of scientists of Europe* // : Proceedings of the III International Scientific Forum of Scientists «East–West» (January 11, 2019). Premier Publishing s.r.o. Vienna. 2019. с. 213–221.

2. Управління освіти Северодонецької міської військово-цивільної адміністрації Северодонецького району Луганської області: заклади загальної середньої освіти. [Електронний ресурс] URL : <https://sd.osv.org.ua/zakladi-za-ga-lnoi-serednoi-osviti-15-43-09-19-05-2021/>.

3. Зранку 10 квітня росіяни обстріляли школу та будинки у Северодонецьку. [Електронний ресурс] URL : <https://freeradio.com.ua/zranku-10-kvitnia-ro-siiany-obstrilialy-shkolu-ta-budynky-u-sievierodonetsku-evakuiuvaly-dvokh-litnikh-liudei/>.

4. Школа у Северодонецьку потрапила під артилерійський обстріл. [Електронний ресурс] URL : <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4473651-shkola-u-sievierodonetsku-potrapiya-pid-artyleriyskiy-obstril>.

5. Укриття та бомбосховища в місті Северодонецьк. [Електронний ресурс] URL URL: <https://sd.ua/sd-ukrytija>.

Коростельова Л. А.,

інспектор відділу супроводження програм
інформатизації та роботи з відкритими даними

УІАП ГУНП у Луганській області

(м. Дніпро, Україна),

здобувач ступеня доктора філософії Луганського
навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка
Донецького державного університету внутрішніх справ

e-mail:rozaenko@ukr.net

Науковий керівник:

Карчевський М. В.,

професор Луганського навчально-наукового інституту

імені Е. О. Дідоренка Донецького державного

університету внутрішніх справ

(м. Івано-Франківськ, Україна)

ТЕХНОЛОГІЇ РОЗПІЗНАННЯ ОБЛИЧЬ ЯК ІННОВАЦІЯ У ВИВЧЕННІ ОСОБИ ВІЙСЬКОВОГО ЗЛОЧИНЦЯ

Постановка проблеми. Автоматичне розпізнавання обличчя – це метод ідентифікації або перевірки особистості людини за допомогою унікальних характеристик її обличчя. Ця технологія фіксує, аналізує та порівнює моделі з деталей обличчя кількох людей. Її можна використовувати для перевірки особи на зображеннях, відео або в режимі реального часу [1].

Необхідно зазначити, що дослідження та розвиток автоматичного розпізнавання облич у нашій державі ще перебувають на стадії зародження. Водночас у Китаї зазначена технологія є справжнім флагманом у світі по впровадженню систем автоматичного розпізнавання облич. На тепер

у Китаї, крім розшуку злочинців та зниклих осіб, вона використовується для посадки в поїзд, оплати покупок, доступу до відеоігор з обмеженням за віком, зняття готівки в банкоматі, ідентифікації громадян, які вчинили дрібні правопорушення, та в багатьох інших випадках [2, с. 290].

Загалом найпопулярнішою програмою для даного програмування зараз є продукт від Microsoft Visual Studio. Visual Studio Community – повнофункціональна і безкоштовна програма, яка розширюється та інтегрована в середовище розробки для створення сучасних додатків Android, iOS і Windows, а також вебдодатків і хмарних служб. Вона підтримує популярні мови програмування, серед яких C, C++, VB.NET, C#, F#, JavaScript, Python. Функціональність Visual Studio охоплює всі етапи розробки програмного забезпечення, надаючи сучасні інструменти для написання коду, проектування графічних інтерфейсів, збірки, налагодження і тестування програм. Можливості Visual Studio можуть бути доповнені шляхом підключення необхідних розширень. Мовою програмування системи можна вибрати Python – динамічну інтерпретовану об'єктно-орієнтовану скриптову мову програмування зі строгою динамічною типізацією. Вона підходить для машинного навчання й обробки зображень. На даний момент Python має безліч чудових пакетів для обробки зображень. Основні пакетами для обробки зображень є бібліотеки машинного зору NumPy, Matplotlib, IPython Jupyter, Pillow, OpenCV, SciPy, Scikit-learn [3, с. 239].

Під час повномасштабного вторгнення росії до нашої держави попит на дослідження та впровадження технології розпізнання облич має перспективи в напрямках

ідентифікації окупантів, а також у створенні кримінологічної характеристики особи злочинця.

За час війни Міністерство оборони України розпочало використовувати технологію «Clearview AI», щоб розпізнавати російських загарбників, боротися з дезінформацією та ідентифікувати загиблих [4].

У базі даних «Clearview AI» нараховується 10 мільярдів зображень, що дозволяє швидко ідентифікувати особу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом, існує кілька основних підходів автоматичного розпізнання облич. Наразі метрика Хеммінга для порівняння бінарних шаблонів є найшвидшою. Проте, своєю чергою, кращі показники якості в розпізнаванні облич демонструють глибокі згорткові нейронні мережі, що використовують небінарні біометричні шаблони [5].

Раніше було запропоновано ряд підходів до формування біометричних шаблонів зображень облич, які можуть використовуватися для біометричної верифікації або ідентифікації осіб. Однак практично всі останні результати в розпізнаванні осіб було отримано за допомогою використання глибинних згорткових нейронних мереж. Існує багато підходів до навчання мереж для розпізнавання людей: мережі можуть бути навчені як за класифікацією, коли кожній особі відповідає свій клас, так і за принципом сіамських мереж на основі попарного порівняння для найкращої верифікації. Також є реалізації, що об'єднують обидва підходи. Найкращі сучасні результати на базі облич Labeled Faces in the Wild (LFW) отримано композицією глибоких мереж, навчених на різних фрагментах (патчах) осіб. Проте використання об'єднання кі-

лькох архітектур нейронних мереж вимагає значно більших обчислювальних ресурсів, одночасно як деякі однопатчеві мережі можуть бути досить ефективними. Як біометричний шаблон, зазвичай використовується вихідний сигнал одного з шарів, найчастіше – це останній прихований шар у мережі. Для зниження розмірності отриманих шаблонів зазвичай використовується метод головних компонентів, а порівняння шаблонів здійснюється за допомогою косинусної або L2-відстані [5].

У роботі Ю. В. Візільтера, В. С. Горбацевича, А. В. Воронікова, Н. А. Костромова [5] на основі згорткової мережі з хешуючим шаром було отримано згорткову нейронну мережу з хешуючим лісом (ЗНМХЛ). Ця модифікація дає можливість змінювати розмір шаблону, що використовується, від надкомпактних (десятки байтів) до великих (сотні байтів) шаблонів. Відмінність у них буде в якості розпізнавання.

J. Betty, I. Bülthoff, B. J. Mohlera, I. M. Thorntonb [6] було досліджено, як впливають на якість розпізнавання різні фактори. У результаті досліджень було отримано три основні висновки:

- ефективність розпізнавання є найкращою, коли спостерігач безпосередньо взаємодіє з цільовим об'єктом, досліджуючи його з різних сторін;

- якість розпізнавання покращується, коли спостерігається зміна кута погляду по вертикалі на об'єкт дослідження. Ця маніпуляція не так добре досліджена, як типові повороти по горизонталі, але в цьому випадку спостерігається, що витрати ресурсів збільшуються при взаємодії з людьми в сидячому положенні або стоячи на якомусь підвищенні;

- віртуальний сценарій можна використовувати для вивчення систем розпізнавання обличчя.

Формулювання цілей. Метою цієї роботи є вплив технології розпізнавання обличчя на кримінологічне дослідження особи військового злочинця.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні вчинення кримінальних правопорушень військовослужбовцями російської федерації стає проблемою, яка вимагає найбільш пильної уваги не лише з боку органів державної влади, а й для наукової спільноти, зокрема кримінологів. Ба більше, значення запобігання злочинності пояснюється неабияким зростанням кількості вчинених військовослужбовцями кримінальних правопорушень.

Надання кримінологічної характеристики особи злочинця-військовослужбовця має насамперед теоретичне значення. Це виявляється в більш глибокому пізнанні зовнішніх соціально-демографічних ознак і внутрішніх морально-психологічних властивостей. Однак вивчення комплексу рис злочинця має і практичне значення для правоохоронних органів та і для підрозділів Міністерства оборони.

Використання сучасних технологій, зокрема модуля розпізнавання обличчя у кримінологічних дослідженнях – допоміжний інструмент для створення кримінологічної характеристики особистості.

Загалом, незалежно від обраної технології, програми для розпізнавання обличчя працюють у декілька етапів:

Етап 1. Виявлення обличчя. Система автоматично визначає обличчя людини на зображенні (скан фотографії або кадр відеопотоку). Виявлення (детекція) обличчя – украй важливий етап розпізнавання, без якого неможлива подальша ідентифікація.

Етап 2. Аналіз обличчя. Обличчя людини містить 80 нодальних точок. Програма для розпізнавання облич може зчитувати геометрію цих орієнтирів, наприклад, відстань між очима, форму носа тощо. Цифрове розпізнавання облич покладається в основному на 2D, а не на 3D-зображення, тому що 2D-фотографії легше порівняти з тими, що містяться в базі даних.

Етап 3. Цифровий відбиток обличчя. Те, що ми бачимо як обличчя, система розпізнавання сприймає як дані: результати аналізу обличчя перетворюються в цифровий код. Такий «підпис обличчя» унікальний для кожної людини.

Етап 4. Пошук збігів. Система порівнює відбиток обличчя з базою даних до тих пір, поки не буде знайдено збіг, і повертає результати з прикріпленою інформацією, наприклад, ім'я та адреса [7]

Нами було проведено дослідження щодо використання зазначеної технології для ідентифікації певного російського солдата та створення кримінологічної характеристики щодо нього.

Під час перебування в складі слідчо-оперативної групи по кримінальному провадженню за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого частиною другою статті 438 Кримінального кодексу України, було розроблено автоматизовані інструменти збору інформації в соціальних мережах (Вконтакте та Однокласники), а також програма розпізнавання та покращення зображень облич людей. Зазначені інструменти мали взаємозв'язок між собою, а саме збір інформації із соціальної мережи і пошуку людини по фото.

Сучасний підхід дослідження особи в кримінології за допомогою поєднання технологій і вже існуючих методів є найбільш ефективним і потужним у роботі для ученого кримінолога. Проаналізувавши близько 30 тисяч даних російських солдат, які перебували в Київській області, ми дійшли висновку, що більшість із них не одружені, середній вік складає 20-45 років, адресою фактичного проживання є населені пункти сільської місцевості. Походженням вони з багатодітніх або із неблагополучних сімей. Рівень освіти: середня – 45 %, вища – 55 %. Деякі із них мали досвід служби в Сирії, Чечні, Донбасі.

Висновок. Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що використання технологій розпізнання облич є унікальним інструментом у роботі не тільки криміналіста, а й кримінолога. За допомогою описаного інструменту було ідентифіковано близько 10 000 тис. російських солдат, які були зафіксовані на камерах відеоспостереження для подальшого аналізу і створення портрету російського солдата-агресора.

Результати кожного запиту зберігаються в системі, згодом їх можна переглянути, здійснювати повторний пошук для цього не буде потрібно. Після виведення результатів можна вибрати одну зі знайдених осіб і провести пошук уже за нею. Модуль розпізнавання облич забезпечує високий відсоток розпізнавання й може використовуватися для розшуку осіб, які переховуються від правоохоронних органів, а також встановлення місцезнаходження зниклих безвісти осіб.

У подальшому програмний комплекс доцільно використовувати при проведенні оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій, а також у

кримінології для створення кримінологічних характеристик по інших видах кримінально протиправних діянь.

Список використаних джерел:

1. Hartwig B. The Benefits and Drawbacks of Automated Facial Recognition in Forensic Science. [Electronic resource] URL : <https://www.technologynetworks.com/applied-sciences/articles/the-benefitsand-drawbacks-of-automated-facial-recognition-in-forensic-science-341401>.

2. Сушко Р. О. Аспекти розвитку систем автоматичного розпізнання облич в Україні. *Інновації в криміналістиці та судовій експертизи* : матеріали Міжвідом. наук.-практ. конференції (Київ, 25 листопада 2021 р.). Київ : НАВС, 2021. С. 290-292.

3. Пронін С. В., Кньовець В. С. Система розпізнання обличчя. Комп'ютерні технології і мехатроніка: матеріали Міжнародної наук.-метод.конференції (16 грудня 2020 р.). Харків : ХНАДУ, 2021. С. 238-242.

4. В Україні запрацює технологія розпізнавання облич для ідентифікації окупантів. [Електронний ресурс] URL : <https://www.unian.ua/war/v-ukrajini-zaprasyuye-tehnologiya-rozpiznavannya-oblich-dlya-identifikaciji-okupantiv-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11742595.html>.

5. Визильтер Ю. В., Горбацевич В. С., Воротников А. В., Костромов Н. А. "Идентификация лиц в реальном времени с использованием сверточной нейронной сети и хэширующего леса". [Электронный ресурс]. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/identifikatsiya-lits-v-realnom-vremeni-s-ispolzovaniemsvyortochnyy-neyronnoy-seti-iheshiryushego-lesa>.

6. Y. Sun, X. Wang, and X. Tang, "Deep learning face representation by joint identification-verification", Proc. 27th Int. Conf. on Neural Information Processing Systems, 2014, pp. 1988-1996.

7. Можливості FACE ID: Можливості Face ID: ідентифікація облич за фото. [Електронний ресурс] URL : <http://ev-ergreens.com.ua/ua/articles/digital-facial-recognition.html>.

Морозюк Н. С.,

аспірант Одеського державного університету
внутрішніх справ
(м. Одеса, Україна)

e-mail: nazarmorozyuk1997@ukr.net

Науковий керівник:

Собко Г. А.,

професорка Одеського державного університету
внутрішніх справ
(м. Одеса, Україна)

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ПРОЯВ АГРЕСІЇ, ВЧИНЕНОЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Ратифікація Україною Римського статуту, який лежить в основі діяльності Міжнародного кримінального суду не є терміновою подією, яка повинна статись у найближчі дні та місяці, але, як зазначають деякі вчені, може відбутись згодом. Деякі науковці та воєнні експерти вважають, що ратифікація Римського статуту взагалі не є необхідною, беруть за приклад законодавство розвинених

країн, які можуть подавати заявки до Міжнародного кримінального суду, але при цьому не ратифікують Римський статут та не імплементують його у своє національне законодавство.

Але Римський статут передбачає можливість, що й без ратифікації держава може визнати юрисдикцію суду в певних справах, подавши про це належну заяву. У керівництві держави, у Міністерстві юстиції та в правоохоронних органах повідомляють, що ратифікація Римського статуту може негативно вплинути на розгляд та на процедуру розгляду заяви України про вчинені злочини. Російська федерація могла б відкликати свій підпис та створила б ряд формальних проблем, які б запобігли прищвидшеному розгляду Міжнародним кримінальним судом заяв щодо проявів агресії, вчинених кримінальних правопорушень на території активних бойових дій.

Воєнне сексуальне насильство (англ. *Wartime sexual violence*) – зґвалтування та інше сексуальне насильство проти цивільного населення, скоєні солдатами, іншими бійцями або цивільними особами під час збройного конфлікту, війни чи військової окупації. Термін також охоплює ситуації, коли окупаюча армія втягує жінок до проституції або сексуального рабства, як у випадку з японськими «жінками для втіх» під час Другої світової війни.

Відрізняється від сексуального насильства загалом та сексуального насилля всередині військ під час служби (між військовослужбовцями-колегами).

Сексуальне насильство під час збройного конфлікту є не лише кримінальним правопорушенням, це порушення міжнародного гуманітарного права та прав людини.

Антитерористична операція перетворилась в Операцію об'єднаних сил, а згодом відбулось повномасштабне вторгнення країни-агресора на територію суверенної, незалежної держави. З 24 лютого 2022 року вся країна живе в напрузі, з важким психологічним та емоційним станом, адже значна кількість людей піддається фізичному чи психологічному насиллю з боку окупантів. Під час повномасштабного вторгнення були зафіксовані випадки порушення прав людини у всіх її формах, а також ціла низка вчинених кримінальних правопорушень, а саме проти людяності, проти честі та гідності особи, крім того, злочини, серед яких велику роль відіграють злочини сексуального характеру.

За час з лютого 2022 року зафіксована велика кількість військових насильницьких кримінальних правопорушень. Воєнні злочини, відповідно до ст. 8 Римського статуту, – це злочини, які безпосередньо пов'язані та здійснюються протягом збройного конфлікту (як міжнародного, так і неміжнародного характеру), та які вчиняються в рамках плану або політики, або ж при широкомасштабному їх вчиненні. Їх також можна назвати серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права (законів і звичаїв війни). Ст. 8 Римського статуту містить вичерпний перелік дій, які вважаються воєнними злочинами у збройних конфліктах міжнародного та неміжнародного характеру [7, с. 1]. Російські загарбники вчиняли злочини на тих територіях, куди заходили та де дислокувались їхні командні пункти, штаби чи просто було зосередження особового складу. Під час першого місяця війни зафіксовані численні злочини сексуального характеру по відношенню до дітей та жінок. Варто зауважити, що велика кількість

жінок уже була не репродуктивного віку (понад 50 років), а тому своє сексуальне бажання військовослужбовці проявляли в різних видах та формах і з різною метою. Одним з найбільш розповсюдженим є зґвалтування, а саме вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи (зґвалтування) [5, с. 4]. Ймовірно, що, гвалтуючи жінок похилого віку, окупанти хотіли показати свою зверхність та вседозволеність, свою силу та міць, яку вони направляли не в те русло і не показували на полі бою, а на старенькій жінці чи на неповнолітній дитині. Зазвичай військові злочини з сексуальним підґрунтям є латентними, оскільки постраждалі не завжди хочуть розповідати свої історії іншим, розкриваючи деталі звірств. Україна не з першого дня була готова до повномасштабного вторгнення, а тому і всі гарячі лінії, консультації психологів і реабілітація жертв проходила не на належному рівні, а тільки згодом, після того як робота в даному напрямку стала більш злагодженою та ефективною. Необхідно також зазначити, що українцям, постраждалим від такого виду кримінальних правопорушень, було не до звернень до компетентних органів, збирання доказової бази, сприяння слідству. Пам'ятаємо, що все це відбувалось і відбувається на тимчасово окупованих територіях або на територіях, які були в окупації якийсь час на Київщині та Житомирщині, що зумовило складність проведення досудового розслідування, передачі доказів до Міжнародного кримінального суду. Інтенсивність бойових дій на той момент слугувала на руку окупантам, про деякі кримінальні правопорушення вже

не захочуть розповідати потерпілі, щоб знову не згадувати ті жахливі події, адже людям, які пережили таке, захочеться пройти певний курс реабілітації та забути, що таке війна та все що з цим пов'язано. Деякі жертви були вбиті відразу після сексуальних актів, деякі дівчата та жінки виїхали до території інших держав ЄС чи російської федерації для збереження життя та для подальшого нормального влаштування своїх побутових умов.

Гуманне суспільство та сучасний світ чітко забороняють сексуальне насильство. На додаток до прямої заборони, сексуальне насильство також підпадає під заборону незаконних дій по відношенню до інших людей, які супроводжуються психологічним чи фізичним впливом на людину, що могло завдати їй дискомфорту, душевних хвилювань та переживань чи фізичного болю та страждань. Переслідування за порушення цих норм здійснюється відповідно до положень різних нормативно-правових актів, які регулюють законодавство в сфері кримінального права, сформувало чотири категорії злочинів проти народу: геноцид, злочини проти людяності, військові злочини, злочини агресії. Надзвичайно важливо виявляти ознаки сексуального насильства в інтернеті у вигляді геноциду, антигуманності. Це ж воно забезпечує невідворотність покарання для особи, яка вчинила його та яку згодом ідентифікують та притягнуть до кримінальної відповідальності за вчинені діяння. Важливо розуміти, що кожен правопорушник за такі види кримінальних правопорушень має бути суворо покараним, адже нерідко в жертв сексуального чи іншого насилля виникають психічні розлади, бажання покінчити з собою у зв'язку з тим, що сталося. Важливо вказати, що жертви рідко йдуть на контакт

із працівниками правоохоронних органів, оскільки вони не хочуть, щоб їхня історія набула резонансу та стала загальнодоступною для всіх. Більшість історій таких дівчат є закритими для журналістів, правоохоронців чи для інших осіб, які хочуть знати правду, тому що зазвичай такі дівчата, як жертви насильників, мовчки переживають свої історії наодинці, не розказуючи про них навіть близьким. Через те що бойові дії тривають, важко знайти, провести належним чином розслідування за фактом кримінального правопорушення та довести те, що людина дійсно скоїла звірський вчинок, який навіть не всім тваринам притаманний. Варто також сказати, що значна частина жертв насилля може завагітніти внаслідок небажаних статевих актів зі злочинцями, але перериває вагітність, бо не хоче виховувати дитину від невідомого «батька»-насильника (причому, жінка може мати згодом непоправні наслідки для свого репродуктивного здоров'я), або віддає її до притулку; усе це внаслідок важкого психоемоційного стану після пережитого.

Варто також сказати, що є випадки серед осіб жіночої статі, які постраждали внаслідок агресії рф проти України та внаслідок конкретного випадку агресії конкретного військовослужбовця щодо них. За неповнолітніх зґвалтованих українок у загальновідомих поодиноких випадках приймали рішення й батьки, тим самим вирішували долю майбутньої матері, яка виносить під серцем дитину від солдата країни-агресора.

Сексуальне насильство може бути поширене й може відбуватися проти багатьох людей задля досягнення військових цілей. У цьому випадку сексуальне насильство є частиною великомасштабного нападу на мирних жителів

чи геноциду. Сексуальне насильство може бути застосоване та використовується для ослаблення й встановлення контролю над суспільством. Воно практикується щоб покарати чи знищити певну групу, залякати її членів, помститися їм змусити їх залишити територію та поширити повідомлення про напади.

Сексуальне насильство може набувати форми тортур у в'язницях та слідчих ізоляторах. З його застосуванням агресор має на меті покарати, принизити, залякати потерпілих або отримати інформацію від затриманих шляхом примусу. Також можна визначити і сформулювати інший мотив, який буде суттєво відрізнитись від першого. Інший мотив – спробувати вплинути на людей за допомогою їхньої конкретної функції ролі чи становища у співтоваристві, наприклад, лідерів чи активістів. Члени їхніх сімей також можуть стати мішенню покарання й змушені розкрити інформацію про діяльність чи місцезнаходження їхньої коханої людини.

Сексуальне насильство в різних його формах та проявах може використовуватися для об'єднання солдатів і комбатантів. Вчинення дій проти цивільних осіб або членів ворожих сил служить у цьому випадку нагородою, ритуалом ініціації або методом, за допомогою якого молоді члени групи стають співучасниками злочинів і таким чином стають прив'язаними до більшої групи людей. Сексуальне насильство, у тому числі звірства, які тривають зі сторони військових росії, також можуть відбуватися як частина ритуальних чи згубних колективних практик. Може існувати віра в те, що статевий акт часто з незайманими та/або дітьми надає бійцям особливої сили й непереможності або лікує хвороби.

Будь-яка форма сексуального насильства (крім зґвалтування, яке може включати погрози зґвалтування) операції на статевих органах, аборт, проституція, примус до перегляду сексуального насильства, сексуальне рабство тощо є злочином порушенням законів та звичаїв війни. Як й інші порушення міжнародного права, сексуальне насильство карається. Покарання призначається на підставі результатів розгляду судових справ у міжнародному кримінальному суді в Гаазі, утвореному трибуналі чи національним судом України. Ось чому так важливо фіксувати злочини, свідком яких ви стали або від яких постраждали, і зібрати якомога більше доказів, щоб притягнути винних до відповідальності.

Статут Міжнародного кримінального суду (МКС) передбачає кримінальну відповідальність за «сексуальне рабство, примус до проституції, примусову вагітність, примусову стерилізацію або будь-яку іншу форму сексуального насильства аналогічної тяжкості». Цей перелік хоч і включає найбільш серйозні форми сексуального насильства, які підпадають під юрисдикцію МКС, але не є вичерпним. Ба більше, він не визначає мінімальний поріг тяжкості діяння, яке повинно кваліфікуватись як «сексуальне насильство». Додатковий перелік прикладів сексуального насильства можна знайти в рішеннях міжнародних трибуналів, наприклад, торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації, калічення жіночих статевих органів, сексуальна експлуатація, примусові аборти, примусові шлюби, сексуальні домагання, примусові перевірки незайманості та примус до публічного роздягання були кваліфіковані як сексуальне насильство [1, с. 1].

У звіті Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), опублікованому 13 квітня, йдеться про порушення міжнародного гуманітарного права російськими військами в Україні. Зазначається, що у звітах наводяться випадки гендерного насильства, пов'язаного з конфліктом, такі як зґвалтування, сексуальне насильство або сексуальні домагання.

«Російські солдати роблять усе можливе, щоб показати свою перевагу, і зґвалтування тут також є інструментом», – говорить психолог В. Левченко, яка започаткувала службу, що надає безкоштовні консультації українцям, які пережили воєнні травми. За словами Левченко, співробітники її мережі під назвою Psy.For.Peace поговорили приблизно з 50 жінками з Київської області, які стверджують, що зазнали сексуального насильства з боку російських солдатів.

Вона розповіла CNN, що група займається випадками, у тому числі 15-річної дівчинки та її матері, які зазнали сексуального насильства з боку проросійських чеченських солдатів, а також групового зґвалтування сімома солдатами ще однієї жінки, за яким змусили спостерігати українських затриманих.

Однак, акти насильства щодо жінок продовжуються й після закінчення конфлікту. У своїй доповіді від 2001 року Спеціальний доповідач з питань насильства стосовно жінок зазначила, що суспільство досить часто стикається зі зростанням торгівлі людьми, примусової проституції, домашнього насильства та зґвалтувань після фази серйозного конфлікту. Деякі з цих проблем, зокрема домашнє насильство та торгівля людьми, можуть досягти навіть

вищого рівня після завершення конфлікту, ніж під час самого конфлікту. Наприклад, зростання числа випадків домашнього насильства в постконфліктний період призвело до дискусій щодо взаємозв'язку між цими формами гендерно зумовленого насильства та доступністю стрілецької зброї, а також зростанням терпимості до насильства в суспільстві та того факту, що чоловіки, які брали участь у збройному насильстві під час військового конфлікту, більш схильні до його вчинення надалі [2, с. 1].

За час широкомасштабного військового вторгнення росії в Україну зафіксовано 124 випадки сексуального насильства. За словами спеціального посланника з питань сексуального насильства під час конфлікту Праміли Паттен, в Україні вже зареєстровано 124 випадки сексуального насильства під час війни. Ці цифри є лише вершиною айсберга і не відображають масштабів сексуального насильства, пов'язаного з війною росії проти України.

Варто нагадати, що 30 травня поліція передала до суду перше за всю війну справу про зґвалтування. Михайло Романов з 239-го полку 90-ї гвардійської Вітебсько-Новгородської бронетанкової дивізії судиться в Збройних Силах рф.

Поведінка російських військових-гвалтівників в Україні не дивує, враховуючи їхнє соціальне та культурне походження. Гендерне насильство – широко поширене явище в російському суспільстві. У 2017 році Держдума рф декриміналізувала домашнє насильство. Тепер це адміністративний злочин. Російські чиновники навіть уникають назви злочину: у законі йдеться про «одиначні удари, нанесені близьким родичем».

За восьмирічну російсько-українську війну жертвами сексуальних злочинів у Донецькій і Луганській областях стали тисячі людей. Неурядові громадські організації та ЗМІ повідомляють про насильство, групове зґвалтування, сексуальне рабство, примусову проституцію, примусову стерилізацію та інші форми насильства та тортур. Асоціація жінок-юристів України ЮрФем наводить дані ООН, згідно з якими з 2014 по 2021 роки 3,1 % чоловіків і 8,2 % жінок служили в російських військових формуваннях на тимчасово непідконтрольних територіях (т.зв. «Сила ДНР і ЛНР»). За даними JurFem, кожна третя жінка в зоні бойових дій є жертвою чи очевидцем цього злочину. Серед чоловіків це кожен четвертий.

Відсутність легкодоступних контрацептивів для постраждалих від зґвалтування під час російського вторгнення в Україну, які тікають через українсько-польський кордон, через польські закони проти абортів, обмежила доступ до абортів для зґвалтованих жінок та дівчат. Лікарі та волонтери на українсько-польському кордоні таємно допомагали зґвалтованим отримати екстрену контрацепцію, ризикуючи ув'язненням у Польщі.

Російська армія знущається з жінок і чоловіків, незалежно від віку та здоров'я. У результаті страждають діти, молодь і старі. Російські військовослужбовці свідомо гвалтують, калічать, знімають на відео та сприймають скоєні злочини як свої військові трофеї. Наприклад, російський окупант Бичков надіслав своїм соратникам відео свого сексуального насильства над дитиною. На жаль, це не єдиний випадок зґвалтування немовлят і дітей. Також був випадок зґвалтування 45-річного інваліда, який не зміг приєднатися до сил опору та залишився вдома.

Проте дуже мало жертв звертаються до правоохоронних органів. Злочини, скоєні російськими військовими, часто розкриваються шляхом прослуховування телефонних розмов. Правозахисник Лариса Денисенко зазначає, що всі ці повідомлення мають бути ретельно вивчені правоохоронними органами. У цих бесідах окупанти розповідають своїм товаришам та родичам про свої страшні успіхи в Україні: довго розповідають про насильство над жінками та дітьми, жартують над своїми діями.

Хоча показання та інші процесуальні джерела доказів перераховані як можливі докази в кримінальному провадженні (стаття 84 Кримінального процесуального кодексу), органи прокуратури та суди зазвичай не вважають їх такими, що мають достатню доказову цінність. Відповідно до міжнародної практики, усі інші докази, крім результатів судово-медичної експертизи, зокрема, показання, речові докази, отримані з місця злочину, та документальні докази можуть вважатися такими, що мають достатню доказову цінність. Окрім безпосередніх фізичних травм, моральний біль та страждання, спричинені жертвам зґвалтувань та інших форм сексуального насильства, часто є довготривалими через, зокрема, подальшу стигматизацію та ізоляцію.

Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, завжди має дуже приватний характер. Однак за три місяці тотального вторгнення до російської федерації відбулися десятки, якщо не сотні випадків сексуального насильства. За словами Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, жертвами сексуального насильства є всі категорії цивільного населення: жінки, чоловіки та діти.

Українські правоохоронні органи вже порушили кілька десятків кримінальних справ про зґвалтування та інші форми сексуального насильства щодо мирних жителів. Найбільше злочинів російські військові скоїли в Київській, Харківській, Донецькій, Луганській та Запорізькій областях. Серед потерпілих, із якими вже працюють слідчі органи, є жінки різного віку. Наприклад, у рамках кримінальної справи встановлено факт неодноразового зґвалтування 33-річної жінки з Київської області. Особу підозрюваного встановлено (військовослужбовець 15-ої окремої мотострілецької бригади ЗС рф). Також вивлена особа ще одного військового-гвалтівника, який під дулом пістолета гвалтував двох 26-річних жінок із Київської області. Обом злочинцям оголошено підозру, та вони перебувають у розшуку.

Незважаючи на те, що міжнародне співтовариство приділяє велику увагу виявленню випадків сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом та реагуванню на них, воно мало що зробило для зміни життя постраждалих жінок. Проблеми дотримання міжнародних стандартів і запобігання актам насильства залишаються невирішеними, а безкарність злочинців, що зберігається, і відсутність належних механізмів боротьби з цим видом злочинності вимагають активних дій, як із боку національних урядів, так і міжнародних органів. Питання про притягнення до відповідальності осіб, які вчинили ґендерні злочини, залишається серйозною проблемою в постконфліктних країнах.

Основними причинами безкарності є мовчання жертв і небажання повідомляти про пережите ними насильство, а також неефективна або корумпована судова система.

Якщо винні в сексуальному насильстві, пов'язаному з конфліктом, рідко притягаються до відповідальності, суспільне визнання такого насильства нормалізується та зміцнюється. Щоб ідеали, закріплені в міжнародних нормативних актах, стали реальністю, необхідно вжити низку правових та неправових заходів.

Незважаючи на поширення сексуального насильства, воно не є неминучим наслідком війни та конфліктних ситуацій. Як і будь-який інший злочин, його можна запобігти. Для цього потрібна міцна правова база та ефективні інститути для забезпечення дотримання заборони сексуального насильства в умовах конфлікту. До жертв сексуального насильства з моменту вторгнення відносять не лише жінок та дітей, а й чоловіків, оскільки відомі факти зґвалтування осіб чоловічої статі варварськими способами, за час повномасштабного вторгнення існують також випадки і знущань над маленькими хлопчиками. До сексуального насильства додаються й засоби психологічного тиску, адже ймовірно, що російські загарбники швидше за все не для задоволення своєї статевої потреби гвалтували маленьких хлопчиків чи жінок похилого віку, а для того щоб показати свою зверхність та несприйняття українського народу взагалі як такого. Необхідно давати більше розголосу тим звірським кримінальним правопорушенням, які військовослужбовці країни-агресора вчинили по відношенню до нашого народу, з порушенням всіх норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального законодавства. Зрозуміло, що росія використовує сексуальне насильство у війні з Україною

як ще один вид зброї – зброї проти мирних громадян держави та просто як засіб психологічного та емоційного впливу на суспільство.

Список використаних джерел:

1. Fowmina, C., & Rabbiraj, C. (2022). Sexual violence against women during non-international armed conflicts. *International Journal of Public Law and Policy*, 1(1), 1. URL : <https://doi.org/10.1504/ijplap.2022.10047162>.

2. Richmond, O. P. (2012). Justice and Post-conflict Violence. *International Peacekeeping*, 19(5), 655–659. URL : <https://doi.org/10.1080/13533312.2012.722014>.

3. Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практич. порадник / О.О. Дудоров; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2018.

4 Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково практичний коментар новел Кримінального кодексу України). Київ : Ваїте, 2019.

5. Журавко, Т. (2022). Психологічна підтримка дітей під час війни. *Věda a perspektivy*, (4 (11)). URL : [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-4\(11\)-177-187](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-4(11)-177-187).

6. Кримінальний кодекс України, Кодекс України № 2341-III (2022с) (Україна). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

7. Марутян, К., & Дацюк, А. (2022). Сексуальне насильство як інструмент геноциду. *Grail of Science*, (12-13), 168–

170. URL : <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.29.04.2022.025>.

8. Римський статут міжнародного кримінального суду, Статут Міжнародних судів (2002). [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995588#Text>.

9. Статус Женевських конвенцій 1949 року і Додаткових протоколів до них 1977 року, Статус Організація Об'єднаних Націй (1999). [Електронний ресурс] URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c23#Text.

Рукіна Д. О.,

студентка Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

(м. Дніпро, Україна)

e-mail: drukina18@gmail.com

Науковий керівник:

Левін О. Л.,

доцент Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

(м. Дніпро, Україна)

**ВЧИНЕННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА
РОСІЙСЬКИМИ ВІЙСЬКОВИМИ ЯК КРИМІНАЛЬНОГО
ЗЛОЧИНУ ТА ІНСТРУМЕНТУ ГЕНОЦИДУ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ**

Проблематика сексуального насильства під час воєнного стану була та буде актуально допоки у світі продовжуватимуться війни. Обрана тема дослідження є злобо-

денною д нас час, адже після вторгнення на територію України російської армії у 2022 році, кількість постраждалих від сексуального насильства різко зростає. Суб'єктами дослідження є цивільне українське населення, як чоловічої, та і жіночої статі, починаючи від немовлят, закінчуючи людьми похилого віку, які постраждали від сексуального насильства, вчиненого окупантами.

Метою наукового дослідження є узагальнення причинно-наслідкових зв'язків такої аморальної поведінки, на основі задекларованих фактів, які є циклічними та повторюються історично вже не одну, так звану «рятувальну операцію», що вчиняє російська федерація. Дослідження чинного міжнародного та національного законодавства, пов'язаного зі здійсненням сексуального насильства, а також умов понесення кримінальної відповідальності за вчинені злочини.

У результаті дослідження були сформовані загальні висновки, у яких доведено, що вчинення такого тяжкого злочину російською армією, як сексуальне насильство є дієвим інструментом тактики ведення бою, що не тільки порушує міжнародні гуманітарні права та права людини, але і є геноцидом українського народу, за який у будь-якому разі настане відповідальність. Також, доведена доцільність застосування міжнародних національних договорів, щодо класифікації фактів сексуального насильства, а також виокремлені певні недоліки відповідних статей та надані поради щодо їх вирішення. Під час написання наукової статті були використані такі методи дослідження, як: емпіричні (спостереження та опис) та теоретичні (аналіз, узагальнення, абстрагування та класифікація).

Ключові слова: сексуальне насильство, вторгнення в Україну 2022 року, геноцид, тортури над цивільним населенням, міжнародний захист прав людини, кримінальна відповідальність російських військових.

Вступ. 2022 рік – це початок нової історії України – країни героїв і мужніх борців за власні права та свободи, що будуть боронити свою державу до останньої краплі крові, а також кожного її громадянина. Вторгнення російської федерації на територію нашої держави почалось ще 8 років тому, а переросло в широкомасштабний наступ 24 лютого 2022 року, коли ворог без попередження о 3:00 почав «військово-рятувальну операцію», перетнувши кордон та почавши стирати все на своєму шляху. Так звана «рятувальна операція» продемонструвала не тільки міць, мужність та жагу до перемоги Збройних Сил України, а також української нації, але і справжнє обличчя «другої армії світу» – армії мародерів, п'яниць, вбивць, катів та гвалтівників, які несуть за собою хаос, смерть, розбрат, каліцтва, порання й сексуальне насильство, не тільки до військових, але й до всіх категорій цивільного населення, не зважаючи на стать та віковий ценз.

Тема сексуального насильства російськими військовими стосовно українців є злободенною. Серію кримінальних проваджень за фактом зґвалтування, переважно жінок та дівчат, найбільше було відкрито в Київській, Донецькій, Харківській та Херсонській областях [1, с. 457]. Під час війни такі дії є військовим злочином, який виступає ефективним та підготовленим інструментом війни, оскільки за допомогою цього окупанти можуть знищити структуру суспільства в цілому.

Правозахисник, лауреат Нобелівської премії миру Деніс Мукwege стверджував, що: «російські військові використовують різного роду сексуальні насильства не для задоволення власних потреб, а для залякування та демонстрації панування» [2]. Із вище зазначеного випливає гіпотеза: «якщо я гвалтую, то мене бояться, я той, хто має владу». Такий процес стимулює і почуття безкарності, адже, по-перше, жертва відчуває постійний страх повторення цього злочину через нестабільну ситуацію в країні, та навіть після деокупації цих населених пунктів панує відчуття тривоги, що кати можуть повернутись. По-друге, стереотипне мислення оточення. Постраждалі бояться осуду та обвинувачення. По-третє, від пережитого стресу людина може закритись у собі, залишившись на самоті з отриманою психологічною травмою.

Мета і завдання дослідження. Метою написання наукової роботи є комплексне теоретичне дослідження чинного міжнародного та національного законодавства, а також аналіз його прогалин з питань сексуального розбещення військовими російської армії цивільного українського населення, як інструменту геноциду українців на основі задокументованих інцидентів, пов'язаних із військовим конфліктом на території України 2022 року (що є не тільки кримінальним злочином, але й порушенням міжнародного гуманітарного права та прав людини).

Основними завданнями наукового дослідження є:

- надання детальної характеристики воєнним злочинам російських військових, формування причинно-наслідкових зв'язків такої поведінки;

- дослідження міжнародного та національного законодавства, що пов'язане із сексуальним насильством під час воєнного стану, розкриття певних їх недоліків;

- окреслення практичних аспектів відповідальності за вчинені злочини сексуального характеру російської армії;

Об'єктом дослідження є особливості вчинення сексуального насильства російськими військовими щодо українського населення.

Предмет наукового дослідження – вивчення порушень російською армією міжнародного та національного законодавства, а також законів і звичаїв війни щодо особливостей вчинення сексуального насильства над українським народом.

Методологія дослідження. З огляду на мету і завдання наукової статті, було використано такі методи: історико-правовий та порівняльно-правовий – для визначення стану дослідження проблеми сексуального насильства щодо різних категорій населення; формально-логічний – у процесі визначення поняття сексуального насильства, а також причинно-наслідкових зв'язків такої поведінки; емпіричний – при вивченні статистичних даних щодо злочинних проявів сексуального насильства з 2014-2022 роки; пізнавальний – на основі виокремлення резонансних випадків була обґрунтована важливість чинних міжнародних та національних законодавчих актів щодо дотримання прав людини.

Результати дослідження. Принагідно зауважити, що сексуальне насильство заведено розглядати як будь-яке діяння сексуального характеру, яке вчиняється без добровільної згоди. У цьому контексті говориться не тільки

про статевий акт, але й примусове оголення, каліцтво статевих органів, примусове спостереження за сексуальними наругами, проституція, самопестощі, погрози сексуального характеру та інше.

Сексуальне насильство російськими військовими є знаряддям геноциду не тільки українського народу – така тактика ведення бою, як залякування за допомогою насильства, задекларована історично. Страшні звірства Червоної армії спостерігались і за часів Другої світової війни: у 1945 році було вчинено 2 000 000 зґвалтувань у завойованій нею частині Німеччини, зокрема понад 100 000 – під час взяття Берліна. Щоправда, це ігнорувалося й замовчувалось радянським командуванням [3].

Дослідники події в Ічкерії 1999 року висунули підозри табірним охоронцям, адже саме вони систематично використовували зґвалтування в таборах, а потім і щодо цивільних. Ці дії застосовувались свідомо та заплановано, а також несли масовий і публічний характер та поширювались на чоловіків, жінок і дітей [4].

Одна із найрезонансніших справ відбулася 27 березня 2000 року в чеченському селі Тангічу. Його вчинив полковник армії рф Юрій Буданов. Будучи п'яним, чоловік увірвався в будинок, викрав звідти 18-річну Ельзу Кунґаєву, завівши дівчинку до свого намету, побив, зґвалтував і задушив. Після чого наказав своїм підлеглим закопати труп дівчини [5].

Тактика ведення військових дій російської армії ніяк не змінилась і залишилась однаковою і в XXI столітті. У ході збройного конфлікту в Південній Осетії у 2008 році російськими військовими були викрадені молоді дівчата та хлопці, яких гвалтували та вбивали [6].

У 2019 році ООН підготувало доповідь про Сирію, а саме про те, як російські «миротворці» разом із сирійськими провладними силами ґвалтували дітей, жінок і чоловіків, метою яких було покарання опозиційних спільнот. Спочатку цивільних мешканців ґвалтували під час обшуків будинків і наземних воєнних операцій, а вже потім на блокпостах та в місцях утримання під вартою. Чоловіків різного віку вимагали вступати в статеві зв'язки один з одним та з іншими родичами. Теж часто застосовували ґвалтування різними предметами [7].

Звірства в Україні, які вчинені та досі вчиняються російськими військовими за час повномасштабного вторгнення у 2022 році сколихнули весь світ. Такі злочини почалися іще 2014 року, коли так звані «рятівники» прийшли на Донеччину та Луганщину і встановлювали свій порядок. Бувши безкарними, вони вчиняли такі дії до мирних жителів, оскільки цілих 8 років це замовчувалось, тому будь-яка статистика вчинення сексуальних злочинів російських військових відсутня, а діяльність правоохоронних органів щодо розслідування та кваліфікації правопорушень російськими військовими була обмежена та недостатня. Прикладом цього є статистика відкриття кримінальних проваджень: 2014 рік – 1; 2015 рік – 4; 2016 рік – 6; 2017 рік – 14; 2018 рік – 5; 2019 рік – 12, набравши обертів у 2022 році на окупованих територіях України, інформація про вчинені звірства розлетілась по всьому світі [8].

Насильства сексуального характеру, які пов'язані з періодом воєнних конфліктів завжди старанно приховувалась. Проте вторгнення росії у 2022 році дозволило розвінчати цю призму величності «другої армії» світу, адже вже відомі сотні факти сексуального насильства мирного

населення. За попередніми оцінками експертів, гвалтування у 2022 році несуть масовий та публічний характер. Підтвердженням цього є 150 звернень до ООН [9] щодо випадків сексуального насильства, скоєного російськими військами в Україні, які з перших тижнів повномасштабного вторгнення на територію України почали задокументувати такі організації, як ООН, Human Rights Watch і La Strada — Ukraine. Журналісти українських та світових видань, правозахисники та працівники підрозділів МВС після деокупації населених пунктів стали свідками жахливих картин, що є воєнними злочинами російської армії. Мелінда Сіммонс, посол Великої Британії, зазначила, що вчинення сексуального насильства над цивільними відбувається не тільки через почуття безкарності, але й було частиною військової стратегії: «жінок гвалтували на очах їхніх дітей, чоловіків, а дівчат – на очах у їхніх родин, як свідомий акт підкорення» [10].

На жаль, точну цифру таких перерахувати неможливо, оскільки, по-перше, тема сексуального насильства є латентною, бо люди не хочуть про це говорити – їм соромно та морально важко, а по-друге, часто після скоєного жертов убивали й тіла зникали.

Отже, будь-який факт насильства над цивільним населеннями є порушенням прав та свобод людини й громадянина. Це воєнні злочини, які наповнені неабиякою ненавистю, жорстокістю та агресією. Тільки в Бучанській різанині було 25 випадків згвалтованих громадян, а ряд інших резонансних подій розлетілись по всьому світу [11].

У Київській області Макарівського району до 50-річної жінки в будинок увірвався худий кадірівець, який, тримаючи її на мушці, вивів у сусідній будинок та наказав

роздягнутись. У той час, коли чеченець гвалтував жінку, до літньої кухні зайшли ще четверо окупантів. Чоловіку, який вибіг на допомогу жінці, вони вистрелили у живіт. Жінка не переставала плакати, коли показувала журналістам задній двір, де вона з сусідами поховала свого чоловіка. «Коли вони пішли, я знайшла наркотики та віагру. Вони були під кайфом, і вони часто були п'яними. Більшість із них – убивці, гвалтівники й мародери. Лише деякі нормальні», – сказала вона [11].

У місті-герої Бучі російські військові тримали 25 дівчат та жінок віком від 14 до 25 років й систематично їх гвалтували. Вони постійно психічно тиснули на жінок, говорячи, що це роблять, щоб жінки «не народжували українських дітей» [11].

Ще один нелюдський випадок жорсткості в цьому місті стався із 23-річною Кариною Єршовою, яка до Бучі переїхала з окупованого Донецька разом із сім'єю. Дівчину схопити на вулиці, її катували, били, різали та гвалтували, а наприкінці в кінці вбили пострілом у потилицю в придул, а її тіло кинули в братську могилу у дворі церкви, з якої після деокупації міста було ексгумовано понад 400 тіл. Майже всі її нігті були вирвані, що демонструвало її супротив, її руки до кісток були опалені, а на нозі був накладений жгут для зупинення кровотечі [11].

Молода жінка разом із сином переїхали до свого батька в Маріуполь із Києва. Саме там вона зустріла свою страшну смерть. Її батька російські військові забрали з собою в розпал обстрілів, і ніхто досі не знає, де він. За словами подруги постраждалої, понад тиждень у їхньому будинку жили ці нелюди. Її гвалтували дуже жорстко щодня

на очах у 6-річного сина. Молода жінка померла від розривів і кровотечі, а син посивів від пережитого стресу [11].

У Броварському районі у приватний будинок 33-річної жінки зайшов російський військовий. Чоловіка жінки було застрелено одразу, «потому что он нацист», а її було згвалтовано тричі. За спиною гвалтівника стояв його командир, який представився як Михайло Романович. При цьому окупанти вбили собаку та понівечили автомобіль. Дивом неушкодженим лишився 4-річний син жінки. Утекти вони змогли лише тоді, коли військові напились так, що ледь стояли на ногах [11].

Під сексуальні наруги потрапляють і чоловіки. В Ізюмі були згвалтовані чоловіки 67 та 78 років [11]. У Ворзелі окупанти згвалтували охоронця дитячого санаторію. Про це говорив Анатолій Федорчук в інтерв'ю Дмитру Гордону. Від знущань та насильства чоловік помер [11].

Дії сексуального характеру російських військових є цілеспрямованими. Ці нелюди не мають ні жалю, ні співчуття. Свої наруги вони знімають на камеру. Справа, на яку генпрокурор відкрив кримінальне провадження за фактом порушення законів і звичаїв війни, пов'язана із катуваннями українського військовослужбовця російськими солдатами (ч. 1 ст. 438 КК України). Чоловіка зв'язали, «орки» били його руками та ногами, а після провели кастрацію канцелярським ножом. Його вбили пострілом у голову та, прив'язавши за ногу, стягнули чоловіка в канаву. На щастя, ката ідентифіковано, зараз на нього відкрили полювання [12].

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Людмила Денісова, зазначила, що серед осіб, які по-

страждали від сексуального насильства, найбільш вразливою категорією потерпілих є неповнолітні. Ряд таких подій, як фізичне та психологічне насильство, погрози вбивства, зґвалтування, розпусні дії, досліджуються слідчими органами в Чернігівській, Херсонській, Київській та Харківській областях. Так у Бородянці 11-річну дівчину була зґвалтовано та побито на очах у бабусі. Зараз дівчинка проходить курс реабілітації, працюючи з психологом, яка стверджує, що дівчинка може бути вагітною, адже в неї припинився менструальний цикл, проте це можливо й через перенесення сильного стресу. Наразі за нею наглядають гінекологи [11].

У місті-герої Ірпені зґвалтували 9-річну дівчинку. Цих виродків було одинадцять, принаймні експертизою було доведено, що саме стільки зразків сперми було на її тілі. За словами свідків, статеві органи дівчинки були відсутні: їх просто розірвали. На цьому ці створіння не зупинились: на її грудях вони гострим предметом вирізали літеру Z, а також розпороли живіт. Батьків дівчинки було вбито на її очах. Детально про цю історію написано Аліною Дубовською [11].

Омбудсменом Людмилою Денісовою була надана інформація про зґвалтування 11-річного хлопчика в Бучі. Це відбувалось 10 годин поспіль. У цей час його матір прив'язали до стільця та змусили спостерігати за цим актом нелюдської жорстокості до власної дитини [11].

У Херсонській області окупанти піддали сексуальному насильству вже вагітну 16-річну дівчину та її 78-річну бабусю разом. Від пережитого дівчина втратила дитину. Окрім цього, 6-місячну дівчинку було зґвалтовано

«визволителями» чайною ложкою. Двох хлопців-близнюків двох років, було зґвалтовано: орально та анально. Діти померли від великої втрати крові та сильних розривів [11]. На Харківщині окупанти гвалтували дев'ятимісячну дівчинку свічкою. Однорічного хлопчика гвалтувала двоє рашистів. Від отриманих травм він помер [11].

У відеозверненні до парламенту Литви 12 квітня Президентом України Володимиром Зеленським був підтверджений злочин російського військового із Пскова Олексія Бичкова, який знімав, як сам зазначив, «лютое видео», на якому він із неабияким задоволенням водив між сидницями немовля щіткою для фарбування вій, після чого облизував її та прикладав до власного обличчя. Цей запис російський збоченець надіслав своєму товаришу по службі [11].

Слід зауважити, що за перехопленими розмовами окупантів, чинити сексуальне насильство окупантам дозволяли члени їхніх родин. Наприклад, дружина військового РФ «дозволила» йому вчиняти сексуальну наругу над українками за умови того, що її чоловік не буде їй повідомляти про злочини, а також використовуватиме презервативи. Дружина-збоченка іншого загарбника, узагалі детально описувала, що саме вона зробила би з українськими жінками, а саме, як вона вирізала б та калічила статеві органи жінкам, а також із задоволенням би вирізала їм зірочки на спинах.

Причинами такої аморальної поведінки російської армії є:

1. Прямий дозвіл керівництва стирати з лиця землі українців чи систематичне «заплющення очей» на порушення правил чинного законодавства та звичаїв війни,

підтвердженням цього є перехоплені розмови російських військових Службою Безпеки України: «Да валите их всех нах*й! Есть гражданские – в расход всех, бл*дь!», – саме такі команди надавали командири російських загарбників [13].

2. Залякування – застава процвітання тероризму. Саме для цього вони чинили психологічний тиск на українське населення, а також знімають усе вчинене на відео та викладають на простори Інтернету, тому що чим більше страху, тим ефективніша «рятувальна» операція – терористична операція через припинення масового опору громадського руху.

3. Сильний стрес та емоційна нестабільність, яку військові можуть прагнути вивільнити через сексуальне задоволення. При цьому ними можуть керувати ненависть, комплекс меншовартості, заздрощі, прагнення проявити владу, як вони думають над слабшими, хоча той, у кого зброя, завжди сильніше.

4. Сексуальне насильство може бути методом притягнення до співучасті інших військових, а отже, і притягнення до групової відповідальності.

5. Такі дії військових, як згвалтування чи сексуальні знущання, приносять їм самозадоволення та домінування, а жертви для них – це винагорода.

Принагідно зауважити, що важливо фіксувати злочини та збирати максимальну кількість доказів для притягнення до відповідальності винних у сексуальному розбещенні як на міжнародному рівні (Міжнародний кримінальний суд у Гаазі), так і на державному (трибунал чи Національний суд України) під час війни.

Кваліфікувати факти сексуального насильства, вчинені російською армією щодо цивільної особи української національності (чоловік, жінка, дитина), як і порушення інших законів та звичаїв війни, має здійснюватися в межах чинного законодавства та загальних норм захисту цивільного населення, які закріплені, наприклад, у 27-34 статтях Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни.

Статтею 27 ЖК IV визначено, що за будь-яких обставин до цивільних осіб заборонено вчиняти сексуальне насильство не тільки де-юре через відповідні права (право на повагу, гуманне ставлення та захист), але й де-факто це і забороняє будь-який акт насильства й сексуального також [14].

Факти вчинення російськими військовими як фізичного, так і морально-психологічного тиску давно доведені. Однією із причин застосування цього методу є отримання від них чи третіх осіб якоїсь інформації (позиції дислокації Збройних Сил України чи інших відомостей), що забороняється статтею 31 IV Женевської Конвенції [14].

Статтю 33 IV Женевської Конвенції варто застосовувати при наявності факту залякувань орками шляхом погроз скоєння зґвалтувань задля досягнення поставленої мети [14].

У Додатковому протоколі до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що пов'язаний із захистом жертв міжнародних збройних конфліктів, у статті 75 заборонені «знуцання з людської гідності, зокрема принизливе й образливе поводження, примус до проституції чи непристойне посягання в будь-якій його формі» [15]. Слід зауважити, що це ледь не єдина норма, яка забороняє вчинення

окремих актів сексуального насильства, як до жінок, так і до чоловіків.

У статті 76 також регламентовано безпосередній захист жінкам від «згвалтування, примусу до проституції та будь-яких інших форм непристойних посягань», а в статті 77 постулюється захист дітей «від будь-якого роду непристойних посягань», що містить усі акти сексуального насильства, які, на жаль, окупанти вчиняють щодо українських дітей [15]. Саме на цю статтю мають спиратись при кваліфікації вчинених злочинів.

Окрім цього, статтями 147 Женевської Конвенції [14] та 85 Додаткового протоколу до Женевської Конвенції [15] закріплено, що до серйозних правопорушень слід віднести тортури та нелюдське поводження, пов'язане із військовим конфліктом. Вчинення таких уже доведені та задокументовані після деокупації українських територій.

Щодо національного законодавства, то українські правоохоронці розглядають усі факти сексуального насильства, що пов'язане зі збройним конфліктом 2022 року, за статтею 438 Кримінального кодексу України, а саме порушення законів та звичаїв війни. У статті регламентовано [16]:

1. Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу

про вчинення таких дій караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років.

2. Ті самі діяння, якщо вони поєднані з умисним вбивством, караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

Проте, слід зауважити, що ця стаття має певні суттєві недоліки. Насамперед у ній відсутня пряма конкретизація, а також не вичерпаний перелік діянь актів сексуальних злочинів, що не відповідає сучасним реаліям вчинених воєнних злочинів російських військових, конкретний перелік яких зафіксовано у Ризькому статуті Міжнародного кримінального суду в статті 8. Конкретизуючи, до таких відносять: примусову проституцію, вагітність, стерилізація, сексуальне рабство, вчинення насильств різної тяжкості.

Однак, цей підхід гарантує широкі можливості щодо кваліфікації правоохоронцями будь-яких актів сексуального насильства, які передбачені міжнародними договорами, обов'язковість на виконання яких надає Верховна Рада України. Вивчивши державне законодавство, ми дійшли до висновку, що такі дії окупантів можна кваліфікувати за статтею 442 ККУ, – геноцид, за який також передбачена відповідальність. За такою статтею, геноцид слід трактувати, як «умисно вчинене діяння з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі

або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу» [16].

Згідно з обставинами вчинення сексуальних розбещень військовими, це може бути умисним вбивством, катуваннями чи нелюдським поведженням, умисно заподіяні сильні страждання чи серйозні тілесні ушкодження, чи шкода здоров'ю, що спричиняють смерть або серйозну загрозу здоров'ю, зазіхання на особисту гідність, при цьому образливе та принизливе поведження, яке кваліфікується як умисний злочин та порушення законів та злочинів війни.

Поза тим, українська влада ратифікувала Стамбульську конвенцію. Змістове навантаження цього документу спрямоване на запобігати випадкам гендерного насильства, а також сприянню розслідувань таких злочинів для покарання винних. Саме вона може забезпечити доступність юридичної, психологічної допомоги, послуг із подолання наслідків психологічних травм для людей, які пережили сексуальне насильство, зокрема яке пов'язане з військовим конфліктом [17].

Висновок. Сексуальне насильство – дієвий метод ведення тактики війни. Для окупантів це був простий і вигідний спосіб досягнення мети – захоплення територій України, знищення моральності та патріотизму українського суспільства. Незважаючи на це, наші земляки мужньо тримають удар не тільки на лінії фронту, але й у цивільному середовищі в оточенні ворога. Наша держава також докладє зусиль, розслідуючи та документуючи злочини сексуального насильства російськими військовими, що є більш активним та результативним у 2022 році, по-

рівнюючи з 2014-2019 роками. Однак ситуація на окупованих територіях щодо розслідувань сексуальних зазіхань на честь та гідність української нації є майже неможливою, адже окупанти старанно приховують свої злочини. Щодо кваліфікації фактів сексуального насильства в Україні, то зараз відсутні конкретні законодавчі норми, які б безпосередньо регулювали питання сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією, тому найчастіше їх кваліфікація відбувається за статтею 438 Кримінального кодексу України, що на жаль, містить загальні положення, а не спрямовується саме на злочини сексуального характеру під час воєнного стану. З цього випливає, що слід унормувати та удосконалити національну законодавчу базу з указанного питання.

Аналізуючи міжнародне законодавство, ми дійшли висновку, що міжнародні договори сфери МГП, які ратифіковані Верховною Радою України, забороняють будь-який прояв сексуального насильства, пов'язаного з військовим конфліктом, щодо всіх категорій осіб: чоловіків, жінок, дітей. Невиконання таких умов має нести кримінальну відповідальність, адже ці договори мають імперативний характер. При цьому, МГП гарантується особливий захист жінок і дітей, тому варто використовувати спеціальні норми при встановленні факту сексуального насильства військовими РФ до цивільних українських жінок та дітей, які на сьогодні найбільш постраждали. Важливим кроком для України у такий доленосний час стала ратифікація Стамбульської конвенції, адже саме цей документ надав країнам-учасникам юридичну базу й стратегію протидії насильству над жінками. Вона є атрибутом боротьби проти гендерно обумовленого насильства, а також

виступає гарантом істотних модернізацій в українському законодавстві та роботі державних інститутів, згідно з міжнародними стандартами.

Таким чином, активна діяльність правоохоронних органів, а також праця журналістів дозволили винести це на огляд світової спільноти, що призвело до можливості по-статити росіянам перед Міжнародним судом ООН у Гаазі, адже вже підписана декларація про співпрацю в розслідуваннях злочинів РФ, а це є першим кроком до правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Асташева О. С., Чабан В. М. Сексуальне насильство щодо жінок у практиці ЄСПЛ: механізм міжнародного захисту під час російсько-української війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022. С. 456-458.

2. Коваленко О., Раєвський Д. «Згвалтування – це ще одна зброя проти українців». URL : <https://babel.ua/texts/79686-zgvaltuvannya-ce-shche-odna-zbroya-proti-ukrajinciv-nobelivskiy-laureat-denis-mukvege-vzhe-20-rokiv-boretsya-proti-seksualnogo-nasilstva-na-viynah-blic-babelya>.

Бродзинський В. У війни не жіноче обличчя, і не людське. *День*. 2013. URL : <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-iyu-u-viyni-ne-zhinoche-oblichchya-i-ne-lyudske>.

3. Шурхало Д. До розслідування воєнних злочинів дуже важливо залучити закордонних експертів – генпрокурор невизнаної Ічкерії Сербієв. *Радіо Свобода*: веб-сайт. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/viyna-chechnia-ukrayinf-rf-henprokuror-ichkeriyi-serbiyev-intervyu/31922467.html>.

4. Политковская А. «Сдавление шеи тупым предметом». Буданов опять может стать орденосцем. Полковником. Героем. И русским офицером. *«Новая газета»*. URL : <https://politkovskaya.novayagazeta.ru/pub/2004/2004-077.shtml>.

5. Тищенко М. «Безкарність за Чечню і Сирію призвела до злочинів російської армії в Україні». *UNN*. URL : <https://www.unn.com.ua/uk/news/1971650-bezkarnist-za-chechnyu-i-siriyu-prizvela-do-zlochiv-rosiyskoyi-armiyi-v-ukrayini-ni-metska-pravozakhisnitsya>.

6. Доповідь ООН: у Сирії «знищують ув'язнених». URL : https://galinfo.com.ua/news/dopovid_oon_u_syrii_znyshchuyut_uvuznennyh_219317.html. (дата звернення: 28.08.2022)

8. Заворотько І., Дученко К. Сексуальне насильство російських військових як воєнний злочин: виклики кваліфікації за національним законодавством. *ZMINA*. URL : <https://zmina.info/articles/seksualne-nasyilstvo-rosijskyh-vijsko-vyh-yak-voenyj-zlochyn-vyklyky-kvalifikaciyi-za-nacziionalnym-zakonodavstvom/>.

9. Собенко Н. ООН розглядає понад 150 звернень щодо зґвалтувань, скоєних російськими військовими в Україні. *Суспільні новини*. URL : <https://suspilne.media/263800-oon-rozgladae-ponad-150-zvremen-sodo-zgvaltovan-skoenih-rosijski-mi-vijskovimi-v-ukraini/>.

10. Шевченко С. Ґвалтують усіх: літніх жінок, дітей і чоловіків. Світ дізнається про сексуальні злочини російських військових. *Радіо Свобода*. URL : <https://www.radio-svoboda.org/a/zhvaltuvannya-war-russia-ukraine-rape/31797719.html>.

11. Геноцид: звірства російської армії в Україні. 18+. *Район in.ua*. URL : <https://rayon.in.ua/news/505137-genotsid-zvirstva-rosiyskoi-armii-v-ukraini-18>

12. Тесля О. Кастрація і жорстоке вбивство полоненого ЗСУ: в ОГП розповіли про садиста-окупанта. *Главред*. URL : <https://glavred.net/ukraine/kastraciya-i-zhestokoe-ubiystvo-plennogo-vsu-v-ogp-rasskazali-o-sadiste-okkupante-10396757.html>.

13. «Да валите их всех нах*й!»: СБУ перехватывает разговоры оккупантов, где те получают команды расстреливать гражданских» *ТСН*. URL : <https://tsn.ua/ru/ato/da-vali-te-ih-vseh-nah-y-sbu-perehvatyvaet-razgovory-okkupantov-gde-te-poluchayut-komandy-rasstreliivat-grazhdanskih-2029585.html>.

14. Конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949. URL : <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/geneva-convention-4.html>. (дата звернення 31.09.2022)

15. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів міжнародного характеру (Протокол II) від 08.06.1977. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text. (дата звернення 31.09.2022)

16. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 23 41-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. (дата звернення 31.09.2022)

17. Президент підписав закон про ратифікацію Стамбульської конвенції. *Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-предста вництво*. URL : <https://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakon-pro-ratifikaciyu-stambulskoyi-konve-75969>. (дата звернення 31.09.2022)

Трень Т. О.,
курсантка Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(м. Дніпро, Україна)
e-mail: tetianka_tren@ukr.net
Науковий керівник:
Гаркуша А. Г.,
доцент Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(м. Дніпро, Україна)

РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Сьогодні український народ стикнувся з повномасштабним вторгненням російської федерації (далі – рф) в Україну. Поруч із захистом та обороною державного суверенітету не менш важливими залишаються питання протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку, розкриття кримінальних правопорушень. Вчинення злочинів в умовах воєнного стану може негативно вплинути на національну безпеку України, її обороноздатність. Законодавство мирного часу не здатне повною мірою забезпечити регулювання правовідносин в умовах військової агресії. З початком війни розпочався процес трансформації законодавства України про кримінальну відповідальність з тим, аби відвернути безпосередню загрозу суверенітетові й територіальній цілісності нашої держави, правам та свободам людини і громадянина. Че-

рез те дослідження змін закону про кримінальну відповідальність в умовах правового режиму воєнного стану має підвищену актуальність.

Мета цього дослідження – розкрити та дослідити актуальність змін кримінально-правового законодавства, зумовлених введенням воєнного стану. Зазначена мета зумовлена теоретичною і практичною необхідністю вдосконалення механізму притягнення винних до кримінальної відповідальності.

Для досягнення поставленої мети в роботі пропонується вирішити наступні завдання:

1) охарактеризувати останні зміни Кримінального кодексу України (далі КК України), запроваджені в період дії воєнного стану;

2) висвітлити особливості воєнного стану як кваліфікуючої ознаки;

3) дослідити деякі кримінальні правопорушення, вчинені окупантами під час війни в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини щодо притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану.

Предметом дослідження є останні зміни кримінально-правового законодавства, зумовлених введенням в Україні правового режиму воєнного стану.

Методологічну основу роботи склали такі методи: загально-наукові методи аналізу та синтезу, класифікації, порівняльний та діалектичний методи.

Результати дослідження. Суттєвим нововведенням кримінально-правового законодавства є запровадження нової кваліфікуючої ознаки – вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану. Злочини як

такі, що були вчинені за умов дії воєнного стану можна кваліфікувати тільки за умови, що дотримано відповідну процедуру його введення, яка передбачена законом. Аналізуючи воєнний стан у розрізі кваліфікуючої ознаки, визначено основні його особливості:

1) воєнний стан як ознака злочинного діяння має бути чітко визначеною в тексті кримінально-правової норми. Переважно такі ознаки зазначаються у диспозиціях статей. Тому обов'язковою умовою, за якої воєнний стан впливатиме на кваліфікацію, є його нормативне закріплення;

2) воєнний стан як кваліфікуюча ознака має імперативний характер. За умови встановлення відповідним органом факту того, що злочин було скоєно саме в умовах правового режиму воєнного стану, застосування норми, що встановлює санкцію за дане злочинне діяння, є обов'язковим;

3) вчинення кримінального правопорушення в період воєнного стану значно впливає на суспільну небезпечність діяння. Здебільшого це тягне за собою більш суворе покарання. У період війни держава та суспільство й так страждає від збройної агресії, а використання цих умов для вчинення злочинів спричинить ще більшу загрозу та завдасть чималої шкоди правам людини і громадянина, громадській безпеці тощо.

Принагідно зазначити, що особлива суспільна небезпечність кримінального правопорушення, вчиненого в умовах воєнного стану, зумовлена також тим, що винна особа використовує для вчинення злочину складні обставини та умови, у яких перебуває держава. Зокрема, під час

введення особливого правового режиму вводяться суттєві та обґрунтовані обмеження, які здійснюють значний вплив на реалізацію своїх прав цивільним населенням. Використовуючи воєнний стан, злочинці починають зловживати цим та сприяють ще більшій дестабілізації обстановки в країні.

Пізнавальним є той факт, що з 7 березня 2022 року Законом № 2117-IX внесено зміни до КК України щодо посилення відповідальності за кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 185, 186, 187, 189, 191 КК України, вчинені в умовах воєнного стану. Це злочини проти власності, які у всі часи становили основу всієї кримінальної статистики в Україні, – крадіжка, грабіж, розбій, вимагання, а також розтрата і заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем.

Вважаємо за потрібне звернути увагу на те, що крадіжка, передбачена ч.1 ст. 185 КК України, до цього розглядалася не як злочин, а як кримінальний проступок, за який передбачено максимальне покарання у вигляді обмеження волі строком до 5 років. Тільки за ознаками повторності чи попередньої змови групою осіб (ч. 2 ст. 185), з проникненням у житло або інше володіння (ч. 3 ст. 185) чи у великому, особливо великому розмірі або ж організованою групою (чч. 4, 5 ст. 185) передбачалося покарання у вигляді позбавлення волі. Наразі крадіжка, яка вчиняється в умовах воєнного або надзвичайного стану, є особливо кваліфікованим складом злочину. Указане кримінально-протиправне діяння визначається за ч. 4 ст. 185 КК України, яка передбачає покарання у вигляді позбавлення волі терміном від 5 до 8 років.

Пізніше аналогічні зміни було запроваджено й стосовно деяких інших кримінальних правопорушень проти власності. Зазначені кримінальні правопорушення треба кваліфікувати за ч. 4 належної статті (186, 187, 189, 191 КК) як особливо кваліфіковані.

Завдяки Закону № 2113-ІХ, який також набув чинності 7 березня 2022 року, нову редакцію отримали ст.ст. 111 та 113 КК, які встановлюють кримінальну відповідальність, відповідно, за державну зраду та диверсію. Зокрема, ст. 111 доповнено частиною 2, яка відтепер передбачає відповідальність за державну зраду, а ст. 113 – частиною 2, що встановлює покарання за диверсію, вчинені в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту.

Необхідно також зазначити, що суспільна небезпечність посягання на власність в умовах воєнного стану зумовлена перш за все вразливістю жертв такого правопорушення, а не способом заволодіння таким майном, тому підходи до використання такої кваліфікуючої ознаки повинні бути системними. Саме тому такою кваліфікуючою ознакою були доповнені й інші статті, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти власності.

Вчинення злочинів із використанням умов військового стану, безумовно, трактується як обставина, що обтяжує покарання. Також впроваджений спрощений порядок розслідування таких кримінальних правопорушень, адже ефективна протидія злочинності в умовах воєнного стану є одним із пріоритетних завдань національної безпеки й оборони.

Очевидним є той факт, що майнові злочини під час дії воєнного чи надзвичайного стану можуть вчинятися, як

приклад, у районах ведення бойових дій, на тимчасово окупованих територіях чи в місцях проходження військ, а також поза межами вказаних районів. Зокрема, вчиненим в умовах воєнного стану треба вважати такі викрадення чужого майна, які здійснені стосовно людей, що тимчасово змінюють місця проживання на більш безпечні регіони України чи щодо їхнього майна, щодо майна осіб, які тимчасово залишили житло без нагляду для укриття в безпечному місці. Схиляємося до думки, що у випадку, коли таке правопорушення відбувається хоча й під час дії режиму воєнного стану, але поза межами вказаних вище районів та без будь-якого використання умов воєнного стану, недоречним буде використовувати згадану кваліфікуючу ознаку та ознаку, яка впливає на тяжкість покарання.

З огляду на вищесказане, потрібно конкретизувати, стосовно яких саме кримінальних правопорушень у кримінальному законодавстві відбулося посилення відповідальності в умовах військового чи надзвичайного стану [3]:

☐ за крадіжку (позбавлення волі терміном від 5 до 8 років);

☐ за грабіж (позбавлення волі терміном від 7 до 10 років);

☐ за розбій (позбавлення волі на строк від 8 до 15 років та конфіскація майна);

☐ за вимагання (позбавлення волі на строк від 7 до 12 років та конфіскація майна);

☐ за присвоєння, розтрату майна чи заволодіння ним завдяки зловживанню службовим становищем (позбавлення волі терміном від 5 до 8 років, позбавлення права

обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю терміном до 3 років).

Протягом повномасштабного вторгнення значного поширення набув самосуд громадянами над мародерами та правопорушниками, які вчинили інші кримінальні правопорушення щодо власності. Нерідко в соціальних мережах можна спостерігати фото чи навіть відео прив'язаних до вуличних опор і дерев порушників. Громадське занепокоєння видається нам цілком зрозумілим, однак переконані, що кожен правопорушник повинен бути притягнений до відповідальності згідно до закону, тому такі особи мають якнайоперативніше доставлені до правоохоронного органу.

Потрібно також звернути увагу на те, що під час війни нерідко мародерством вважають дії, які насправді не є мародерством. Значущою є проблема відокремлення мародерства від інших складів кримінальних правопорушень, об'єктом яких є суспільні відносини власності. Треба розуміти, що сфера суспільних відносин, які характерні для мародерства, є набагато меншою. Хибною є думка, коли мародерством називають дії осіб, які під час воєнного стану вчиняють такі кримінальні правопорушення, як крадіжка, грабіж, розбій та інші кримінальні правопорушення проти власності. Не можна ототожнювати ці суспільно небезпечні діяння. Зокрема, Суддя Касаційного кримінального суду Верховного Суду зауважує, що відібране у ворога озброєння, військова техніка та інше військове майно, яке може використовуватися стороною, що їх захопила, є військовими трофеями, тому їх захоплення не вважається мародерством. Такі трофеї є власністю дер-

жави, а не конкретних військовослужбовців, і після закінчення війни їх потрібно буде передати державі. Коли ж військове майно знайшла цивільна особа, вона зобов'язана здати його правоохоронним органам.

Не можна оминати увагою й інші кримінальні правопорушення, що скоюються в період воєнного стану, зокрема ті, що вчиняються окупантами. Експерт Юрій Пархоменко наголошує на тому, що складний механізм кваліфікації воєнних злочинів та злочинів проти людяності зумовлений тим, що потрібно визначити прямий зв'язок між діянням, яке є кримінальним правопорушенням, й особою, що його вчинила. Соцмережами поширюються шокуючі відео, на яких російський військовий стріляє в цивільну особу, що виходить з автомобіля з піднятими догори руками. З першого погляду, це здавалося б воєнним злочином, однак хто буде нести кримінальну відповідальність? Експерт схиляється до думки, що суб'єктом відповідальності виступає саме військовослужбовець. До відповідальності можна було б притягнути і його командира за санкціонування правил ведення бойових дій, які дозволили вчинити це діяння. Та чи пов'язана відповідальність командування аж до генералів, цивільного командування? Знайти відповідь на це питання не просто, адже значно складніше пов'язати політичного лідера безпосередньо з діяннями, вчиненими збройними силами на ґрунті воєнних злочинів та злочинів проти людяності, ніж кваліфікувати це за більш широким поняттям злочину агресії [5].

З точки зору фахівця, позиція якого аналізується, злочин агресії є єдиним злочином, який дозволяє притягнути до відповідальності винних у всіх тих жажливих

подіях, що вчиняються зараз окупантами в Україні. Наразі дане питання є прогалиною при притягненні до відповідальності за злочини та потребує подальших досліджень науковців.

Слід також звернути увагу на злочини, вчинені окупантами на морі. Зокрема, треба засвідчити вчинення військовослужбовцями РФ воєнного злочину, що виразився у встановленні в акваторії Чорного та Азовського морів плавучих мін, заборонених міжнародним гуманітарним правом. Ще з часів АТО відомо немало випадків підризу цивільних осіб на плавучих мінах. У даному разі на Генеральну прокуратуру України покладається обов'язок інформування Міжнародного кримінального суду про зазначені порушення військовослужбовцями та найманцями, керованими РФ, міжнародних правил ведення війни на морі в межах збройного конфлікту. Військовим прокурорам та Службі безпеки України за підсудністю та в рамках кримінальних проваджень проти військовослужбовців РФ слід аналізувати епізоди застосування плавучих мін з їх кваліфікацією за ч. 1 ст. 438 Кримінального кодексу України [3].

Попри існування кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки, таких як державна зрада, насильницька зміна чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, посягання на територіальну цілісність України тощо, яка була регламентована кримінальним законом і до повномасштабного вторгнення, і вчинення яких в цілому включає поняття «колабораційна діяльність», беручи до уваги досить поширені прояви заперечення війни проти України

та зайняття посад в окупаційних органах влади, було виокремлено певні прояви в окрему статтю, вочевидь, намагаючись спростити юридичну кваліфікацію кримінально протиправних діянь, прискоривши їх розслідування та здійснення судового розгляду [1, 5].

Хочемо зазначити, що КК України доповнено статтею 43-1. Указана норма виключає кримінальну відповідальність за діяння (дію чи бездіяльність), що вчиняється в період воєнного стану або в період збройного конфлікту, та має на меті відсіч та стримування збройної агресії російської федерації або агресії іншої країни за умови, що це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка чинить таку агресію, або завдало шкоди правоохоронюваним інтересам [3]. Однак стаття містить певну конкретизацію, а саме таке діяння має бути вчинене за умов відсутності фактів катування й використання засобів ведення війни, які забороняє міжнародне право, а також інших проявів недотримання законів та звичаїв війни. Підтримуємо законодавця та вважаємо, що, оскільки виконання законодавства про загальний військовий обов'язок і військову службу є місією кожного громадянина України, то українцям мають бути надані певні гарантії щодо виконання цього обов'язку.

Вищезазначене є втіленням засади бойового імунітету в рамках КК України, але має певні відмінності порівняно з визначенням, наведеним у Законі України «Про оборону України» [4]. Від поняття, наведеному в Законі, «бойовий імунітет» у статті 43-1 відрізняється тим, що воно взагалі виключає кримінальну відповідальність. Відповідно до норми КК України, діяння, яке здійснюється задля відсічі та стримування збройної агресії, має на

меті суспільно корисний результат, з огляду на це, воно не може бути суспільно небезпечним.

Як відомо, суб'єктивна сторона є елементом складу кримінального правопорушення, за відсутності якого не може наставати кримінальна відповідальність. Зі сказаного можна зрозуміти, що в статті 43-1 відсутній цей компонент складу кримінального правопорушення, тому стверджувати про скоєння злочину чи кримінального проступку підстав немає, а отже, визнання такої особи винною є неможливим.

Негативним є той факт, що, попри вже восьмий рік протидії російській агресії, зазначене питання досі не було врегульованим, а для змін кримінального законодавства стало поштовхом повномасштабне вторгнення в нашу країну. Аналіз судової практики показує, що конкретизація законодавства щодо виключення кримінальної відповідальності військових була надзвичайно необхідною, адже чимало військовослужбовців за весь цей час пройшли через бойові дії. Позитивно оцінюємо таке нововведення законодавства, адже імунітет військовослужбовців на час бойових дій має звільнити військових командирів від сумнівів та вагань, що їм доведеться виступати відповідачами в суді.

Слід також указати, що відтепер, згідно з ч. 3 ст. 43-1 КК України, особа не підлягатиме кримінальній відповідальності за застосування зброї (озброєння), бойових припасів або вибухових речовин проти майна та осіб, які чинять збройну агресію проти України, якщо їх було застосовано без порушень вимог законодавства [2]. Таку новелу чинного законодавства вважаємо цілком обґрун-

тованою. Одностороннє насильство проти мирного населення, бойові дії потребують негайного вирішення проблем захисту цивільних осіб і визволення регіонів. Право на захист свого життя й життя рідних, як відомо, належить до переліку прав та свобод людини й громадянина як критерії міжнародно-нормативного підходу.

Підводячи підсумок, вважаємо за потрібне наголосити, що абсолютно неприйнятною для кримінального законодавства, а тим більше правозастосовної практики вважаємо запровадження законодавчих змін до КК України, які об'єктивно не зумовлені криміналізуючими (декриміналізуючими) чи пеналізуючими (депеналізуючими) чинниками. У цьому відношенні потрібно зважати також на той факт, що кримінальний закон у правовій державі не може бути предметом політичних спекуляцій, хто б не намагався їх чинити. Отож, кожне нововведення до чинного законодавства має бути ретельно обґрунтованим та реально необхідним. Потрібно вказати, що чимало статей кодексу є «мертвими», тобто не мають практичного підтвердження їх дієвості. Вважаємо, що немає сенсу переписувати, дописувати те, що не має значення. Натомість потрібно закцентувати увагу на криміналізації діянь, яких кримінальний закон досі не містить.

Підсумовуючи вищезазначене, вважаємо за необхідне сказати, що, попри формально-юридичну побудову статей Кримінального кодексу України, наразі в органів досудового розслідування є достатньо можливостей для кваліфікації дій винних у разі посягання ними на незалежність і територіальну цілісність України в загальному розумінні, проте слід правильно та об'єктивно кваліфікувати дії як громадян України, так і військовослужбовців

країни-агресора. На наш погляд, до перспективних напрямів підвищення якості сучасного кримінального закону слід віднести такі:

- вивчення соціальної зумовленості кримінальної відповідальності за окремі види злочинів;
- удосконалення законодавчих конструкцій складів злочинів в Особливій частині КК України;
- мінімізація оціночних критеріїв кваліфікуючих ознак складів злочинів.

Вчинення кримінального правопорушення в період воєнного стану значно впливає на суспільну небезпечність діяння та відтепер слугує кваліфікуючою ознакою окремих кримінальних правопорушень проти власності. Проаналізовані зміни до КК України дають підстави зробити висновок про те, що законодавець робить поступові, але впевнені кроки до вдосконалення кримінального законодавства.

Список використаної літератури:

1. Відповідальність за зраду України. *Юридична газета Online*. URL : <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/get-kolaborantiv-vidpovidalnist-za-zradu-ukrayini.html>. (дата звернення: 02.09.2022)
2. Закон і бізнес. Бойовий імунітет декриміналізує злочини. [Електронний ресурс] URL : <https://zib.com.ua/ua/150862.html>. (дата звернення: 05.09.2022)
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (дата звернення: 29.08.2022).
4. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. №1932-XII. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon>.

rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text. (дата звернення: 28.08.2022).

5. Як переслідуватимуть російських воєнних злочинців. *Мультимедійна платформа іномовлення України*. [Електронний ресурс] URL : <https://www.ukrin-form.ua/ru-bric-ato/3458381-ak-peresliduvatimut-rosijskih-voennih-zlocinciv-vklucauci-putina.html>. (дата звернення: 01.09.2022)

Щербак В. В.,

курсант Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(м. Дніпро, Україна)

e-mail: vladislavscherback@ukr.net

Науковий керівник:

Логінова М. В.,

викладачка Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(м. Дніпро, Україна)

ЗАСТОСУВАННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ЦИВІЛЬНИМИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

На час воєнного стану цивільним громадянам України, іноземцям та особам без громадянства закон надав право чинити спротив збройній агресії рф або інших держав, використовуючи вогнепальну зброю. Водночас таке право покладає на людей цілу низку обов'язків та відповідальності.

3 березня 2022 року Верховною Радою України ухвалено Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» з метою:

- надання цивільним особам можливості брати участь у відсічі та стримуванні збройної агресії рф та/або інших держав на період воєнного стану в порядку та вимогах, придбання вогнепальної зброї та боєприпасів до неї в Україні;

- надання громадянам України права на користування власної нагородної зброї, спортивної зброї (пістолети, револьвери, рушниці, мушкети), мисливської рушниці, мушкетів або комплексної зброї та військового майна, надані їм на час воєнного стану;

- звільнення цивільних осіб від відповідальності за застосування вогнепальної зброї проти осіб, які здійснили збройну агресію проти України, за умови застосування такої зброї на підставі та в порядку, встановлених законом.

Рішення про видачу зброї і боєприпасів до неї приймаються керівниками головних управлінь Національної поліції України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, установ забезпечення Національної поліції України (далі – уповноважених органів) в адміністративно-територіальних одиницях територій, на яких оголошено воєнний стан, або особами, уповноваженими такими керівниками органів.

Вогнепальна зброя та боєприпаси до неї можуть бути видані цивільним особам за їх наявності, якщо вони бажають брати участь у відсічі збройній агресії, відповідають

вимогам процесуального та іншого нормативно-правового законодавства та можуть застосовувати вогнепальну зброю відповідно до своїх професійних якостей та попереднього досвіду.

Видавати вогнепальну зброю та/або боєприпаси цивільним особам на підставі особисто поданої до уповноваженого органу письмової декларації про участь у відсічі збройній агресії та видачу їм вогнепальної зброї та/або боєприпасів, про виготовлення Документа, що посвідчує особу, відповідно до статті 13 Закону України «Про Єдиний державний реєстр населення та підтвердження громадянства України, підтвердження громадянства України чи її спеціального статусу» або паспортного документа іноземця.

Якщо говорити про тип зброї, то слід зауважити, що йдеться про власну зброю: нагородну, спортивну (пістолети, револьвери, гвинтівки, гладкоствольні рушниці), мисливську нарізну, гладкоствольну чи комбіновану, а також про зброю, отриману від уповноваженого органу МВС на підставі рішення керівника та письмової заяви цивільної особи.

Крім того, громадяни отримують сертифікат (довідку) на отриману вогнепальну зброю та боєприпаси. У свідоцтві зазначаються дата і місце видачі зброї, дані одержувача, вид зброї, її ідентифікаційний номер та орган, який видав зброю. Після отримання зброї ці громадяни закріплюються за підрозділами поліції чи територіальної оборони. Вони беруть участь в оборонних місіях і забезпечують правопорядок на вулицях.

При цьому вогнепальна зброя не видається: неповнолітнім, недієздатним або з обмеженою дієздатністю,

притягнутим два чи більше разів протягом року до адміністративної відповідальності за цілий перелік правопорушень. Серед них, зокрема, вчинення дрібного хуліганства, стрільба зі зброї в населеннях пунктах, керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, вчинення домашнього насильства тощо; особи, відносно яких складені повідомлення про підозру, особи, які мають непогашені чи незняті судимості за тяжкі або особливо тяжкі злочини, особи, відносно яких протягом року винесені рішення суду про конфіскацію чи вилучення зброї; особи, які вже отримали вогнепальну зброю відповідно до вищезазначеного Порядку (окрім випадків її втрати при відсічі збройній агресії та подання відповідної заяви).

Вилучення зброї органами Національної поліції за певних обставин, наприклад: після самоусунення громадян від участі у відсічі збройній агресії держави-агресора; зміни постійного місця проживання; невідсічі збройній агресії; вчинення дій, що дискредитують когось; застосування вогнепальної зброї або погрожувати застосуванням вогнепальної зброї з метою вчинення кримінальних правопорушень; громадяни порушують громадський порядок, порушують вимоги зберігання, обліку, транспортування та використання вогнепальної зброї, вживають заборонені речовини тощо.

Видану вогнепальну зброю та боєприпаси необхідно повернути протягом 10 днів після припинення або скасування воєнного стану. Порушники цього положення нестимуть кримінальну відповідальність за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами.

Електронне видання

За редакцією
Василя Поклада

КРИМІНОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
Збірник наукових праць

За редакцією авторів
Технічний редактор *Людмила Комленко*
Комп'ютерне верстання *Людмила Комленко*

ВИДАВЕЦЬ
Редакційно-видавниче відділення
відділу організації наукової роботи
Луганського ННІ імені Е. О. Дідоренка
Донецького державного університету внутрішніх справ
м. Кропивницький, вул. Велика Перспективна
м. Кривий Ріг, вул. Співдружності